АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИ
ВӘ
ӘДӘБИЈЈАТ ТӘДРИСИ

(Методик мәгаләләр мәҹмуәси)

Биринчи бурахылыш

АЗӘРБАЈЧАН
МӘКТӘБИ
журналына әлавә

Бакы — 1966

Scanned with ACE Scanner

АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИ ВӘ ӘДӘБИЈЈАТ ТӘДРИСИ

(Методик мәгаләләр мәчмуәси)

Биринчи (49-чу) бурахылыш

„Азәрбајчан мәктәби“

журналына әлавә

Бакы—1966

Scanned with ACE Scanner

МҮНДӘРИЧАТ

Сәһ.

Проф. А. Абдуллајев — Мүәллим мүһазирәјә нечә һазырлашмалыдыр 3

I. Ибтидаи мәктәбдә ана дили тәдриси

Б. Шүкүрова — Шакирдләрин нитгини инкишаф етдирмәкдә әшја анлајышынын ролу 10

М. Мәммәдов — Ибтидаи мәктәбдә шакирдләрин нитгини образлы сөз вә ифадәләрлә зәнкинләшдирмәк јоллары һаггында 17

В. Абдуллајев — Шакирдләрин синифдәнкәнар гираәтини нечә тәшкил едирәм 25

С. Гулијева — Шакирд нитгинин инкишафында синиф гираәтинин ролу 30

II. Орта мәктәбдә Азәрбајчан дили тәдриси

Р. Новрузов — Исмин јијәлик вә тә'сирлик һал шәкилчиләри илә омоним олан шәкилчиләрин тәдриси тәчрүбәсиндән . 40

Н. Абдуллајев — Орфоепик режимин тәшкилинә даир . . 46

III. Орта мәктәбдә әдәбијјат тәдриси

З. Сәмәдов — Совет әдәбијјатынын тәдрисиндә мүсбәт гәһрәманларын әхлаги сифәтләринин өјрәдилмәси тәчрүбәсиндән 53

Һ. Һачыјев — С. Ә. Ширванинин «Гафгаз мүсәлманларына хитаб» ше'ринин тәдриси тәчрүбәсиндән 60

Ј. Јусифов — Әдәбијјат фәнининин тәдриси тәчрүбәсиндән . 67

Ч. Әһмәдов — X синифдә С. Вурғунун «Заманын бајрагдары» поемасынын тәдриси һаггында 76

Суаллара чаваб 83

Бу китаблары охумағы мәсләһәт билирик 87

«Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдриси» мәчмуәсинин 1966-чы ил үчүн тематик планы 95

Профессор А. АБДУЛЛАЈЕВ.

МҮӘЛЛИМ МҮҺАЗИРӘЈӘ НЕЧӘ ҺАЗЫРЛАШМАЛЫДЫР?

Мүәллимләр орта вә али мәктәбләрдә бир сыра фәнләр үзрә мүһазирә охујурлар. Инди бизим орта вә али мәктәбләримиздә ајры-ајры фәнләрә даир шакирд вә тәләбәләримизә дәрин елми биликләр верә билән көзәл мүәллим-мүһазирәчиләримиз вардыр. Лакин бир чох кәнч мүәллимләримиз дә вардыр ки, онлар һәләлик мүһазирә охумаг техникасына лазыми гәдәр јијәләнмәдикләриндән, динләјичиләрин (шакирд вә тәләбәләрин) диггәт вә марағыны јахшы чәлб едә билмирләр.

Һазырда ики чүр мүһазирә нөвүндән истифадә олунур: 1) академик (јә'ни, тәдрис просесиндә истифадә едилән) мүһазирә; 2) күтләви (јә'ни, кениш динләјичи күтләси, әһали гаршысында охунан) мүһазирәдир.

Академик мүһазирә елмин мүәјјән саһәләринә даир шакирд вә тәләбәләрә дәрин билик вермәк мәгсәди илә синиф вә ја аудиторија гаршысында едилән чыхышдыр.

Күтләви мүһазирә исә әһали арасында сијаси вә елми биликләри јајмаг үчүн истифадә олунан әсас иш формаларындан биридир.

Белә мәшғәләләри апармағын өзүнә мәхсус јоллары вардыр ки, бу да мүһазирә үсулу адланыр. Мүһазирә үсулу, елмин, јахуд мәктәб фәнләринин мүәјјән бөлмәсини мүнтәзәм шәкилдә, шифаһи олараг шәрһ едән бир тәдрис үсулудур. Бу үсул, али мәктәбләрдә тәдрис ишинин әсас үсулларындан бири һесаб олунур. Профессор вә досентләр өјрәдиләчәк елмин мүһүм проблемләрини мүәјјән ардычыллыгла изаһ едир вә онун ән мүһүм фактларыны, ганунаујғунлугларыны ачырлар. Тәләбәләр дә өз нөвбәсиндә, һәмин мүһазирәјә әсасән мүхтәлиф нөвлү фәалијјәт көстәрмәли олурлар; онлар: мүстәгил сурәтдә китаб үзәриндә ишләјир, лабораторија мәшғәләләри кечир, бир сыра чалышма нөвләри вә семинарда иштирак едирләр.

Орта мәктәбдә исә мүһазирә үсулу јалныз јухары синифләрдә тәтбиг олунмалыдыр. Бурадакы мүһазирә али мәктәб

мүһазирәсиндән әһәмијјәтли дәрәчәдә фәргләнмәлидир. Орта мәктәб мүһазирәси, али мәктәбә нисбәтән, бир гәдәр мәһдуд олмалы, шакирдләрин јаш вә билик сәвијјәсини нәзәрә алараг охунмалыдыр. Бурада мүәллим, материалы шакирдләрә чатдырмаг үчүн даһа асан вә ајдын бир дилдә данышмалыдыр. О, мүһазирә битдикдән сонра, мүһазирә материалыны шакирдләрин нечә мәнимсәдикләрини вә ону зеһинләриндә нә дәрәчәдә мөһкәмләдиб јадда сахладыгларыны јохламаг мәгсәди илә, синфә суаллар вермәли вә мүсаһибә апармалыдыр. Мәктәб мүһазирәси шакирдләрин евдә көрәчәкләри мүстәгил ишә дә мүәјјән гәдәр истигамәт вермәлидир.

Мүһазирә гаршысында гојулан әсас тәләбләрдән бири, ирәли сүрүлән фикирләрин ајдын, елми чәһәтдән дәгиг вә дүрүст олмасыдыр. Мүәллим мүһазирә заманы мөвзуну әтрафлы изаһ етмәли вә әсасән, мүһүм мәсәләләр үзәриндә дајанмага чалышмалыдыр. Мүһазирә материалы шакирд вә ја тәләбәләрин јаш, билик сәвијјәсинә ујғун бир дилдә ифадә олунмалы, һадисәләрә исә елми чәһәтдән дәрин вә һәртәрәфли тәһлил верилмәлидир.

Мүәллимин синиф вә ја аудиторија гаршысында чыхыша (мүһазирәјә) һазырлашмасы јарадычы бир процессдир. Онун чыхышы (мүһазирәси) башлыча олараг, ики мәрһәләдән ибарәт олмалыдыр: 1) охуначаг мүһазирә үчүн габагчадан көрүлмүш һазырлыг иши; 2) билаваситә мүһазирәјә һазырлашмаг иши.

Биринчи мәрһәләјә мүһазирәнин мөвзусуна даир әдәбијјат топламаг, һәмин әдәбијјаты нәзәрдән кечириб өјрәнмәк; икинчи мәрһәләјә исә мүһазирәнин план вә гурулушуну мүәјјәнләшдирмәк вә чыхыша һазырлашмаг дахилдир.

Мүһазирә үчүн материал һазырламаг. Мүһазирәјә материал һазырламаг мәсәләсиндә илк көрүләчәк иш, библиографија (китабијјат) топламагдыр. Библиографија топламаг үчүн һәмин мөвзуја даир әдәбијјатла јахындан таныш олмаг лазымдыр.

Мүһазирәчи мүәллим мүәјјән мөвзуја аид мә'лумат әлдә етмәк вә әдәбијјат сијаһысы дүзәлтмәк үчүн һәр шејдән әввәл, китабхана каталогларыны нәзәрдән кечирмәлидир. Адәтән, китабханаларда ики чүр каталогдан истифадә олунур: 1) әлифба сырасы илә олан каталог, 2) систематик каталог.

Биринчи каталогда әсәрләр ја мүәллифин фамилијасы ја да (әкәр мүәллиф көстәрилмирсә) китабларын сәрлөвһәсини әлифба сырасы илә вермәклә көстәрилир. Икинчи каталогда

(ја'ни, систематик каталогда) исә елмин мүәјјән саһәләринә аид китабларын тәсвири верилир; ја'ни, бурада китаблар өз мәзмунларына көрә груплашдырылыр. Систематик каталог, мүһазирәчи үчүн елмин мүәјјән саһәләринә аид китаб сечмәк ишиндә башлыча мәнбәләрдән биридир.

Мүһазирәнин мәтни үчүн материал сечмәк. Мүһазирә мәтни үчүн материал сечмәјин әсас өлчүсү, охуначаг әдәбијјатын мәзмунлу олмасы вә орадакы мә'луматын елмилијидир. Үмумијјәтлә, шифаһи вә јазылы нитгин мәзмунча гијмәтли олмасы үчүн һәр шејдән әввәл, орада: 1) ичтимаи, елми вә ја бәдии фактларын олмасы, 2) мүәллифин (вә ја натигин) өз фикирләрини бачарыгла ифадә едә билмәсиндән асылыдыр.

Мүһазирә үчүн материал сечдикдә синфин вә ја аудиторијанын, күтләви јығынчагларда исә динләјичиләрин характерини, јаш вә билик сәвијјәсини нәзәрә алмаг лазымдыр. Чүнки мүәјјән бир материал бә'зиси үчүн јени олуб, онларын мә'луматыны зәнкинләшдирмәјә, үмуми билик даирәсини кенишләндирмәјә көмәк етдији һалда, башгалары үчүн нисбәтән көһнә вә марагсыз ола биләр.

Демәк, мүһазирәјә һазырлашмаг процеси тәкчә материалы әзбәрләмәклә битмир, ејни заманда ону дәриндән дәрк едиб јарадычы сурәтдә јенидән ишләмәк дә лазым кәлир. Јарадычы сурәтдә јенидән ишләмәк дедикдә бурада, мүәллимин (мүһазирәчинин) материалы өзү билдији кими, ән гијмәтли чәһәтләри ајырыб мүһазирәнин мәгсәдинә ујғун олараг изаһ етмәси нәзәрдә тутулур.

Мүһазирәнин гурулушу. Мүһазирәни дүзкүн гурмағын бөјүк әһәмијјәти вардыр. Мүһазирә дүзкүн гуруларса, мүәллимин фикирләри дәгиг, ајдын ифадә олунар вә динләјичиләр (шакирд вә тәләбәләр) материалы асанлыгла мәнимсәјә биләрләр.

Үмумијјәтлә күтлә гаршысында едилән һәр бир чыхыш (о чүмләдән мүһазирә дә) адәтән үч һиссәдән ибарәт олур: 1-чи кириш, 2-чи мүһазирә материалынын динләјичиләрә чатдырылмасы, 3-чү нәтичәдир.

Тәчрүбәли мүһазирәчиләр чыхышларынын кириш һиссәсиндә адәтән, мүһазирә үчүн сечилмиш мөвзунун әһәмијјәти вә актуаллығыны динләјичиләрә изаһ етмәјә чалышырлар. Бә'зән, белә киришләр мәсәләнин тарихинә кичик бир екскурсија етмәјә вә ја мүһазирә мөвзусуну ачмаға көмәк едир. Мүһазирәнин ән мүһүм јери һесаб олунан икинчи һиссәсиндә ма-

Scanned with ACE Scanner

териалын әсас мәзмуну динләјичиләрә изаһ олунмалыдыр; бу-рада вахтын чоху мүһазирәнин һәмин һиссәсинә верилмәли-дир. Әкәр X синифдә мүһазирә үчүн чәми 20—25 дәгигә вахт ајрылмышса, бунун тәхминән 5—6 дәгигәси киришә вә тәхми-нән 15—20 дәгигәси исә материалын изаһына, јә'ни икинчи һиссәјә верилмәлидир.

Мүһазирәнин әсас һиссәси бир нечә бөлмәдән ибарәт олма-лы вә бир-бири илә сых сурәтдә әлагәләнмәлидир. Бир бөлмә-дән о бири бөлмәјә кечмәк мәнтиги сурәтдә шәртләнмәлидир. Һәр бир бөлмәнин сонунда дејиләнләрә јекун вурулмалы вә бә'зи үмуми нәтичәләр чыхарылмалыдыр. Белә нәтичәләр исә чох дәгиг вә гыса олмалыдыр.

Әкәр мүһазирәчи һәр бөлмәјә даир үмумиләшдирмәләр вермишсә, онда нәтичәни чох гыса, јекунлашдырычы әмәли тәклиф вә нәтичәләр шәклиндә дә вермәк мүмкүндүр ки, кәлә-чәк мүһазирәләр үчүн мүәјјән бир тәмәл гојмуш олсун. Мүһа-зирәнин сонунда исә динләјичиләрә (шакирд вә тәләбәләрә) охумаг үчүн мәсләһәт көрүлән әдәбијјатын сијаһысы верил-мәлидир.

Мүһазирәчинин нитгинә верилән тәләбләр. Мүһазирәчи чыхыша һазырлашаркән, һәр шејдән әввәл, дил чәһәтдән нит-гинин дүрүстлүјүнә диггәт етмәли, онун ифадәли вә тә'сирли олмасына чалышмалыдыр. Сөзләр чохмә'налы олдуғундан, ејни бир сөз ајры-ајры адамлар тәрәфиндән мүхтәлиф мә'нада ишләдилә биләр; мәсәлән: «нитг» сөзүнү алаг. Бу сөз (нитг): һәм дилдән истифадә етмәк просеси, данышыг мә'насында, һәм дә мүһазирәчи вә ја натигин чыхышы мә'насында ишләнә биләр.

Мүһазирәчи нитгиндә ишләтдији бүтүн сөзләрин мә'насы-ны дәгиг билмәлидир, әкәр о, буну билмирсә, һәмин мүһазирә-дән кејфијјәт көзләмәк олмаз. Вахты илә бөјүк јазычы Л. Н. Толстој Н. Н. Страхова јаздығы мәктубда бу хүсусда даны-шаркән белә гејд етмишди: «Әкәр мән падшаһ олсајдым, белә бир ганун чыхарардым: јазычы ишләтдији сөзүн мә'насыны изаһ едә билмирсә о, јазычылыг һүгугундан мәһрум олунсун вә она әлавә олараг јүз чубуг вурулсун».[1]

Мүһазирәдә ејни сөзүн башга-башга мә'наларындан исти-фадә етмәк лазым кәлдикдә, биз онлары гејд етмәли вә мәтн-дәки дәгиг мә'насыны ајдынлашдырмалыјыг. Бу хүсусда

[1] Бах, «Русские писатели о языке». Государственное учебно-педагоги-ческое изд-во Министерства просвещения. Ленинградское отделение. Л., 1955, стр. 288.

Л. Н. Толстој јазыр ки, сөз инсанлар арасында әгли үнсијјәт јаратмагда јеканә васитәдир; һәмин үнсијјәти мүмкүн һала салмаг үчүн сөзү елә ишләтмәк лазымдыр ки, һамыда мүва-фиг вә дәгиг анлајыш јарансын.[1]

Һәмин сон мәсәлә хүсусән, терминләри ишләдиркән даһа әһәмијјәтлидир. Демәк, мүһазирәни мә'насы мә'лум олмајан терминләрлә јүкләмәк мәсләһәт дејилдир. Әкәр мүәјјән бир термини ишләтмәк зәрури исә, онда мүһазирәчи (мүәллим) һәмин сөзүн мә'насыны да ајдынлашдырмалыдыр.

Нитгин техникасы үзәриндә иш. Мүһазирәчи (мүәллим) данышаркән сәсинин тонуна, диксијасына (јә'ни, тәләффүзү-нүн, ифадәсинин ајдынлыг дәрәчәсинә) вә ејни заманда инто-насијаја диггәт етмәлидир. Мүһазирәчи (мүәллим) учадан вә ајдын данышмалыдыр ки, аудиторија (вә ја синиф) ону јах-шы ешидә билсин.

Пис натигләр, мүәллим вә актјорлар динләјичиләрә тә'сир көстәрмәк үчүн сәһв олараг, өз данышыгларында чығыртыја-бағыртыја јол верирләр. Лакин мә'лумдур ки, чығырты илә данышмаг һеч вахт нитгә ифадәлилик вермир вә әксинә, динлә-јичидә хошакәлмәз бир дујғу әмәлә кәтирир. Демәк, мүһази-рәчи (мүәллим) өз сәсини чыхыш етдији аудиторијаја (сини-фә) ујғунлашдырмалыдыр. Онун нитги чох сәсли-күјлү дејил, әксинә ајдын вә анлашыглы олмалыдыр.

Вахты илә М. В. Ломоносов диксијанын әсас чәһәтләрини изаһ едәрәк јазырды: «... сөзү тәмиз, саф бир сәслә, арам вә мүәјјән бир инчәликлә, нә чох уча вә нә чох ашағы сәслә тә-ләффүз етмәлидир. Мүһазирәчи изаһ едәчәји материалын мәз-мун вә хүсусијјәтиндән асылы олараг, өз сәсини идарә етмәји бачармалыдыр».[2]

Бә'зи мүһазирәчиләр данышаркән чүмләләрин сонундакы сөзләри чох ашағы сәслә тәләффүз едир вә чүмләләрин сону-на доғру онларын сәси тәдричән кәсилмәјә башлајыр; динлә-јичиләр белә һалларда материалы јахшы мәнимсәјә билмир-ләр. Буна көрә мүһазирәчи (мүәллим) чыхыш етмәздән әв-вәл, һәм мүһазирәнин бүтүн мәтнинин тәләффүзү үзәриндә, һәм дә орадакы чүмләләр дахилиндә ишләнилән сәсләрин тә-ләффүзү үзәриндә дүшүнмәлидир.

[1] «Русские писатели о языке». Государственное учебно-педагогическое изд-во Министерства просвещения. Ленинградское отделение. Л., 1955, стр. 285.

[2] М. В. Ломоносов, Әсәрләри, чилд 7, сәһ. 77 (русча).

Scanned with ACE Scanner

Интонасијанын ән мүһүм васитәләриндән бири вургудур. Јерли-јериндә ишләдилмәмиш вургу, һәмишә фикри тәһриф етмәјә, чүмләни анлашылмаз вә шикәст һала салмаға сәбәб олар. Бөјүк сәнәткар К. С. Станиславски интонасија һаггында данышаркән гејд етмишдир ки, вургу — нитгдә һәјатын ифадәчисидир. Вургусуз нитг чансыз бир шејдир. Вургу — нитгдә дәгиглијин үнсүрүдүр.[1]

Нитгдә чүмләләрин аһәнкдар вә lәтиф рәнкарәнклији дә сон дәрәчә әһәмијјәтлидир. Бөјүк педагог А. С. Макаренко бу хүсусда данышаркән гејд етмишдир ки, мән «бура кәл» ифадәсини јалныз 15—20 мә'нада сөјләјә билдикдән вә сәсдәки фәрг инчәлијини 20 чүр ифадә етмәји өјрәндикдән сонра, өзүмү әсил устад һесаб етмәјә башладым».[2]

Мүһазирәчи (мүәллим) ишләдәчәји һәр бир чүмләнин мәнтиги гурулушуну габагчадан дүшүнмәли, вургу вә фасиләләрин һарада көзләнилмәсини мүәјјән етмәлидир.

Дүзкүн тәләффүз һаггында. Бурада дүзкүн тәләффүзүн әһәмијјәти һаггында да бир нечә сөз демәк лазымдыр. Һәр бир мүәллим вә ја мүһазирәчи әдәби тәләффүзүн әсас гајдаларыны билмәли вә дүзкүн тәләффүз нөгтеји-нәзәриндән өз нитгиндә тәсадүф олунан нөгсанлары тәкрар етмәмәјә чалышмалыдыр. Мәсәлән, мүәллим һисс едир ки, о «ч» сәсини дүзкүн тәләффүз едә билмир. (**бачы** әвәзинә **бажы** дејир) Бу заман о, ичәрисиндә һәмин сәс олан бүтүн сөзләри мүәјјән етмәли вә онларын дүзкүн тәләффүзүнә наил олмаға чалышмалыдыр. Јахуд мүәллим данышығында Бакы диалектинә хас олан **«о»**лашмаја даһа артыг јер верир (**баба** әвәзинә **боба**, **бармаг** әвәзинә **бормаг** вә с. дејир). Белә һалларда да о, һәмин сөзләри габагчадан мүәјјәнләшдирмәли вә онлары дүзкүн тәләффүз етмәји өјрәнмәлидир. Бунлардан башга мүәллим бүтүн чәтин вә ја мә'насы ајдын олмајан сөзләр үзәриндә дә белә ишләмәли вә бу иши һәмишә давам етдирмәлидир. Бунунла әлагәдар олараг, мүәллим өз тәләффүз вә ифадәләринин ајдынлығы үзәриндә ардычыл сурәтдә чалышмалыдыр. Һәтта, ән тәчрүбәли вә көзәл нитгә малик олан мүәллим белә өз нитг чиһазыны (данышыг үзвләрини) һәмишә мәшг јолу илә инкишаф етдирмәли вә тәкмилләшдирмәлидир. Нитгин көзәллији һәмишә инсанын сәсләри нә дәрәчәдә сәрбәст тәләффүз етмәсиндән асылыдыр. Мүәллим нә дәрәчәдә сәрбәст тәләффүз етмәсиндән асылыдыр. Мүәллим нә дәрәчәдә аз кәркинликлә даныша, шакирдләр ону бир о гәдәр асан дәрк едәрләр.

Беләликлә, орта вә али мәктәбләримиздә ишләјән һәр бир мүәллим, мүһазирә үсулундан истифадә етмәји бачармалы, синиф вә аудиторија гаршысында өз фикирләрини ајдын, елми чәһәтдән дәгиг, дүрүст сөјләмәк үчүн мүһазирә охумаг техникасына јијәләнмәли вә нәһајәт, мүһазирәчинин нитгинә верилән тәләбләри билмәлидир. Мүәллимләр өз мүһазирәләри васитәсилә шакирд вә тәләбәләримизә сәлис, рәван, ајдын вә образлы нитг нүмунәси вермәли вә бу јолла онларда натиглик мәһарәтинә мүәјјән бир шөвг вә һәвәс јаратмалыдырлар.

---

[1] Бах, К. С. Станиславски, Актјорун өз үзәриндә ишләмәси, II һиссә, сәһ. 112, «Исскуство» нәшријјаты, 1955-чи ил (русча).

[2] Бах, А. С. Макаренко, Әсәрләри, чилд 5, РСФСР ПЕА, М., 1958. сәһ. 269 (русча).

I. ИБТИДАИ МӘКТӘБДӘ АНА ДИЛИ ТӘДРИСИ

Баһар ШУКУРОВА,

Абшерон рајону, Күздәк 1 нөмрәли интернат-мәктәбин мүәллими.

ШАКИРДЛӘРИН НИТГИНИ ИНКИШАФ ЕТДИРМӘКДӘ ӘШЈА АНЛАЈЫШЫНЫН РОЛУ

Ибтидаи синиф шакирдләринин нитгини инкишаф етдирмәкдә Азәрбајчан дилинин грамматик анлајышлары илә әлагәдар олараг кечилән дәрсләр мүһүм рол ојнајыр. Һәмин грамматик анлајышлардан бири дә әшја анлајышыдыр. Әшја анлајышынын тәдрисинә програмда 5 саат верилмишдир. Һәмин саатларда мән шакирдләримин нитгини инкишаф етдирмәјә хүсуси диггәт јетирирәм. Бу мәгсәдлә, дәрсликдә верилмиш тапшырыглар өз мәзмуну вә ичра олунма хүсусијјәтләринә көрә әсасән ашағыдакы мәгсәдә хидмәт едир:

а) әшја анлајышынын мәнимсәнилмәсини әјаниләшдирир (56, 65, 66, 70 нөмрәли тапшырыглар);

б) әшја анлајышыны шифаһи јолла мәнимсәтмәк тәләб едилир (57, 58, 59, 62, 63, 65, 67 нөмрәли тапшырыглар);

в) шакирдләрин мүстәгил ишләмәләри вә дүшүнмәләри тәләб едилир (60, 61, 64, 66, 69, 70 нөмрәли тапшырыглар);

г) әшја анлајышы илә әлагәдар биликләрини мөһкәмләндирир (64, 67, 68, 69 нөмрәли тапшырыглар);

Ибтидаи синиф шакирдләри конкрет дүшүнүр вә әјанилији, јә'ни әшјаны өз көзләри илә көрмәји чох севирләр. Онлар һәлә мүчәррәд анлајышлары јахшы дәрк едә билмирләр. Буна көрә дә әшја анлајышы илә әлагәдар шәкиллә ишләмәји тәләб едән тапшырыглары әввәлчә кечир, дидактиканын хүсусидән үмумијә, асандан чәтинә гајдаларындан истифадә едирәм. Мәсәлән, 56-чы тапшырыгда ким? вә нә? суалына шәкилләрә бахараг чаваб вермәк тәләб олунур. Һәмин суаллара дүзкүн чаваб алдыгдан сонра шакирдләрлә белә суал-чаваб апарырам:

М.—Ким? суалына һансы сөзләр чаваб верир?

Ш.—Инсан адларыны билдирән сөзләр ким? суалына чаваб верир.

М.—Нә? вә һара? суалына һансы сөзләр чаваб верир?

Ш.—Инсан адларындан башга бүтүн әшја адлары нә? вә һара? суалларындан биринә чаваб олур.

М.—Әшја адлары һансы суаллары тәләб едир?

Ш.—Әшја адлары ким?, нә? вә һара? суалларындан бирини тәләб едир.

Әшја анлајышынын нә демәк олдуғуну шакирдләрә мөһкәм вә шүурлу мәнимсәтмәк үчүн онларла бир даһа мүсаһибә апарырам:

М.—Ким синиф отағымыздакы нә? суалына чаваб верән әшјалары сөјләјә биләр?

Ш.—Стол, стул, лөвһә, тәбашир, парта, китаб, дәфтәр вә с.

М.—Бәс ким? суалына чаваб верән әшјалары ким сөјләјәр?

Ш.—Әли, Һәсән, Рауф, Маја, Никар вә с.

Бундан сонра шакирдләр 57, 58, 59, 62 вә дикәр тапшырыглары шифаһи ичра едирләр. Онлар јатаг отагларындакы әшјалары, мәктәб вә ев әшјаларыны садалајыр, билдикләри мебел, палтар, ајаггабы адларыны сөјләјирләр. Шакирдләрин әшја анлајышыны даһа да дәриндән мәнимсәмәләри үчүн шакирдләри јарадычылыға тәһрик едән тәмринләрдән истифадә едирәм:

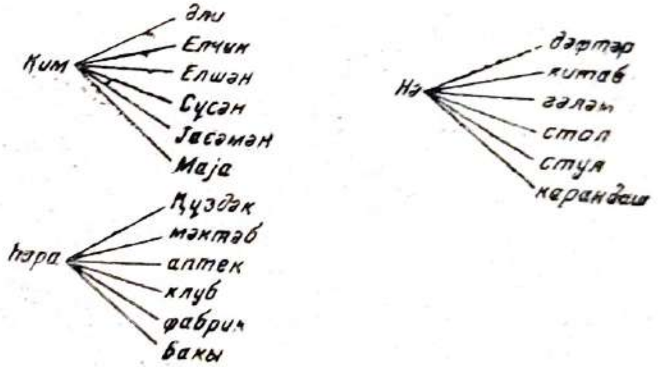

Бундан сонра шакирдләрлә бирликдә лөвһәдә белә тапшырыглары ичра едирик. Һәр бир шакирд лөвһәдә чүмлә јазмаға чан атыр.

Scanned with ACE Scanner

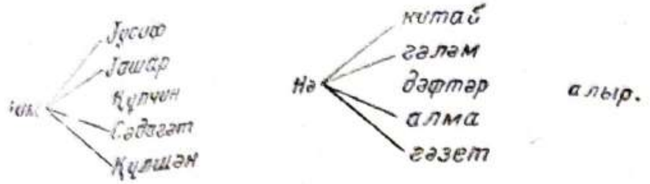

Шакирдләр һара? суалына чаваб тәләб едән әшјалары мәнимсәмәкдә хејли чәтинлик чәкирләр. Буну нәзәрә алараг мән һара? суалына чаваб верән әшјалары чүмләдә ишләтмәји вә һәмин сөзләрин алтындан хәтт чәкмәји тәләб едирәм.

Бакы Азәрбајчанын пајтахтыдыр.

Москва бөјүк вәтәнимизин пајтахтыдыр.

Губа алмасы ширин олур.

Көјчај нарын бол јеридир.

Клуб әјләнчә јеридир.

Мәктәб елм очағыдыр.

Шакирдләрин әшја анлајышынын нә демәк олдуғуну тамам дәрк етдикләрини јәгин етдикдән сонра мүхтәлиф шәкилдә тапшырыглар ичра етдирирәм.

Мәсәлән, мән чүмләнин хәбәрини јазыр вә шакирдләрдән мүбтәданы, јә'ни әшја анлајышы билдирән сөзләри нөгтәләрин јеринә јазмағы тәклиф едирәм.

1. . . . . учур.
2. . . . . охујур.
3. . . . . гачыр.
4. . . . . јер шумлајыр.

Шакирдләр белә тәмринләри ичра етмәјә хүсуси мејл көстәрирләр вә Гуш, тәјјарә (нә?) учур. Әли, Јунис (ким?) охујур. Ат (нә?) гачыр. Трактор (нә?) јер шумлајыр вә с. чүмләләрини дүзәлдирләр.

Шакирдләрин нитгини инкишаф етдирмәк үчүн онларын мүстәгил ишләмәләрини тәләб едән тапшырыглардан да сәмәрәли истифадә едирәм. Шакирдләрин ишини асанлашдырмаг үчүн дәфтәри ики сүтуна бөлүрәм. Онлар билдикләри ев һејванлары вә ев гушларынын, кәнд вә чај адларынын, вәһши һејванлар вә вәһши гушларын адларыны јазыр, һәмин сөзләри чүмләдә ишләдирләр.

Ев һејванлары	Ев гушлары
Инәк, гојун, кечи, чамыш, ит, пишик, дәвә, ат.	Тојуг, газ, өрдәк, һинд тојуғу.
Вәһши һејванлар	**Вәһши гушлар**
Түлкү, чанавар, шир, пәләнк, ајы, чаггал, фил.	Гарға, гартал, бајгуш, гузғун, чалаған.

Һәмин тапшырыглары ичра едәркән шәһәрдән олан ушагларын ев һејванлары вә ев гушларынын, вәһши һејванларын вә вәһши гушларын адларыны јазмагда, һәмин сөзләри чүмләдә ишләтмәкдә хејли чәтинлик чәкдикләрини мүшаһидә етдим. Онлар мәктәбимизин әтрафында тез-тез гојун сүрүсүнә раст кәлдикләри үчүн ев һејванлары сүтунуна гојун, кечи сөзләрини јазмыш вә онлары чүмләдә дүзкүн ишләтмишдиләр.

Кәнд вә чај адлары илә әлагәдар вердијим тапшырыгларда башга бир хүсусијјәти мүшаһидә етдим. Бу хүсусијјәт ондан ибарәтдир ки, шәһәрдән олан шакирдләр јалныз Күздәк, Араз, Күр сөзүнү јазмыш, кәнд рајонларындан олан шакирдләр исә Күздәк, Араз, Күр, Масазыр сөзләрини јазмагла јанашы өз рајонларында олан кәнд вә чајларын адларыны да јазмышлар. Бу бир даһа ибтидаи синиф шакирдләринин тәфәккүрүнүн конкрет олдуғуну сүбут едир.

Кәнд адлары	Чај адлары
Күздәк, Масазыр, Солтанлы, Минбашылы, Нүкәди, Бартаз, Фатмаји.	Күр, Араз, Әкәри, Түрјан, Гудјал, Гарачај вә с.

Һәмин хүсусијјәтләри нәзәрә алараг шәһәрдән олан шакирдләри вәһши һејван вә вәһши гушларла, ев һејваны вә ев гушлары илә, кәнд вә чај адлары илә әтрафлы таныш етмәк мәгсәди илә дәрсдә мүсаһибә үсулундан истифадә едиб кимин нә билдијини үмумиләшдирмәјә чалышдым.

Scanned with ACE Scanner

М. — Ким ев һејванларынын адларыны дејә биләр?

Ш. — Инәк, чамыш, гојун, кечи, ит, пишик, ат ев һејванларыдыр.

М. — Ким ев гушларыны сајар?

Ш. — Тојуг, өрдәк, газ, һиндгушу.

М. — Ким вәһши һејван адлы дејәр?

Ш. — Ајы, шир, пәләнк, түлкү, чанавар.

М. — Ким пәләнк сөзүнү чүмләдә ишләдәр?

Ш. — Пәләнк јыртычы вә гүввәтли һејвандыр.

М. — Ким түлкү сөзүнү чүмләдә ишләдәр?

Ш. — Түлкү тојугларын дүшмәнидир.

М. — Ким чај адлы сөјләјәр?

Ш. — Араз, Күр, Гудјал, Әкәри, Түрјан.

М. — Әкәри чајы һарадан ахыр?

Бу суала јалныз Губадлы рајонундан олан шакирд чаваб верди.

Әшја анлајышы илә әлагәдар олараг шакирдләрин әлдә етдикләри билик, бачарыг вә вәрдишләрини мөһкәмләтмәк үчүн иниша јазылардан истифадә едирәм. «Бағда көрдүкләрим», «Бостанда көрдүкләрим», «Ев әшјалары», «Синиф отағында нәләр көрүрәм», «Ев гушлары вә онларын фајдасы», «Вәһши һејванлар» вә с. мөвзуларда иншалар јаздырырам. Шакирдләр иншаларында билдикләри әшјалары чүмләдә дүзкүн ишләдирләр. Мәсәлән, «Бостанда нәләр көрдүм» мөвзусунда иншада Чәфәр белә јазыр: «Мән јајда колхозумузун бостанына кетмишдим. Атам бостан ишчиси иди. Мән орада ири гарпызлар, сары јемишләр, гырмызы шамамалар көрдүм. Атам гарпыз кәсди. Гарпыз чох ширин иди. О, мәнә көзәл ијли кәләм бир шамама да дәриб верди».

Башга бир шакирдим—Сәркәр «Бағда нәләр көрдүм» адлы иншасында исә белә јазыр: «Колхозумузун бөјүк мејвә бағлары вар. Јаз кәләндә ағачлар чичәкләјир. Бағда алма, армуд, килас, кавалы, киләнар, шафталы ағачлары вар. Зогал бүтүн ағачлардан габаг чичәк ачыр. Бағда чохлу үзүм тәнәкләри дә вар».

Мән мүхтәлиф сәвијјәли тәмринләрдән дә истифадә едирәм. Мәсәлән, мүхтәлиф мәзмунлу чүмләләр јаздырыр вә әшја билдирән сөзләрин һансы суала чаваб вердијини шакирдләрә ичра етдирирәм. Мәсәлән, **Севил КИТАБ** охујур. **Анам ПАЛТАР** тикир. **Әли СТУЛ** дүзәлдир. **Атам АЛМА** алыр.

Ким? вә нә? суалына чаваб верән сөзләри сечмәји вә мүәјјән едилмиш гајдада јазмағы тапшырырам. Онлар һәмин тапшырығы белә ичра едирләр.

Мүхтәлиф әшја адлары билдирән сөзләри тахтада јазырам вә онларын ағач, чичәк, тәрәвәз, мејвә, ев һејванлары, ев гушлары, вәһши һејванлар, вәһши гушлар олдуғуну, кәнд, чај адлы олдуғуну мүәјјән сүтунлара јазмаларыны төвсијә едирәм. Онлар белә тапшырыглары чох сә'јлә ичра едирләр. Мәсәлән

Ағач	Мејвә	Чичәк	Тәрәвәз

Бу тәмринлә әлагәдар олараг шакирдләрин чидди бир чәтинлик гаршысында галдығыны мүшаһидә етдим. Онлар «ағач» сүтунуна јалныз мејвәси олмајан ағачлары (гарағач, палыд, сөјүд, чинар) јазмышлар. «Мејвә» сүтунуна исә алма, армуд, киләнар, кавалы, һејва вә с. сөзләри јазмышдылар. Онлар һәмин мејвә ағачларыны «ағач» сүтунуна јазмамышдылар. Бунун сәбәбини ајдынлашдырмаг үчүн шакирдләрлә ашағыдакы мүсаһибәни апардым:

М. — Ким мејвә ағачларыны саја биләр?

Ш. — Албалы, киләнар, армуд, алма, алча вә с. мејвә ағачларыдыр.

М.—Ким бир нечә мејвә адлы дејә биләр?

Ш. — Килас, алма, әзкил, армуд, үзүм вә с.

М. — Алма ағачынын мејвәсинә биз нә дејирик?

Ш. — Алма ағачынын мејвәсинә алма дејирик.

М. — Армуд ағачынын мејвәсинә нә дејирик?

Ш. — Армуд ағачынын мејвәсинә армуд дејирик.

Scanned with ACE Scanner

Бундан сонра шакирдләрә баша салырам ки, мејвәсиз ағачлардан фәргли олараг мејвә ағачлары һәм ағач, һәм дә мејвә анлајышыны өзүндә экс етдирир. Биз мејвә ағачларыны һәм ағач, һәм дә мејвә кими тәсәввүр едирик. «Алма» дејәркән әввәлчә бизим нәзәримиздә јумру, гырмызы, сары рәнкли мејвә чанланыр. Лакин ким бир нечә «ағач» ады сөјләјәр?—дејә соруштугда адам истәр-истәмәз алма, армуд вә с. мејвә ағачларыны да демәли олур.

Демәли мејвә адлары билдирән ағачлары һәм мејвә, һәм дә ағач кими танымалыјыг. «Ағач» сүтунуна даһа һансы сөзләри јаза биләрик?

Алма, армуд вә с. мејвәләри ағач сүтунуна јазмалыјыг.

Шакирдләрин мејвә ағачларынын һәм мејвә, һәм дә ағач мәфһуму кими ишләдилмә хүсусијјәтләрини бир даһа өјрәнмәк мәгсәди илә «Бағда һансы ағачлар битир» мөвзусунда инша јаздырдым. Јохлама заманы мүәјјән етдим ки, шакирдләр иншаны дүз јазмыш, мејвә ағачлары вә онларын вердији мејвәләр һаггында да дүзкүн данышмышдылар. Мәсәлән, Әләддин белә јазыр: «Бағда чохлу ағач олур. Алма, армуд, киләс, албалы вә с. мејвә ағачларыдыр. Алма ағачынын кәтирдији мејвәјә алма дејилир. Армуд ағачынын мејвәси исә армуд адланыр. Палыд, сөјүд, говаг, гарағач бар вермирләр. Палыдын гозасы олур. Сөјүдүн, говағын вә гарағачын исә һеч нәји олмур».

Мүхтәлиф тәмрин, тапшырыг, инша јазылары васитәсилә шакирдләрин әшја анлајышы һаггындакы билик, бачарыг вә вәрдишләрини мөһкәмләндирмәк, тәкрар етдирмәклә јанашы онларын нитгинин инкишафына, әшја адларындан чүмләдә дүзкүн истифадә етмәләринә дә наил олурам.

М. МӘММӘДОВ,
Азәрбајчан ДЕТПИ-нин елми ишчиси.

ИБТИДАИ МӘКТӘБДӘ ШАКИРДЛӘРИН НИТГИНИ ОБРАЗЛЫ СӨЗ ВӘ ИФАДӘЛӘРЛӘ ЗӘНКИНЛӘШДИРМӘК ЈОЛЛАРЫ ҺАГГЫНДА

Ана дили тә'лими гаршысында дуран мүһүм вәзифәләрдән бири дә шакирдләрин нитг мәдәнијјәтинин инкишаф етдирилмәсидир.

Ашағы синифләрдән шакирдләрә шифаһи вә јазылы нитг вәрдишләри ашыламадан, онларын үмуми инкишафыны јүксәлтмәк олмаз. Чүнки зәнкин нитг мәдәнијјәтинә саһиб олмаг үнсијјәти асанлашдырыр, фикрин башгасына асан вә дәгиг чатмасыны тә'мин едир.

Шакирдләрин нитг инкишафында башлыча чәһәтләрдән бири дә лүғәт еһтијатынын зәнкинләшдирилмәсидир. Лүғәт үзрә апарылан ишин сәмәрәли тәшкили шакирдләрин чүмлә вә рабитәли нитг вәрдишләринин бүнөврәсини тәшкил едир. Буна көрә дә ибтидаи мәктәб програмында лүғәт үзрә апарылачаг ишә чидди диггәт етмәк тәләб олунур. Орада дејилир: «Лүғәт үзәриндә иш шүурлу гираәтин инкишафына вә мәтнин дилинин мәнимсәнилмәсинә көмәк едир. Һәр бир сөз әввәлчә мәтндә ишләндији мә'нада изаһ олунмалыдыр. Бу заман шакирдләр сөзлә она аид әшја вә һадисә арасында там ујғунлуг олдуғуну тәсәввүр етмәлидирләр. Сонра онлар образлы ифадәләр, экс мә'налы вә ја бир-биринә бәнзәр сөзләри тапмағы, инсанын, тәбиәтин вә с. ајдын тәсвирини сечмәји вә өз нитгләриндә ишләтмәји бачармалыдырлар». Лакин мүшаһидәләр көстәрир ки, мәктәбләримиздә програмын бу тәләби кифајәт гәдәр јеринә јетирилмир. Бу иш ән јахшы һалларда мүәллимин өзүнүн чәтин һесаб етдији бир нечә сөзү онларын синонимләри илә əвәз етмәклә мәһдудлашдырылыр. Сөзүн дүзкүн әдәби тәләффүзү, гираәти, јазылышы, чүмлә вә рабитәли мәтндә ишләдилмәси үзрә, демәк олар ки, аз иш апарылыр; образлы сөз вә ифадәләр үзәриндә лүғәт иши исә чох сәтһи апарылыр. Мү-

шаһидә заманы тәк-тәк мүәллимләрин тәчрүбәсиндә белә сөзләрин изаһ едилдијинә раст кәлмәк олур ки, бу изаһат да чох вахт сәтһи верилир. Бурада образлы сөз вә ифадәләрин мәзмуну шакирдләрә ади мә'налы сөзләр кими чатдырылыр. Нитгин ифадәли олмасында белә сөз вә ифадәләрин ролу, бунларын васитәсилә мүәллифин јаратдығы лөвһә, конкрет мәтнин мәзмуну илә бағлылығы, онларын шакирд лүғәтиндә фәаллашдырылмасы вә с. кими мәсәләләрә аз диггәт едилир. Бу да шакирдләрин нитг мәдәнијјәтинин јүксәлдилмәсинә, мәтнин мәзмун вә дилинин мәнимсәнилмәсинә мәнфи тә'сир едир.

Бир мәктәбин III синфиндә шаир Б. Ваһабзадәнин «Сәнин мүәллимин» ше'ри өјрәдилирди. Һәмин дәрсдә ше'рин мәзмунунун мәнимсәдилмәси вә шакирдләрин сөз еһтијатынын зәнкинләшдирилмәси үчүн чидди лүғәт иши апармаг зәрури иди. Анчаг мүәллим, ше'рдә образлы шәкилдә ишләдилмиш: «Сөзләрдән евләр тикир, фикриндә ме'мар кими» мисрада «ме'мар» сөзүнү онун синоними олан «мүһәндис» сөзү кими изаһ етди; «мајак» демәклә кифајәтләнди. Беләликлә «мүһәндис» сөзүнүн өзү белә шакирдләр үчүн анлашылмаз галды.

Мүәллим әмәјинин тәсвириндә мүәллифин:

«Сөзләрдән евләр тикир, фикриндә ме'мар кими,
Баласына дән кәзән, о ана гушлар кими.
Сабаһ сәнә демәјә, көзәл сөзләр ахтарыр,
Хәтләрин арасында, гојдуғу ишарәләр.
Сәнә јоллар көстәрән, гызыл мајака бәнзәр.
Бу мајаклардан ишыг вә гүввәт алачагсан,
Сән елмин јолларындан кечиб учалачагсан».

вә с. бу кими образлы мисралар үзәриндә һеч бир хүсуси иш апарылмады. Бурадан «мүәллимлә, ме'мар», «мүәллимлә, баласына дән кәзән ана гушлар», «мүәллимин, хәтләрин арасында гојдуғу ишарәләрлә, мајак», «мајакла гызыл», «елмин јоллары илә һәгиги мә'нада јол» вә с. арасындакы јахынлыг вә фәргли чәһәтләр шакирдләрә шүурлу мәнимсәдилмәди. Ајдындыр ки, белә апарылан иш шакирдләрин лүғәтинин зәнкинләшдирилмәсини тә'мин едә билмәз.

Бүтүн саһәләрдә олдуғу кими, шакирдләрин нитгинин образлы сөз вә ифадәләрлә зәнкинләшдирилмәсинин бүнөврәси дә ашағы синифләрдән гојулур.

Бу саһәдә ишин илк мәрһәләси образлы сөз вә ифадәләрин мәтндәки ролуну баша салмагла шакирдләрдә поетик дилә мараг ојатмагдан ибарәтдир. Ишин икинчи мәрһәләси исә һәмин сөз вә ифадәләр һесабына шакирдләрин лүғәт еһтијатыны практик шәкилдә зәнкинләшдирмәкдән ибарәтдир. Бунларын јеринә јетирилмәси үчүн:

1. Мүәллимин өзү мәтндәки образлы сөз вә ифадәләри әввәлчәдән мүәјјән етмәлидир;

2. Бунларын нә вахт вә нечә изаһ едилмәси, шакирдләрин нитгиндә фәаллашдырылмасы һаггында әтрафлы дүшүнмәлидир;

3. Бәнзәјән вә бәнзәдилән објектләр үзрә шакирдләрдә әјани тәсәввүр јарадылмасына, бу објектләрин охшар вә фәргли чәһәтләринин шүурлу мәнимсәдилмәсинә чалышмалыдыр.

I—IV синифләрин ана дили китабларындакы мәтнләрдә диггәти даһа чох чәлб едән образлы сөз вә ифадәләр: епитетләр, мәчазларын мүхтәлиф нөвләри, мүгајисәләр, нәвазиш билдирән сөзләр вә с.-дир. Мәсәлән: I синифдә А. С. Пушкинин «Гыш» ше'риндә гар мүәјјән әламәтләринә көрә «кәпәнәјә», «памбыға» бәнзәдилир:

Ағ кәпәнәкләр кими
Учур һавада гарлар...
Ағ памбыға бүрүнмүш,
Дәрә, тәпә, дағ, дивар.

II синифдә М. Сејидзадәнин «Пајыз кәләндә» ше'риндә дағларын јашыл отлары «атлас кејимә» охшадылыр:

«Јарашыглы јарпаглар,
Атлас кејимли дағлар
Күндән-күнә саралыр» вә с.

IV синифдә М. Рзагулузадәнин «Ана үрәји—дағ чичәји» әсәриндә «өмрүн нүбары, бәхтин чичәји», «евин дирәји» кими сөз вә ифадәләр ишләдилмишдир. «Ана үрәји һәјәчан ичиндә иди: узун илләр бала һәсрәти илә кечән өмрүнүн нүбары, бәхтинин чичәји, евинин дирәји икид оғлу Буғач илк дәфә атасы илә ова чыхмышды».

Еләчә дә бир сыра башга мәтнләрдә «һава ган ағлајыр», «тәбиәт күлүр», «өмрүн јоллары», «ағ гызыл», «гара гызыл», «јарпагларын ганады гырылмыш гуш кими јерә дүшмәси» вә с. ифадәләр чохдур (образлы сөз вә ифадәләрин

Scanned with ACE Scanner

мә'насынын баша салынмасы вә онларла шакирдләрин лүғәтини зәнкинләшдирмәјин мүхтәлиф јоллары вардыр).

Бунларын шүурлу мәнимсәдилмәси үчүн биринчи нөвбәдә бәнзәјән објект үзрә шакирдләрдә ајдын тәсәввүр јарадылмалы. сөзүн һәгиги мә'насы баша салынмалыдыр. Ондан сонра бәнзәдилән објект үзрә тәсәввүр јарадылмалы, сөзүн мәчази мә'насы үзәриндә иш кетмәлидир.

Мәсәлән: «Дағларын јашыл оту», «атласа» бәнзәдилирсә биринчи нөвбәдә «атлас» һаггында шакирдләрдә әјани тәсәввүр јаратмаг лазымдыр. Шакирдләр атласын башлыча әламәтләрини мәнимсәмәлидирләр. Бундан сонра атласла дағларын јашыл отлары арасындакы охшарлыг тутушдурулмалыдыр («Атлас кејимли дағлар» ифадәсини баша салмаг үчүн јахшы олар ки, јашыл рәнкли атлас парча шакирдләрә көстәрилиб, мүсаһибә апарылсын).

«Ана үрәји — дағ чичәји» мәтниндән ананын өз оғлуну нәјә көрә «евин дирәји» адландырмасыны баша салмаг үчүн «дирәјин» евләрдәки ролу, јахуд образлы шәкилдә ишләдилән «мајак» ифадәсини шүурлу мәнимсәтмәк үчүн «мајак»ын нә олдуғу, онун кәмичиликдәки ролу шакирдләрә баша салынмалыдыр.

Мәтндәки сөз вә ифадәләрин аид олдуғу әшја вә һадисәләрә даир шакирдләрин һәјат тәчрүбәсинә истинад етмәк дә фајдалыдыр.

Мәсәлән, II синифдә «Памбыгдан нәләр алыныр» вә «Нефтин фајдасы» мөвзуларыны өјрәдәркән мүәллим: «гызыл», «нефт», «памбыг» һаггында шакирдләрин һәјат тәчрүбәләринә, шәхси мүшаһидәләринә әсасән «гара гызыл», «ағ гызыл» ифадәләрини тахтаја јазыб белә бир мүсаһибә апара биләр:

Мүәллим — Ким гызылдан олан шејләрин адыны дејә биләр?

Шакирд — Саат, үзүк, сырға вә с.

Мүәллим — Гызылдан олан шејләрин рәнки нечә олур?

Шакирд — Гызылдан олан шејләрин рәнки сары вә парлаг олур.

Мүәллим — Гызыл бәрк олур, јахуд јумшаг?

Шакирд — Гызыл дәмир кими бәрк олур.

Мүәллим — Ким дејәр, нефтин рәнки нечәдир?

Шакирд — Нефт гарадыр.

Мүәллим — Нефт бәркдир, јумшаг?

Шакирд — Нефт су кимидир.

Мүәллим — Ким памбыг көрүбдүр? Памбыг нечәдир?

Шакирд — Памбыг ағ вә јумшаг олур.

Мүәллим — «Гара гызыл» дедикдә сиз нәји баша дүшүрсүнүз?

Шакирд — «Гара гызыл» нефтдир.

Мүәллим — «Ағ гызыл»?

Шакирд — «Ағ гызыл» памбыгдыр.

Шакирдләрлә апарылан сөһбәтләр көстәрир ки, онлар гызылын, нефтин, памбығын ајрылыгда әламәтләрини билирләр.

«Гара гызыл» ифадәсинин нефтә, «ағ гызыл» ифадәсинин исә памбыға ишарә олдуғуну да баша дүшүрләр.

Лакин «нефт», «памбыг» вә «гызыл» мәфһумлары арасындакы әлагәни шүурлу мәнимсәмәкдә чәтинлик чәкирләр. Она көрә «гара гызыл», «ағ гызыл» ифадәләринин мәчази мә'насы онлара чатмыр, бунлары һәгиги мә'нада баша дүшүрләр. Бу вәзијјәтин арадан галдырылмасы үчүн мүәллим әввәлчә, һәгиги мә'нада ишләдилмиш сөзләрин мә'насыны шакирдләрин нә дәрәчәдә баша дүшдүкләрини јохламалыдыр. Әкәр шакирдләр һәгиги мә'нада ишләдилмиш сөзүн мә'насыны лазыми гәдәр дәрк етмирләрсә, онлары баша салмалыдыр.

«Гара гызыл», «ағ гызыл» ифадәләринин шүурлу мәнимсәдилмәси үчүн илк нөвбәдә «гызыл» сөзүнүн мә'насы, онун гијмәти һаггында шакирдләрдә әјани тәсәввүр јарадылмалыдыр. Чүнки «нефт», «памбыг» гијмәтинә, фајдасына көрә «гызыла» бәнзәдилир. Һәр үч мәфһум арасындакы охшар чәһәт шакирдләрин шүуруна чатдырылдыгдан сонра «гара гызыл» вә «ағ гызыл» ифадәләринин мәчази мә'насы да дәрк олунур.

Һәмин сөз вә ифадәләрин мә'насы үзрә апарылан ишдән сонра, шакирдләрин лүғәт еһтијатыны зәнкинләшдирмәк үчүн һәмин сөзләри чүмлә вә рабитәли мәтндә ишләтдирмәк үзрә иш апарылмалыдыр.

— Мән бир кишинин дөшүндә улдуз көрдүм. О, гызылдан иди.

— Бакы шәһәриндә чохлу гара гызыл мә'дәнләри вар.

Scanned with ACE Scanner

— Ағ гызылдан бизә бәзәкли палтарлар һазырланыр — вә с.

Образлы сөз вә ифадәләр мәтнин мәзмунундан тәчрид олунмуш шәкилдә изаһ едилдикдә онларын шүурлу мәнимсәнилмәси чәтинләшир. Һәтта, бә'зән онларын мә'насы шакирдләр тәрәфиндән сәһв баша дүшүлүр:

Мәсәлән, III синфин ана дили дәрслијиндә Н. Рәфибәјлинин «Совет әскәри» ше'риндән:

«Сән тарихин мәрд оғлусан,
Ана јурдун хиласкары,
Сән гуртардын боранлардан
Бизим елдә илк баһары».

Бурада «боран», «илк баһар» ифадәләринин мәчази мә'насы јахшы изаһ едилмәзсә, «боран—сојуг—шахта» кими, илк баһар исә «јаз фәсли» кими дәрк олунар.

Она көрә мәтнин мәзмуну үзрә апарылачаг ишдә образлы ифадәләрин мә'нача баша салынмасы гаршылыглы апарылмалыдыр.

Бә'зи мүәллимләр образлы ифадәләри мәтнин мәзмунундан тәчрид едилмиш шәкилдә изаһ едирләр. Онлар һәмин сөз вә ифадәләрин мәтн дахилиндәки ролуну шакирдләрин нәзәринә чатдырмаға аз диггәт едирләр. Мәсәлән: «Пајызын сон ајында јарпаглар гызыл рәнкә бојанмышдыр» чүмләсиндәки «гызыл рәнкә бојанмышдыр» ифадәсини «јарпаглар гырмызы олмушдур», «чәмәнләр лаләдән дон кејинмишдир» ифадәсини — чәмәнләрдә чохлу лаләләр битмишдир кими ифадәсини — чәмәнләрдә чохлу лаләләр битмишдир кими әвәз етмәклә кифајәтләнирләр. Бу гајда илә апарылан иш әсәрдәки бәдиилијин емосионал тә'сирини зәифләдир, мәзмунун шүурлу мәнимсәнилмәсинә аз көмәк едир.

II синфин ана дили китабында «Пајыз» мөвзусу үзрә, «Пајызда нәләр олур», «Пајызын сәјаһәти» (М. Дилбази), «Пајызда тәбиәт» (Р. Әфәндијев), «Гушлар, гушлар, а гушлар» (А. Сәһһәт), «Пајыз кәләндә» (М. Сејидзадә), «Арылар вә милчәк» (К. Д. Ушински) мәтнләри өјрәдилир. Бу мәтнләрдә пајызда тәбиәтдә баш верән дәјишикликләр тәсвир олунур. Пајыз фәслиндә баға, парка, мешәјә вә с. кечирилән екскурсијалар һәмин мәтнләрин мәзмуну илә бәрабәр орадакы образлылығын да шүурлу мәнимсәнилмәсинә көмәк етмәлидир.

Шакирдләр верилмиш план үзрә: ағачлары, күл, гушлар вә һејваны мүшаһидә етдикдән сонра, мәтндән тәбиәтин тәсвиринә аид характер бир парчаны охуја биләрләр. Сонра исә шакирдләрин билаваситә мүшаһидәси илә бу парчада мүәллифин бәдии тәсвирини тутушдурмаг фајдалы олар. М. Сејидзадәнин «Пајыз кәләндә» ше'риндән:

«Јарашыглы јарпаглар,
Атлас кејимли дағлар
Күндән-күнә саралыр,
Көјләр тез-тез гаралыр».

мисралары охуну мүгајисә апарыла биләр.

Әшја вә һадисәләр үзрә шакирдләрин билаваситә мүшаһидәси илә шаирин тәсвиринин белә тутушдурулмасы, шакирдләрдә белә бир фикрин ојанмасына сәбәб олар ки, шаирин јаздыглары да онларын көрдүкләриндән башга бир шеј дејилдир.

Мүшаһидә әсасында шакирдләрин өз шифаһи һекајәләриндә мүвафиг ифадәләр ишләтмәләри үчүн ашағыдакы мүгајисәли суаллардан истифадә едилә биләр:

1) Көјүн үзүндәки булуд топаларыны сиз нәјә охшадырсыныз?

2) Бәс јарпагларын үст-үстә јығылмасыны нәјә бәнзәтмәк олар? вә с.

Ушаглардан «памбыг тајасы», «јумшаг халы» вә с. ифадәләр алындыгдан сонра бунлары рабитәли нитгләриндә ишләтмәләри үзрә чалышмалар апарыла биләр.

Шакирдләрин нитгини образлы сөз вә ифадәләрлә зәнкинләшдирмәк, тәбиәт вә инсанларын әмәји үзәриндә апарылан мүнтәзәм мүшаһидә заманы да мүмкүндүр. Бакыдакы 30 нөмрәли мәктәбин мүәллими Пәри Әлијева бу үсулдан кениш истифадә едир. О, шакирдләрин тәбиәт вә инсанларын әмәји үзрә апардыглары мүшаһидә күндәлијиндә белә гејдләр етдирир.

Декабрын 9-у. Гушбашы гар јағды; јерин үзүнү ағ памбыг кими өртдү.

Јанварын 15-и. Јенә сојугдур. Күнәш чыхмыш, лакин шахта адамы бычаг кими кәсир.

Февралын 18-и. Көјүн үзү гара өртүјә бүрүнмүшдүр.

Апрелин 10-у. Көјүн үзү мави рәнкдәдир. Күнәш елә бил адам кими күлүр.

Апрелин 25-и. Ағачлар јашыл палтарыны кејинир.

Шакирдләрин нитгини образлы сөз вә ифадәләрлә зәнкинләшдирмәјин фајдалы јолларындан бири дә өјрәнилән мәтн-

Scanned with ACE Scanner

дан белә ифадә, чүмлә вә парчалары шакирдләрин сечиб гираәт дәфтәрләринә јазмаларына даир тапшырыглар вермәкдир.

Мәтн нагыл едиләркән һәмин ифадә, чүмлә вә парчанын олдуғу кими шакирдләрин нитгиндә ишләдилмәсинә диггәт едилмәлидир.

Мәсәлән, II синифдә К. Д. Ушинскинин «Пишик вә гарагуш» һекајәсиндән «Балача аилә чох хошбәхт иди... гарагуш көјдән илдырым кими шығыјыб, пишијин балаларындан бирини чајнағына алды. Онлар арасында өлүм-дирим савашы башланды» вә с. ифадә вә чүмләләрин олдуғу кими ишләдилмәсинә диггәт едилмәлидир. Шакирдләр бунлары бурахдыгда әлавә суаллар вермәк олар: «Гарагуш пишијин үстүнә нечә шығыды? Онлар арасындакы саваш нечә саваш иди? Нә үчүн өлүм-дирим савашы иди?» вә с.

Шакирдләрин лүғәт еһтијатыны образлы сөз вә ифадәләрлә зәнкинләшдирмәк үчүн истифадә олунан јоллардан бири дә охунмуш китаблардан бәдии ше'р вә нәср парчаларыны ајырыб, дәфтәрә јаздырмаг вә онлары әзбәрләтмәкдир.

Гираәт дәрсләриндә истәр чәтин сөзләр вә истәрсә дә образлы сөз вә ифадәләр үзрә апарылан лүғәт ишләри васитәсилә ики мәгсәд һәјата кечирилир:

1) Охунан мәтнин мәзмунунун мәнимсәнилмәсинә көмәк етмәк;

2) Шакирдләрин лүғәт еһтијатыны зәнкинләшдирмәк.

Охунан мәтнин мәзмунунун шакирдләр тәрәфиндән мәнимсәнилмәси үчүн сөз вә ифадәләрин изаһ едилмәси кифајәтдирсә, лүғәт еһтијатынын зәнкинләшдирилмәси үчүн тәкчә изаһ етмәк кифајәт дејилдир. Чәтин сөзләрин, образлы ифадәләрин һесабына шакирдләрин лүғәт еһтијатынын зәнкинләшдирилмәси үчүн мүәллим мүнтәзәм олараг синифдә вә евдә шифаһи вә јазылы чалышмалар апарылмасына диггәт етмәлидир.

Вагиф АБДУЛЛАЈЕВ,

Масаллы рајону, Дикаһ кәнд сәккизиллик мәктәбин синиф мүәллими.

ШАКИРДЛӘРИН СИНИФДӘНКӘНАР ГИРАӘТИНИ НЕЧӘ ТӘШКИЛ ЕДИРӘМ

Көзәл данышыг габилијјәтинә малик олмаг инсан үчүн бөјүк сәадәтдир. Көзәл данышыг габилијјәтинә малик олан инсан өз фикрини башгасына асанлыгла чатдыра билир, башгалары она һәвәслә гулаг асыр. Бәс буна нечә наил олмаг мүмкүндүр? Бу ишлә нә вахт мәшғул олмаг лазымдыр? Бу ишин ағырлығы кимин үзәринә дүшүр? Тәчрүбә көстәрир ки, јахшы данышыг вәрдиши әлдә етмәк һәр бир шәхсдән кәркин әмәк вә сә'ј тәләб едир. Бунун үчүн ибтидаи синифләрдән башлајараг, шакирдләрин шифаһи нитги үзәриндә чидди ишләмәк лазым кәлир. Бу ишин әсас ағырлығы ибтидаи мәктәб мүәллиминин үзәринә дүшүр. Көзәл данышыг габилијјәтинә малик олан ушаг јетишдирмәк үчүн ибтидаи мәктәбин биринчи синфиндән башлајараг мәшғул олмаг лазымдыр.

Бә'зи мәктәбләрдә синифдәнкәнар гираәтин тәшкили илә јалныз јухары синифләрдә мәшғул олурлар. Бу исә шакирдләрин данышыг габилијјәтинә кеч јијәләнмәләринә сәбәб олур.

Шакирдләрин көзәл данышыг габилијјәтинә малик олмасы үчүн онларын дүзкүн вә рәван охумасы әсас шәртдир. Мәним дәрс дедијим синифләрдә әввәлләр шакирдләрим китабы үзүндән охумагда чәтинлик чәкирдиләр. IV синиф шакирдләринин китабы үзүндән охуја билмәмәси мәни тәәччүбләндирирди. Бәс нә етмәк? Бу нөгсаны һансы јолларла арадан галдырмаг олар? Бу мәсәлә мәни дүшүндүрүрдү. Бу ишин һәллиндә мәктәб китабханасынын бөјүк көмәји олду. Мән китабхана мүдири Ә. Хәлиловадан хаһиш етдим ки, IV синифдә охујан Расимә, Јасәмәнә II—III синифләр үчүн олан китаблары версин вә һәм дә тапшырдым ки,

Scanned with ACE Scanner

бу барәдә ушаглара һеч бир шеј демәсин вә онлара тәләбкар олсун. Шакирдләр бөјүк һәрфләрлә јазылмыш сөзләри охумагда о гәдәр дә чәтинлик чәкмирдиләр. Мән бу иши кетдикчә сүр'әтләндирдим. Аз вахт ичәрисиндә Расимин вә Јасәмәнин рәван вә сәлис охумаларына наил олдум.

Мән шакирдләрин китабханадан дүзкүн истифадә етмәләри, онларын өз јаш хүсусијјәтләринә ујғун китаблары охумалары үчүн синифдә охуначаг китабларын сијаһысыны асмышам. Шакирдләр охујачаглары китабын адыны бу сијаһыдан өјрәнир, сонра кедиб китабханадан алырлар.

Мән дәрс заманы әввәлләр тәкчә сәсли гираәтдән истифадә едирдим. Инди исә һәм сәсли, һәм дә сәссиз гираәтдән истифадә едирәм. Сәссиз гираәтә башладығым илк күнләрдә синифдә сәс-күј олурду. Лакин бу чох чәкмәди. Мән шакирдләри сәссиз гираәтә алышдырдым. Бу, ишими чох асанлашдырды. Мә'лумдур ки, сәссиз гираәт шакирдләрин кеч јорулмасына сәбәб олур. Мән бу үсулла шакирдләрин јени дәрси синифдә өјрәнмәләринә наил олурдум. Бу иши даһа мараглы тәшкил етмәк үчүн јени дәрси синифдә өјрәнмиш шакирдләрин билијини гијмәтләндирирдим. Илк күнләрдә јени дәрси синифдә өјрәнәнләрин сајы чох чүз'и иди; инди исә бунларын сајы хејли артмышдыр.

Беләликлә сәссиз гираәтин көмәклији илә јени дәрсин синифдә өјрәнилмәсинә наил олмагла, синифдән вә мәктәбдәнкәнар кечирилән тәдбирләрдә шакирдләрин иштирак етмәләри үчүн шәраит јаратмышам.

Кечдијим дәрсләрдә јери кәлдикчә шакирдләрә Л. Н. Толстојун, А. С. Пушкинин, Г. Б. Закирин, С. Михалковун, А. Гајдарын, М. Рзагулузадәнин вә башга јазычыларын ушаглар үчүн јаздыглары мараглы ше'р вә һекајәләриндән мараглы епизодлар данышырам. Шакирдләр бу чүр бәдии парчалара бөјүк мараг вә диггәтлә гулаг асырлар. Онлар һәтта зәнк вурулдугда белә тәнәффүсә чыхмыр, сөјләдијим парчаны гуртармағымы хаһиш едирләр. Мән бә'зән шакирдләрин сөзләрини јерә салмыр, бә'зән исә «тәнәффүс един, әкәр марагланырсынызса дәрсдән сонра 5—10 дәгигә галарсыныз данышарам» — дејә чаваб верирәм. Шакирдләр һәр ики варианта мәмнунијјәтлә разы олдулар. Беләликлә мән онларда китаба, бәдии парчалара мараг ојадырам. Әввәлләр мәктәбин китабханасында олан китаблары охумагла кифајәтләнирдик. Сонралар исә синиф китабханасы тәшкил етмәји гәрара алдыг. Ушаглар бу ишә һәвәслә гошулдулар. Аз вахт ичәрисиндә мәктәблиләрин гүввәси илә синифимиздә 200-ә гәдәр китаб топланды. Инди гаршыда һәмин китаблардан сәмәрәли истифадә етмәк, онлары шакирдләрә охутдурмаг, мәктәблиләрдә китаба һәвәс һисси ојатмаг вәзифәси дururду. Бу вәзифәни јеринә јетирмәк үчүн мән хүсуси план һазырладым. Һәмин план үзрә һәфтәдә бир дәфә дәрсдән сонра китаб үзрә мәшғәлә апармаға башладым. Бу мәшғәләләри мүхтәлиф вә рәнкарәнк апармаға чалышырдым. Мән дә охунмуш китабларын мәзмунуну шакирдләрдән сорушур, ја охунмуш китаблар һаггында мүсаһибә апарыр, ја да китаблар үзәриндә оху тәшкил едирәм. Мүталиә заманы ушагларын ифадәли гираәт гајдаларына әмәл етмәләринә чалышырдым. Шакирдләр сөзләри дүзкүн тәләффүз етмәдикдә, интонасијаја, дурғу ишарәләринә фикир вермәдикдә, ајры-ајры образларын данышығыны бир-бириндән ајырмадыгда мән бунлары дүзәлдир, јенидән һәмин шакирдә тәкрар етдирирдим.

Бир-ики ај әрзиндә мәктәблиләрдә китаба түкәнмәз мәһәббәт һиссләри ојатмаға наил олдум. Шакирдләр нәинки дәрсдән сонра бош вахтларында, һәтта, тәнәффүсләрдә белә китаб охумагла мәшғул олурдулар.

Шакирдләрин дүзкүн данышыг габилијјәтинә малик олмасы үчүн мүәллимин нүмунәви данышығы да әсасдыр. Ибтидаи мәктәб шакирдләри чох вахт бөјүкләрин һәрәкәтләрини, данышыгларыны тәглид едирләр. Она көрә дә мүәллим нүмунәви данышыг габилијјәтинә малик олмалыдыр. Мүәллим нүмунә үчүн охудуғу парчаны ајдын, тәмиз вә тәләсмәдән охумалыдыр. Бә'зи мүәллимләр өзләри дүзкүн данышмадыглары, дүзкүн охумадыглары һалда, шакирдин дүзкүн охумағы, сөзләри дүзкүн тәләффүз етмәсини тәләб едирләр.

Буна көрә дә мүәллим өз үзәриндә ишләмәли, өзүндә олан мүсбәт кејфијјәтләри шакирдләрә чатдырмаға сә'ј етмәлидир.

Шакирдләр дәрси сөјләдикләри заман онларын данышығына диггәтлә гулаг асырам. Бә'зи шакирдләр сөзү тәһриф едилмиш һалда ишләдирләр. Мән белә сәһвләри јериндәчә дүзәлдир вә шакирддән сөзү дүзкүн тәләффүз етмәләрини тәләб едирәм.

Scanned with ACE Scanner

Дәрс дедијим синифдә Горхмаз Ағајев «с», «р», «з» сәсләрини тәләффүз етмәкдә чәтинлик чәкирди. Данышыг заманы супүркә—супүлкә, сабаһ—шабаһ, сәрчә—шәрчә, зијан—жијан вә с. кими сөзләри јанлыш тәләффүз едирди. Психоложи чәһәтдән нөгсанлы олан бу ушагла ишләмәк чәтинлик төрәдирди. Мән Горхмазын валидејни илә әлагә сахладым вә мәсләһәт көрдүм ки, мүтәхәссис һәкимлә әлагә сахласынлар, һәм дә евдә сөзләрин дүзкүн тәләффүз едилмәсинә нәзарәт едиб, сәһвләри јериндәчә дүзәлтсинләр. Илк күнләрдә Горхмаз утаныр вә сөзү икинчи дәфә тәкрар етмәк истәмирди. Мән Горхмазын бу нөгсаныны арадан галдырмаг үчүн мүмкүн гәдәр онунла чох ишләмәли олдум.

Дүздүр, мән бу нөгсаны тамамилә арадан галдыра билмәмишәм. Амма илк күнләрдән фәргли олараг бу саһәдә мүәјјән гәдәр мүсбәт нәтичә әлдә етмишәм.

Мән шакирдләрин дүзкүн, рәван охумаларына наил олмаға чалышдығым кими, онларын көзәл јазы мәдәнијјәтинә дә наил олмалары үчүн сә'ј көстәрирәм. Дәрс дедијим илк күнләрдә ајдын олду ки, бә'зи шакирдләр дүзкүн охуја билмәдикләри кими, јазыда да мүәјјән сәһвләрә јол верирләр. Мән шакирдләрин көзәл, сәлигәли јазмалары үчүн онлары јазы тахтасында тез-тез ишләтмәли олурдум. Илк күнләрдә IV синифдә охујан Фикрәтин һүснхәт гајдасы илә јаза билмәдијини, јазы заманы сәһвә јол вердијини мүәјјән етдим. Мән Фикрәти һүснхәт гајдасы илә јазмаға алышдырмаг үчүн она I—II синифләр үчүн олан дәфтәрләрдән истифадә етмәсини тапшырдым. Мән Фикрәтә һәр күн һүснхәт китабындан тапшырыглар верир, һүснхәт гајдасында јазмасыны тапшырыр вә тапшырыгларын ичрасыны јохлајырдым. Фикрәтин бу ишә марағыны артырмаг үчүн бу јазылары гијмәтләндирирдим. Аз вахт ичәрисиндә Фикрәтин һүснхәт гајдаларына әмәл етмәсинә наил олдум.

Шакирдләрин нитгини инкишаф етдирмәк үчүн ушаг китабханасы бизә јахындан көмәк едир. Мәктәбин китабханасында олмајан бә'зи китаблары ушаг китабханасында әлдә етмәк мүмкүндүр. Ушаг китабханасында тез-тез мүхтәлиф тәдбирләр кечирилир. Мән чалышырам ки, ушаг китабханасында кечирилән тәдбирләрдә мәним дәрс дедијим шакирдләр дә иштирак етсинләр.

Ушаг китабханасында кечирилән кино мүзакирәләри,

охучулар конфрансы, диспутлар шакирдләрин нитг мәдәнијјәтинин инкишафына јахындан көмәклик едир. Бу јахынларда ушаг китабханасында С. С. Ахундовун «Гарача гыз» һекајәсинин мүзакирәси кечирилмишдир.

Китабхананын фәал охучуларындан О. Абасәлијева охучулара «Гарача гыз» һекајәсинин гәһрәманы һаггында демишдир: — «Гарача гыз» мәним чох хошума кәлир. Онун өз досту Ағчаханыма көстәрдији көмәклик мәним чох хошума кәлди. Мән арзу едирәм ки, мәним бүтүн достларым «Гарача гыз» кими мәрд, чәсарәтли, достуна садиг олсунлар».

«Гарача гыз» һекајәсинин мүзакирәсиндә чыхыш едән Ф. Әбилов Пири бабанын зәһмәтсевән олдуғу үчүн адамлара һәмишә хејир вердијиндән данышды.

Мәним дәрс дедијим шакирдләр рајон пионер евинин фәал үзвләридирләр. Онлар пионер евиндә тәшкил едилмиш рәсм, тар, тикиш, хор дәрнәкләриндә иштирак едирләр. Синфимиздә кичик өзфәалијјәт дәстәси јарадылмышдыр. Мән мәктәбимиздә кечирилән тәдбирләрдә, радио говшағында онларын чыхышларыны вахташыры тәшкил едирәм. Мән бу верилишләрин програмына бәдии парчаларын учадан охунмасыны дахил едирәм.

Ушагларын синифдәнкәнар гираәтини тәшкил едәркән, онлара китаб үзәриндә мүстәгил ишләмәји өјрәдирәм. Ушагларын синифдәнкәнар гираәтини, һәр шејдән әввәл, тәшкил етмәк лазымдыр ки, бу иш онлар үчүн фајдалы олсун.

Бу гајдалары јалныз шакирдләрә дејил, валидејнләр јығынчағында изаһ едир вә ата-аналарын бу гајдалара әсасән ушаглар үзәриндә нәзарәт етмәләринә наил олмаға чалышырам.

Китабы севмәклә јанашы, ондан нечә истифадә етмәји, ону нечә горумағы да (китабын үстүнә кағыз чәкмәк, охујаркән китабын сәһифәләрини гатламамаг, јаш вә чиркли бармагларла китаблары вәрәгләмәмәк вә с.) шакирдләрә баша салмышам.

Мән шакирдләримин тәкчә бәдии әдәбијјаты дејил, һәмчинин «Азәрбајчан пионери» гәзети, «Пионер» журналыны да охумаларыны тәшкил едирәм.

Scanned with ACE Scanner

С. ГУЛИЈЕВА,
В. И. Ленин адына АПИ-нин аспиранты.

ШАКИРД НИТГИНИН ИНКИШАФЫНДА СИНИФ ГИРАӘТИНИН РОЛУ

Истәр шифаһи, истәрсә дә јазылы нитгин инкишафында синиф гираәтинин мүстәсна әһәмијјәти вардыр.

Мә'лумдур ки, нитгдә дүзкүн фасилә, интонасија, сүр'әт вә тон фикрин анлашылмасында мүһүм рол ојнадығы кими, нитгин формал чәһәтдән тә'сирлилијинин тә'мин олунмасында да бөјүк әһәмијјәтә маликдир.

IV синфин ана дили дәрслијиндә кифајәт гәдәр бәдии вә елми-күтләви мәтнләр верилмишдир. Бу мәтнләрдә үнсијјәт шәраитиндә истифадә едилән бүтүн нитг васитәләринә, һәр чүр чүмләләрә раст кәлмәк мүмкүндүр. Шакирдләр бәдии вә елми мәтнләрдәки чүмләләри дүзкүн охумаға алышдыгча белә чүмләләрдән нитгдә дүзкүн истифадә етмәјә дә алышмыш олурлар. Онлар дүзкүн гираәт вәрдишинә јијәләндикчә өз данышыгларында мәнтиги вурғуја дүзкүн әмәл едир, интонасија вә фасиләни көзләјирләр; мәгсәддән асылы олараг чүмләдәки сөзләри сыраламағын, чүмләни гурмағын лазым олдуғуну шүурлу сурәтдә анлајыр вә бунлара јаваш-јаваш вәрдиш едирләр.

Мүәллим ана дили дәрсләриндә шакирдләрә дүзкүн оху вәрдишләри ашыламаг үчүн бүтүн имканлардан истифадә етмәлидир; о, һәр бир дәрсин мүәјјән һиссәсини шакирдләрә гираәт вәрдишләри ашыламаг ишинә сәрф етмәлидир.

Мүәллим гираәт дәрсләриндә әсил мәгсәдә наил олмаг үчүн биринчи нөвбәдә шакирд гираәтинә верилән тәләбләри билмәли вә һәр дәрсдә бу тәләбләрин һәјата кечмәсинә наил олмалыдыр.

Гираәтә верилән тәләбләр, әсасән, ашағыдакылардан ибарәтдир:

1) гираәт дүзкүн олмалыдыр;
2) гираәтин сүр'әти нормал олмалыдыр;
3) оху заманы шүурлулуг принсипи тә'мин едилмәлидир;
4) гираәтдә бәдиилик көзләнилмәлидир.

Гираәтин дүзкүн олмасы, әсасән, сөзләри дүзкүн тәләффүз етмәкдән, мәнтиги вурғуну вә фасиләни көзләмәкдән ибарәтдир. Ибтидаи синиф шакирдләринә дүзкүн гираәт вәрдишини ашыларкән бә'зи чәтинликләрә раст кәлмәк олур. Белә ки, шакирдләр дүзкүн гираәт вәрдишинә асанлыгла јијәләнмирләр. Бунун сәбәби ашағыдакылардан ибарәтдир:

1) шакирдләр илк дәфә мәктәбә гәдәм гојаркән онларын нитгиндә јерли шивә хүсусијјәтләри мөһкәмләнмиш олур;
2) онлар IV синфин сонуна гәдәр дә грамматик гајда вә ганунлары һәлә шүурлу сурәтдә мәнимсәјә билмирләр;
3) шакирдләр чох вахт орфоепија вә орфографијанын фәргини анламыр вә ја бунлары ејниләшдирирләр;
4) бә'зи ушагларын дилиндә физики гүсурлар өзүнү көстәрир.

Гираәт дәрсини апаран мүәллим бүтүн бу кими чәһәтләри һәр оху дәрсиндә нәзәрә алмалы вә бунларын арадан галдырылмасы үчүн тә'сирли үсуллар мүәјјәнләшдирмәлидир. Оху дәрсләриндә шакирдләрә бә'зән таныш олмадыглары грамматик гајда вә ганунлар һаггында јери кәлдикчә нәзәри мә'лумат вермәјә еһтијач јохдур. Бунлара мүәллимин өз нүмунәви гираәтиндә әмәл етмәси вә шакирдләрдән дә бу гајданы көзләмәјин тәләб олунмасы мәсәләсинин һәллини тә'мин етмиш олар.

Гираәтин дүзкүнлүјүнү тә'мин етмәк үчүн ән тә'сирли васитәләрдән бири шакирдләрин охусу үзәриндә мүнтәзәм вә ардычыл нәзарәт етмәкдән, сәһв вә гүсурларын дүзәлдилмәсиндән ибарәтдир.

Бә'зи синиф мүәллимләри гираәт дәрсләри илә јалныз кечәчәји мөвзуну мәнимсәтмәјә чалышыр, мәтнин мәзмунуну мәнимсәтдикдә өз ишләрини битмиш һесаб едирләр. Бу мүәллимләр гираәт дәрсләринин әсас мәгсәди олан оху вәрдишләринин ашыланмасыны јаддан чыхардыгларындан, дәрсин чох аз һиссәсини синиф гираәтинә сәрф едирләр. Белә дәрсләри методик вә педагожи чәһәтдән дүзкүн гурулмуш дәрсләр һесаб етмәк олмаз. Һәр бир ана дили дәрсиндә мүәјјән бир мәтнин мәзмуну шакирдләрә өјрәдилир. Лакин, белә дәрсләрдә шакирдләрә дүзкүн оху вәрдишләри ашыламаг үзрә кифајәт гәдәр иш апарылмазса, ибтидаи мәктәбдә ана дили тәдрисинин гаршысында гојулан мүһүм вәзифәләрдән биринә—дүзкүн оху вәрдишләринин ашыланмасына, сөзүн һәгиги мә'насында наил олмаг мүмкүн олмаз. Һәр бир ана дили дәрсинин тәхминән 15 дәгигәси охуја сәрф едилмәлидир. Јалныз һәр оху

Scanned with ACE Scanner

дәрсиндә гираәтә верилән бу вахтдан сәмәрәли истифадә етмәк сајәсиндә шакирдләрин јол вердикләри сәһвләри арадан галдырмаг вә онлара һәр ҹәһәтдән дүзкүн гираәт вәрдиши ашыламаг мүмкүндүр. Бу исә өз нөвбәсиндә шакирдләрин нитг инкишафына мүһүм тә'сир көстәрир.

Бә'зи гираәт сәһвләри дә механики сәбәбләрдән вә ја шакирдләрин рәван оху техникасына јијәләнмәмәсиндән ирәли кәлир. Бу кими сәбәбләрдән ирәли кәлән сәһвләри әсасән, ашағыдакы гајдада груплашдырмаг олар:

1) сөзләри һөҹҹәләјәрәк охумаг;
2) сөздә һәрф, һеҹа вә ҹүмләдә сөз бурахмаг;
3) һәрфләри, һеҹалары вә сөзләри тәкрар етмәк.

IV синиф шакирдләри ичәрисиндә бу тип гираәт сәһвләринә јол верән шакирдләр аз да олса вардыр. IV синифдә ишләјән тәҹрүбәли мүәллимләр һәлә дәрс илинин әввәлиндә бу ҹәһәтдән гираәти гүсурлу олан шакирдләри мүәјјәнләшдирир вә белә шакирдләрлә гираәт дәрсләриндә мүнтәзәм вә хүсуси олараг мәшғул олурлар. Белә шакирдләри һәр дәрсдә аз да олса, охутмалы вә онлара фәрди тапшырыглар верилмәлидир.

Дүзкүн гираәтин тәмәли илк савад тә'лими дөврүндә гојулур. Белә ки, һеҹаларла охумаг кәләҹәкдә сөзләрин сәһв охунмасынын гаршысыны алыр, бу васитә илә ушаглар тәдриҹән бүтөв сөзләрлә дүзкүн охумағы баҹарырлар. Савад тә'лими дөврүндән башлајараг, шакирдләр охунан мәтни механики олараг әзбәрләдикдә вә ја башгаларынын дедијини садәҹә олараг, тәкрар етдикдә онларын гираәти IV синфә гәдәр гүсурлу олур. Буна көрә дә мүәллим һәлә савад тә'лими дөврүндән башлајараг, шакирдләрин гираәтиндәки бу кими сәһвләрлә ҹидди вә мүнтәзәм мүбаризә апармалыдыр.

Дүзкүн гираәтә наил олмаг үчүн мүәллим даһа чох сәсли гираәтә јер вермәлидир. Чүнки сәсли гираәт дүзкүн гираәт вәрдиши ашыламагда һәлледичи рол ојнајыр. Сәсли гираәт заманы шакирдләрин гираәтдәки мүхтәлиф нөв сәһв вә гүсурлары даһа тез үзә чыхыр вә мүәллим бунлара гаршы мүбаризә јолларыны мүәјјәнләшдирир. Бә'зи мүәллимләр сәссиз гираәтдән дә оху вәрдиши ашыламаг васитәси кими истифадә етдикләриндән, өз нүмунәви гираәтләриндән сонра шакирдләрдән мәтни бир дәфә сәссиз охумағы тәләб едирләр. Белә етмәкдә онларын мәгсәди куја шакирдләри сәсли гираәтә һазырламагдан ибарәтдир. Бунун дүзкүн сәсли гираәт үчүн мүәјјән әһәмијјәти вардыр. Белә ки, шакирдләр мәтни бир дәфә

сәссиз охумагла бунун мәзмуну илә даһа јахшы таныш олурлар. Мәзмунла танышлығын исә дүзкүн гираәтин тә'мин олунмасына мүәјјән көмәји вардыр. Лакин, сәссиз гираәтин әввәл верилмәси бә'зи зәрәрли ҹәһәтләрә дә маликдир. Она көрә ки, сәссиз гираәт заманы һәр бир шакирд мәтни өз истәдији кими охујур, интонасијаја, вурғуја вә фасиләјә истәдији кими јанашыр. Мүәллим ајры-ајры шакирдләрин јол вердији сәһвләри көрә билмәдијиндән онлары дүзәлтмир, беләликлә дә, јанлыш охујан шакирдләр сәсли гираәт заманы да өз сәһвләрини тәкрар етмәли олурлар. Инди мүәллим шакирдләрин гираәтиндә мөһкәмләнмиш сәһви арадан галдырмалы олур ки, бу да иши хејли чәтинләшдирир.

Биз бунунла һеч дә сәссиз гираәтин верилмәси әлејһинә дејилик, әксинә, һәр бир оху дәрсиндә имкан дахилиндә мүәллим сәссиз гираәт үчүн аз да олса вахт ајырмалыдыр. Јадда сахламаг лазымдыр ки, мәһз ибтидаи синифләрдә вә һәмчинин јухары синифләрдә бә'зи мүәллимләрин шакирдләри сәссиз гираәт вәрдишинә јијәләндирмәк вәзифәсини јаддан чыхармалары бә'зән нәинки ибтидаи, һәтта орта мәктәб шакирдләринин мүстәгил мүталиә ишини чәтинләшдирир. Билдијимиз кими, мүталиәдә шакирдләрдән даһа аз енержи тәләб едән сәссиз гираәт мүһүм рол ојнајыр. Лакин, сәссиз гираәтә сәсли гираәтдән әввәл дејил, ондан сонра вахт ајырмаг вә бунунла да шакирдләри мәтнин мәзмуну үзәриндәки ишә һазырламаг лазымдыр.

Шакирд гираәтинин дүзкүнлүјүнә наил олмаг үчүн ән јахшы васитәләрдән бири шакирд гираәтинин мүәллим вә шакирдләрин нәзарәти алтында олмасыдыр. Синифдә гираәт заманы иши елә тәшкил етмәк лазымдыр ки, шакирдин оху заманы јол вердији һәр ҹүр сәһв јериндәҹә дүзәлдилсин. Сон заманлар Липетск мүәллимләринин иш тәҹрүбәсинә әсасланан вә шакирдләрин дәрс просесиндә фәаллығыны тә'мин едән мүәллимләр сәһвләри вә бу сәһвләрин характерини, әмәлә кәлмә сәбәбләрини ајдынлашдырмағы шакирдләрин өзләриндән тәләб едирләр.

Гираәт заманы јол верилән сәһвләрин һамысыны ејни гајдада дүзәлтмәк вә бүтүн сәһвләрә ејни ҹүр јанашмаг фајда верә билмәз. Бу ҹәһәтдән сәһвләри ашағыдакы групалара бөлмәк лазымдыр:

1) шакирдләрин рәван оху техникасына јијәләнмәмәсиндән ирәли кәлән вә механики сәһвләр;

Scanned with ACE Scanner

2) чәтин орфограмлы, һәмчинин тәләффүзү чәтин олан сөзләрдә јол верилән сәһвләр;

3) јерли шивә хүсусијјәтләриндән ирәли кәлән фонетик вә морфоложи сәһвләр;

4) мүәјјән грамматик гајданы көзләмәмәкдән вә ја охшар грамматик формаларын шакирди чашдырмасындан ирәли кәлән сәһвләр.

Биринчи тип, јә'ни механики сурәтдә јол верилмиш сәһвләрин садәчә олараг јериндә гејд едилмәси вә бу сәһвин шакирдә дүзәлтдирилмәси илә кифајәтләнмәк олар. Белә сәһвләри дүзәлтмәк үчүн чох вахт итирмәјин мә'насы јохдур. Белә ки, әкәр шакирд сөздә мүәјјән һәрфи охумурса, бу сәһвә механики олараг јол верилдијиндән ону дајандыран кими өз сәһвини анлајыр вә дүзәлдир.

Икинчи тип сәһвләрә, јә'ни чәтин орфограмлы, һәмчинин тәләффүзү чәтин олан сөзләрдә бурахылан сәһвләрә кәлинчә бунлары дүзәлтмәк үчүн мүәллим мүәјјән васитәләрдән истифадә етмәлидир. Бә'зи мүәллимләр белә чәтин сөзләри дүзкүн охутмаг үчүн һәмин сөзү садәчә олараг тахтада јазырлар. Әлбәттә, бунун о гәдәр дә әһәмијјәти јохдур. Чүнки һәмин сөз китабда ондан да јахшы јазылмышдыр. Тәчрүбәли мүәллимләр белә сөзләри тахтада бөјүк һәрфләрлә һечалара ајырараг јазыр; һәмин сөзүн чәтин тәләффүз едилән һиссәсинин алтындан исә хәтт чәкир; бу сөз һечаларла охудулур вә беләликлә дә шакирдләрә һәмин сөзү дүзкүн тәләффүз етмәк вәрдиши ашыланмыш олур. Гираәт заманы белә сәһвләр диггәтлә дүзәлдилмәзсә, бу, шакирдин шифаһи нитг инкишафына да мәнфи тә'сир көстәрәр.

Јерли шивә хүсусијјәтләри илә әлагәдар олараг, шакирдләрин јол вердији сәһвләри дә садәчә олараг үзә чыхармаг кифајәт дејилдир. Белә сәһвләр Азәрбајчан дили дәрсләриндә фонетика вә морфолокијаја даир верилән мә'луматлары јада салмагла шүурлу олараг дүзәлдилмәлидир. Мәсәлән: әкәр шакирд јерли шивә илә әлагәдар олараг сөздәки «о» сәслисини «у» кими тәләффүз едирсә, мүәллим белә шакирддән суаллар васитәсилә сәслиләрә даир верилмиш мә'луматы сорушмалы вә јада салынмыш елми мә'луматы онун сәһв тәләффүзү илә мүгајисә етдирмәлидир. Јалныз белә олдугда шакирд өз сәһвини кениш мә'нада анлајар вә буну бир даһа тәкрар етмәз. Шакирдләрин мүәјјән грамматик формалары ејниләшдирмәсиндән вә ја өјрәдилмиш һәр һансы грамматик гајданы јаддан чыхармасындан, јахуд нитгә тәтбиг едә билмәмәсиндән ирәли кәлән гираәт сәһвләри үзәриндә даһа кениш иш апарылмалыдыр. Шакирдләр оху заманы белә сәһвләрә јол вердикдә мүәллим буну садәчә олараг дүзәлтмәклә кифајәтләнмәмәли, гираәти дајандырдыгдан сонра өјрәдилмиш әлагәдар грамматик гајданы суал-чаваб васитәсилә онларын јадына салмалыдыр. Беләликлә, мүәллим ана дили дәрсләри илә Азәрбајчан дили дәрсләринин әлагәли тәдрисинә наил олар вә өјрәдилмиш грамматик гајданын әмәли ишә тәтбигини тә'мин едә биләр. Тәчрүбәли синиф мүәллимләри һәр һансы грамматик гајданы билмәмәкдән вә ја бунун әмәли ишә тәтбигини бачармамагдан ирәли кәлән сәһвләр үзәриндә хүсуси иш апарырлар. 44 нөмрәли мәктәбин IV синиф мүәллими Һачыбәјим Рәһимова М. Рзагулузадәнин «Саат» ше'рини охударкән, иши ашағыдакы гајдада тәшкил етди:

Шакирдләрдән бири:

Саат ишләјир,
Учадан дејир:
—Бах, бир саат да
Кечди һәјатдан!

бәндини охујаркән, үчүнчү мисрадакы «да» бағлајычысыны «саат» сөзүнә битишик, јә'ни јерлик һал шәкилчиси кими охуду. Һәмин бағлајычынын бу чүр тәләффүзү фикрин дә тәһриф едилмәсинә сәбәб олур. Шакирдин гираәтини дајандыран Һачыбәјим мүәллим ашағыдакы гајдада суал-чаваб апарды:

М.—Бурадакы «да» саат сөзүндән нечә јазылмышдыр?
Ш.—«Да» саат сөзүндән ајры јазылмышдыр.
М.—Онда «да» нитг һиссәси кими нә олачагдыр?
Ш.—«Да» нитг һиссәси кими бағлајычыдыр.
М.—«Да» ајры јазылдығы үчүн нечә охунмалыдыр?
Ш.—«Да» саат сөзүндән ајры охунмалыдыр.
М.—Әкәр «да» шәкилчи олсајды нечә јазыларды?
Ш.—«Да» шәкилчи олсајды, саат сөзүнә битишик јазыларды.

Мүәллим әлавә едир: «да» јалныз јерлик һал шәкилчиси кими сөзә битишик јазылдыгда ајры охунмаз, сөздән ајры јазыланда исә мүстәгил вурғуја малик олдуғундан ајры охунмалыдыр.

Ишин бу шәкилдә апарылмасы шакирдләрин гираәт вә нитг вәрдишләринин инкишафына көмәк етдији кими, онларын грамматикаја даир алдыглары мә'луматы да дәринләшдирир.

Scanned with ACE Scanner

Шакирдләрин оху сүр'әти ади, сәрбәст данышыг сәвијјәсиндә олмалыдыр. Оху сүр'әтинин лазыми сәвијјәдә олмасыны тә'мин етмәк, һәм мәтнин мәзмунунун шүурлу анлашылмасы-на, һәм дә нитг инкишафына мүсбәт тә'сир көстәрәр. Әкәр шакирд аста-аста вә ја һәддиндән артыг сүр'әтлә охујарса, бу һал мәтнин мәзмунунун гавранылмамасына вә механиклијә сәбәб ола биләр. Шакирдләрдә нормал сүр'әтли гираәт вәрдиши јаратмагда мүәллимин нүмунәви гираәтинин бөјүк ролу вардыр. Мүәллим, өз гираәти илә шакирдләрә нормал оху нүмунәси вермәлидир. Лакин шакирдләрин нормал оху сүр'әтинә наил олмаг үчүн тәкчә бунунла кифајәтләнмәк олмаз. Мүәллим, нисбәтән нормал оху сүр'әтинә малик олан шакирдләрин көмәји илә јердә галан шакирдләрин оху сүр'әтиндәки сәһвләри дүзәлтмәлидир. Габагчыл иш тәҹрүбәсинә малик олан синиф мүәллимләри бу мәгсәдлә диалоглардан ибарәт олан мәтнләрдән даһа сәмәрәли истифадә едирләр. 190 нөмрәли мәктәбин мүәллими З. Исмајылова, «Јер, Ај вә шимшәк ганадлы ат» мәтнини охударкән, Аја мәхсус олан һиссәләри даһа нормал сүр'әтли гираәт техникасына малик олан, јерә мәхсус олан һиссәләри исә нисбәтән сүр'әтли охујан ушаға тапшырды (мәтндә Ај әввәлчә сөзә башлајыр).

Нитгин емосионаллығыны тә'мин етмәк нөгтеји-нәзәриндән шакирд гираәтинин бәдиилији үзәриндә иш апармағын бөјүк әһәмијјәти вардыр. Гираәтин бәдиилијинә наил олмаг үчүн тәкчә нүмунәләр вә сүн'и бәзәкләр кифајәт дејилдир. Шакирдләри гираәтә елә алышдырмаг лазымдыр ки, онлар мәтндәки һәр һансы һадисәдән тә'сирләнә билсин вә тәәссүраты ифадә едә биләҹәк тәбии образлы сәс тонундан истифадә етсинләр. Әкс тәгдирдә шакирддән образлы, емосионал гираәт тәләб етмәк бош сөзә, тә'сирсиз бир ишә чеврилә биләр, бу исә өз нөвбәсиндә шакирд нитгинә дә мәнфи тә'сир көстәрәр. Мәзмуну дәрк етмәдән, ондан тә'сирләнмәдән, мүәјјән һиссләрлә јашамајыб башгаларында тә'сир ојатмаг истәјән адам Бағдасар Ахпар[1] кими өзүнү күлүнҹ вәзијјәтдә гојар. Һазырда мәктәбләримиздә гираәт саһәсиндә ән үмуми вә бөјүк гүсурлардан бири шакирдләрин формал бәдии бәзәкләрә алышдырылмасындан ибарәтдир. Бә'зи шакирдләр бәдии парчалары, хүсусилә ше'рләри охујаркән вә ја әзбәр сөјләјәркән өз ади данышыг хүсусијјәтини тамамилә итирир вә өзүнә охшамајан башга бир адама чеврилирләр. Һәтта, бөјүк бир ше'ри өзүнә-

[1] «Бағдасар Ахпар» пјесинин баш гәһрәманы нәзәрдә тутулур.

мәхсус мүәјјән гәлибләнмиш формада охујан шакирд вә бә'зи мүәллимләримиз дә вардыр.

Ше'рләри өзүнәмәхсус тонла рәван охумағын вә әзбәр демәјин нитг инкишафы нөгтеји-нәзәриндән олдугча бөјүк әһәмијјәти вардыр. Бүтүн бунларла бәрабәр, ибтидаи мәктәбин ана дили дәрсликләринә даһа чох ајдын, анлашылан вә әзбәрләнмәси асан олан ше'рләр дахил едилмәлидир. Бу нөгтеји-нәзәрдән мәснәви шәклиндә вә ваһид принсип үзрә гафијәләнән ше'рләр даһа асан сајыла биләр. IV синиф дәрслијиндәки «Сүнбүл» (С. Вурғун), «Јај сәһәри» (А. Сәһһәт), «Пајыз дүшүнҹәләри» (Н. Хәзри), «Күнәшин ҹавабы» (Н. Рәфибәјли) вә башга б. к. ше'рләри асан әзбәрләнән ше'рләр һесаб етмәк олар. Лакин IV синфин дәрслијиндә шакирдләр үчүн чәтин олан ше'р парчалары да вардыр. Мәсәлән, Н. Рәфибәјлинин «Алын тәри» ше'рини шакирдләр үчүн чәтин һесаб етмәк олар. Белә ки, бу ше'рдә гафијәләнмә ваһид принсип үзрә кетмәдији кими, бурада бә'зән гулаг гафијәләринә дә раст кәлмәк олар. Һәмин ше'рин икинчи һиссәсиндәки гафијәләрә диггәт едәк:

Инсанларын **фәрәһи,**
Севинчи түкәнмәздир.
Шадлығы, **сәадәти,**
Зәһмәтдән кәнар јердә
Ахтармаг да әбәсдир!
Инди бу ахшам чағы,
Чөлдән-ишдән **гајыдан,**
Бу зәһмәткеш гызларын,
Фәрәһини **јарадан,**
Нә бәзәк, нә **инҹидир;**
Севинчләрин јахшысы,
Алын тәрилә, азад
Зәһмәтин **севинчидир.**

Көрдүјүмүз кими бу парчада «фәрәһи» вә «сәадәти» сөзләри гулаг гафијәләридир. Бундан башга мисраларын гафијәләнмәсиндә ваһид принсип көзләнилмәмишдир. Белә ки, биринчи мисра илә үчүнчү мисра гафијәләндикдән сонра далбадал үч мисра сәрбәст бурахылыр, сонра једдинчи мисра илә он үчүнчү мисра доггузунчу мисра гафијәләнир, даһа сонра исә онунчу мисра гафијәләнир. Әлбәттә, бу ҹүр ше'рин аһәнкини IV синиф шакирдләри мүәјјәнләшдирмәкдә чәтинлик чәкдикләри кими, әзбәрләмәкдә дә чәтинлик чәкирләр.

Scanned with ACE Scanner

Бүтүн буиларла бәрабәр, IV синиф дәрслијинә аз мигдарда бу типли ше'рләр дахил едилмәсинин әлејһинә дејилик. Лакин мүәллим бу кими ше'рләрин аһәнкинин мүәјјәнләшдирилмәсиндә вә әзбәрләмәк үчүн истигамәт алмагда шакирдләрә хүсуси көмәк көстәрмәлидир.

Ајры-ајры бәдии парчалары охударкән габагчыл синиф мүәллимләри һәр һансы парчаны вә ја чүмләни емосионал шәкилдә охумаг үчүн тәкчә нүмунә вә дүзәлиш вермәклә кифајәтләнмир, шакирдләри мәтндәки һәр һансы емосионал ифадәни өз ифадәси кими демәјә һазырлајыр. Мәсәлән, Бакыдакы 39 нөмрәли мәктәбин мүәллими М. Рзајева «Ана үрәји—даг чичәји» мәтнини шакирдләрә охударкән, ананын вә оғлун данышығындан ибарәт олан ашағыдакы парчаларын гираәтинә хүсуси диггәт јетирди вә шакирдләри бу парчалары тәбии емосија илә ифадәли охумаға һазырламаг үчүн кифајәт гәдәр иш апарды.

«Ана үрәјиндән санки бир тел гырылды, бу тел гәмли-гәмли сәсләнди:

—Бәлкә бир бәдбәхтлик баш вериб?!...

Ана атыны сүрүб ханла үз-үзә кәлди. Сағына-солуна бахды. Оғлу Буғачы көрмәди. Үрәјиндән санки бир тел дә гопду. Ана никаранлыгла дилә кәлди:

—Бәс мәним балам һаны?

Хан динмәди. О, башыны ашағы салыб, көзүнү атынын јалына зилләмишди. Рәнки ағаппаг иди.

Ханын сусмасы ананын никаранчылығыны даһа да артырды. О, дөзә билмәди. Ана үрәјинин бүтүн телләри санки бирдән гырылды. О, чошгун бир сәслә чығырды:

—Багрым чатлады, хан, данышсана, сөјләсәнә, һаны, һаны мәним балам? Гоша кетдин, тәк гајытдын, хан, мәним балам һаны? Баламы дик гајадан ашырдынса, кизләтмә, де! Азғын-чошгун сулара-селләрә вердинсә, сөјлә мәнә! Ити дишли асланлара, чанаварлара гапдырдынса, кизләтмә де! Голу зорлу јағылар-дүшмәнләр алыб апардыса, сөјлә мәнә!... Мән дик дағлары дырнағымла парчаларам, баламы тапарам!..»

Биринчи парчаны шакирд лазыми емосија илә охумадыгда мүәллим ону дајандырыр вә ашағыдакы гајдада гыса суал-чаваб апарыр:

М.—Бурадакы сөзләри ким дејир?

Ш.—Бу сөзләри ана дејир.

М.—Ана бу сөзләри дејәркән хәјалындан нәләр кечирир?

Ш.—Ана өз оғлуну өлмүш зәнн едир.

М.—Демәли, бу чүмләдә ана мәһәббәти, ана интизары ифадә олунмушдур. Она көрә дә һәмин парчаны елә охумаг лазымдыр ки, доғрудан да бунлар ананын үрәјиндән кәлән сөзләр кими сәсләнсин.

Мүәллим һәр бир ана дили дәрсиндә ајры-ајры бәдии парчаларын ичәрисиндәки мүхтәлиф һиссләри ифадә едән сөз вә парчалары сечмәји бачармалы вә бу һиссләри өзүнә лајиг тәбии тонла охутмаға наил олмалыдыр. Бу чәһәтдән дәрсликдән көтүрүлмүш ашағыдакы парчалар характерик сајыла биләр: **Һәјәчанлы дејилән сөзләрә мисал:**

—Көмәк един!

— Батырыг!

Шадлыг ифадә едән чүмләләрә мисал:

...Агсачлы бир гары—Фәрһад—дејә оғлуну голлары арасына алды.

Гәмкинлик билдирән парчаја мисал:

Ана башыны оғлунун синәсинә гојуб ағлады:

— Бу нә зүлмдүр, оғул!—деди.—Ахы бир илдир үзүнү көрмәмишәм. Гој һава ишыглансын, бары бир дәгигә үзүнү көрүм...

Горху һиссини ифадә едән парча:

— Инди ки, һәр тәрәф сәнин дүшмәниндир, онда бәс һара кедирсән, ај бала?

Кинајә билдирән ше'р парчасы:

Күлүмсәјәрәк илан
Деди:—Ај ахмаг,
Чығырмагла әлимдән
Олмаз гуртармаг!
Онсуз да јејәчәјәм
Сәни, ај јазыг,
Нә үчүндүр бу гәдәр
Һарај, гышгырыг?

Бүтүн бураја гәдәр көстәрдијимиз шәртләри шакирдләрә габарыг шәкилдә вермәк үчүн ифадәли гираәтин илк нүмунәсини синифдә мүәллим вермәлидир. Буна көрә дә мүәллим әсәри охујаркән ифадәли гираәтин бүтүн тәләбләринә дүзкүн риајәт етмәли, кечилән әсәри әввәлчәдән јахшы өјрәнмәли, орадакы һәр бир чүмлә вә сөзү нечә тәләффүз едәчәјини дүзкүн мүәјјәнләшдирмәлидир.

Scanned with ACE Scanner

II. ОРТА МӘКТӘБДӘ АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИ ТӘДРИСИ

Рамиз НОВРУЗОВ,
Јевлах шәһәриндәки М. Ф. Ахундов адына орта мәктәбин мүәллими.

ИСМИН ЈИЈӘЛИК ВӘ ТӘ'СИРЛИК ҺАЛ ШӘКИЛЧИЛӘРИ ИЛӘ ОМОНИМ ОЛАН ШӘКИЛЧИЛӘРИН ТӘДРИСИ ТӘЧРҮБӘСИНДӘН

Мүасир Азәрбајчан дилиндә елә шәкилчиләр вардыр ки, онлар бир-бири илә формача ејнидир. Лакин бу шәкилчиләр сөзләрә артыла раг чүмлә ичәрисиндә-мүхтәлиф мүнасибәтләр вә мә'налар билдирир. Бу чүр шәкилчиләри омоним шәкилчиләр адландырмаг олар.

Мәктәб тәчрүбәси көстәрир ки, белә омоним шәкилчиләр һаггында шакирдләрә мөһкәм билик верилмәдикдә, даһа доғрусу, шакирдләр бу шәкилчиләрә аид конкрет фәргләндирмә әламәтләриндән баш чыхара билмәдикдә, онлары гарышдырыр вә беләликлә дә фикирләрини сәлис, дүзкүн грамматик гајдада ифадә етмәкдә чәтинлик чәкирләр.

V синифдә омоним шәкилчиләрдән бири јијәлик һал вә икинчи шәхсин тәк нисбәтини билдирән -ын (и) шәкилчиләридир. Шакирдләр, ејни сөвти тәркибә малик олдуглары үчүн бу шәкилчиләрин һал шәкилчисими, мәнсубијјәт шәкилчисими олдуғуну ајдынлашдыра билмирләр.

Тә'риф вә гајдалар һаггында шакирдләрин алдыглары билик, һәмин шәкилчиләри фәргләндирмәк үчүн там анлајыш вермир. Буна көрә дә шакирдләрә фәргләндирмә — мүгајисә әламәтләри өјрәтмәк лазымдыр.

Програмда мәнсубијјәт шәкилчиләри әввәл, һал шәкилчиләри исә сонра өјрәдилир. Она көрә дә бу мәсәләләрдән «Мәнсубијјәт шәкилчиси олан исимләрин һалланмасы» мөвзусунда бәһс едилмәлидир.

Мән һәмин дәрсдә јијәлик һал шәкилчиси илә ејни формалы мәнсубијјәт шәкилчиләри үзәриндә иш апармаг үчүн јазы тахтасына һәмин чүмләләри јазырам:

1. Уста Һүммәтин кефи јахшы дејилди (С. Рәһимов).
2. Инди фикрин нәдир, гоча? (С. Рәһимов).

Мәним тәклифим үзрә шакирдләр һәмин чүмләләрдә ејни формалы шәкилчиси олан «Һүммәтин» вә «фикрин» сөзләрини көстәрир вә јазы тахтасына јазырлар. Сонра исә һәр ики сөзә мүәјјән бир һал шәкилчиси артырырлар. Шакирдләр Һүммәтинин, Һүммәтинә, Һүммәтини, фикринин, фикринә, фикрини вә с. шәкилчиләрлә һәмин сөзләри јазырлар. Шакирдләрдән сорушурам.

— Бу сөзләрдән һансына һал шәкилчиси артыра билдик?

Шакирдләр асанлыгла чаваб верирләр ки, «фикрин» сөзүнү исмин һәр чүр һалында ишләтмәк мүмкүндүр, «Һүммәтин» сөзүнү исә јох. Ејни заманда шакирдләр нәтичә чыхарырлар ки, ејни сөздә -ин шәкилчиләриндән биринчиси мәнсубијјәт, икинчиси исә һал шәкилчисидир.

Мүсаһибәни исә јенә давам етдирирәм:

— Бу сөзләрин һансындан әввәл «сәнин» сөзүнү артырмаг олар?

Шакирдләр «фикрин» сөзүнү көстәрирләр.

Сонра исә шакирдләрә ајдынлашдырмаг лазымдыр ки, јијәлик һалда олан сөз мүтләг өзүнә табе олан сөзүн ишләнмәсини тәләб едир. Икинчи шәхсин тәкини билдирән мәнсубијјәт шәкилчисиндә исә бу хүсусијјәт јохдур.

Бир нечә чүмлә үзәриндә дә мүсаһибәни давам етдирдикдән сонра шакирдләрә ајдын олур ки, -ин (ын, үн, ун) шәкилчиси:

а) онун бирләшдији сөзү исмин башга һалында ишләтмәк мүмкүн олдугда;

б) һәмин шәкилчи олан сөзүн әввәлинә «сәнин» сөзүнү әлавә едә билдикдә вә бу шәкилчи олан сөз өзүндән сонра мүәјјән сөзүн ишләнмәсини тәләб етмәдикдә мәнсубијјәт билдирир, мәнсубијјәт шәкилчиси олур.

Бу хүсусијјәтләр олмадыгда исә јијәлик һал шәкилчиси олдуғу ајдынлашыр.

Тә'сирлик һал вә үчүнчү шәхс тәк мәнсубијјәт билдирән шәкилчиләр дә -и (ы, ү, у,) ејни сөвти тәркибдәдир. Бу шәкилчиләри фәргләндирмәк үчүн чүмләләр јаздырырам:

Scanned with ACE Scanner

1. Бә'зән исә фикирләри ағласыған дејилди (И. Әфәндијев).

2. Шаһлар кишини белә көрәндә һирсләниб өзүндән чыхырды (И. Әфәндијев).

3. Гапыны өртүб јухуја кетдим (И. Әфәндијев).

4. Инди бахышлары һараја исә зилләнмишди (И. Әфәндијев). Бу чүмләләрдә «фикирләри», «кишини», «гапыны», «бахышлары» сөзләри шакирдләр тәрәфиндән сечилиб јазылыр вә шәкилчиләри көстәрилир. Әввәл дедијимиз кими, бурада да шакирдләрә һәмин сөзләри башга һалларда ишләтмәк тәклиф олунур. Онлар јазырлар: фикирләри-нин, фикирләри-нә, кишини-нин, кишини-нә, кишини-дә, гапыны-нын, гапыны-на, бахышлары-нын, бахышлары-на вә с.

Мүсаһибә давам етдирилир:

Бу сөзләрдән һансына јенидән һал шәкилчиси артыра билдик?

Ушаглар «фикирләри», «бахышлары» сөзләринин һалландығыны, «кишини» вә «гапыны» сөзләринә исә һал шәкилчиләри артырмағын гејри-мүмкүнлүјүнү сөјләјирләр.

Шакирдләрә дејирәм ки, һал шәкилчиси артырыла билән сөзләрдә шәкилчи үчүнчү шәхсин тәкини билдирән мәнсубијјәт, артырылмајан сөзләрдә исә һал шәкилчиләридир. Мүәјјән сөзләрдә ики ејни шәкилчиләрдән (и шәкилчиси) биринчиси мәнсубијјәт, икинчиси исә тә'сирлик һал шәкилчиси олачагдыр.

Чүмләләрдә и шәкилчисинин мәнсубијјәт шәкилчиси олмасы, мәнсубијјәт анлајышынын даһа габарыг верилмәси илә дә мүәјјән едилир. Јә'ни әшјанын вә ја шәхсин мәнсуб олдуғу биринчи тәрәф чүмләдә иштирак едир. Бә'зән исә мәнсубијјәтин аид олдуғу сөз ихтисар олунур. Белә һалларда ихтисар олунмуш сөзү шәхс әвәзликләри илә бәрпа етмәк мүмкүндүр.

Бу чәһәти шакирдләрә ајдын баша салмаг үчүн јенә дә јухарыдакы мисаллара мүрачиәт едирәм. Шакирдләрин иштиракы илә «фикирләри», «кишини», «бахышлары», «гапыны» сөзләринә «онун» сөзүнү әлавә едирәм.

Бә'зән исә онун фикирләри ағласыған дејилди.

Шаһлар онун кишинин белә көрәндә һирсләниб өзүндән чыхырды.

Онун гапыны өртүб јухуја кетдим.

Инди онун бахышлары һараја исә зилләнмишди.

Бунунла да шакирдләрә ајдын олур ки, и (ы, ү, у) о заман мәнсубијјәт шәкилчисидир ки, она мәнсуб олдуғу сөзү әлавә

едә билирик. Әксинә, әлавә сөз артыра билмирикcә, һал шәкилчиси олачагдыр.

Бурада шакирдләрә башга бир мүгајисә әламәти дә вермәк олар. О да бундан ибарәтдир ки, сәсли илә битән сөзләр мәнсубијјәт шәкилчиси гәбул етдикдә битишдиричи сәссиз «с» вә «ј», һал шәкилчиси гәбул етдикдә исә «н» олур. Мәсәлән, Заһидин ата-с-ы, өзкәнин гапы-с-ы, булағын су-ј-у вә с. мешә-н-и кәзмәјә башладыг. Гапы-ны чырпыб кетди.

Дәгигләшдиричи сөз вә шәкилчиләр васитәсилә дә и шәкилчисинин һал вә ја мәнсубијјәт билдирдији ајдынлашыр. Белә сөз вә шәкилчиләрә мисал олараг «гәдәр», «илә», «кими» гошмаларыны вә дир (дыр, дүр, дур) шәкилчисини көтүрмәк олар.

1. Гәдир баһар булуду кими долуб-бошалмышды (М. Чәлал).

2. Бу да онун әризәсидир, охујун (М. Чәлал).

Бир нечә белә мисал үзәриндә апарылан иш, шакирдләри белә бир нәтичәјә кәтирир ки, мәнсубијјәт шәкилчиси олан сөзләр «гәдәр», «кими», «илә» сөзләри вә «дир» шәкилчиси илә ишләнир. Тә'сирлик һаллы сөз исә бу хүсусијјәтә малик дејилдир.

Бүтүн бунларын нәтичәсиндә шакирдләр үчүн мәнсубијјәт шәкилчиси илә тә'сирлик һал шәкилчисинин фәрги ашағыдакы гајдалар үзрә мүәјјән едилир.

— И шәкилчиси;

1) Һәмин шәкилчи олан сөзләри һалландырмаг олдугда;

2) Сәсли илә битән сөзләр «с» вә «ј» сәссизи илә бирләшдикдә;

3) Һәмин шәкилчи олан сөзүн әввәлинә «онун» сөзүнү әлавә едә билдикдә;

4) Чох заман өзүндән сонра «гәдәр», «кими», «илә» сөзләрини вә «дир» шәкилчисини ишләтмәк мүмкүн олдугда, мәнсубијјәт шәкилчиси һесаб олунур.

Лакин гејд етмәк лазымдыр ки, бүтүн бу гајдалара табе олмајан мүстәсналыг һаллары да вардыр ки, бунлар һаггында шакирдләрә мә'лумат вермәји унутмаг олмаз.

Тә'сирлик һал вә мәнсубијјәт билдирән шәкилчиләрин фәргләндирилмәси һаггында гајдалары өјрәтдикдән сонра мән дәрсликдәки 184, 186 нөмрәли тапшырыглар үзрә чалышмалар да апарырам.

Scanned with ACE Scanner

V синифдә кечилән сонракы мөвзуларда һал вә мәнсубиј-јәт шәкилчиләри илә ејни сөвти тәркибдә башга шәкилчиләр дә вардыр. Мүәллим јери кәлдикчә бу шәкилчиләрин дә ејни формада олдуғу шәкилчиләрдән фәргләндирмәјин јолларыны шакирдләрә өјрәтмәлидир.

«Сифәт» бәһсиндә белә шәкилчиләрдән бири сифәт дүзәлдән -и, -ји (4) шәкилчисидир. Мән бурада да ајры-ајры мисаллар үзәриндә шакирдләри ишләдәрәк, мүстәгил нәтичәләрин чыхарылмасы јолу илә кедирәм. Ашағыдакы чүмләләри шакирдләрин мүзакирәсинә верирәм:

Мидһәт писи јахшыдан ајыран иди. (Ә. Јусифоғлу)

Кәнч һәкимин сөзләри бизи дүшүндүрүрдү. (Ә. Јусифоғлу).

Кәлин әринин әсәби һаллар кечирдијини һисс едирди. (Ә. Јусифоғлу).

Бу чүмләләрдәки «писи», «сөзләри», «әсәби» сөзләринин алтындан хәтт чәкиб, онларын һансы суала чаваб олдуғуну сорушурам. Шакирдләр «писи» сөзүнүн нәји? «сөзләри» сөзүнүн нә? «әсәби» сөзүнүн нечә? суалына чаваб олдуғуну дејирләр. Бунунла да һәмин шәкилчиләрин илк фәрги көстәрилмиш олур. Јә'ни и шәкилчиси олан сөз:

1. Нәји? суалына чаваб олдугда тә'сирлик һал шәкилчиси;

2. Нә? суалына чаваб олдугда мәнсубијјәт шәкилчиси;

3. Нечә? суалына чаваб олдугда исә сифәт дүзәлдән шәкилчи олур.

Сифәт дүзәлдән —и шәкилчиси битишдиричи сәссизә көрә дә һал вә мәнсубијјәт шәкилчисиндән ајрылыр. Шакирдләрин јадындадыр ки, сәсли илә битән сөзләрдә тә'сирлик һал шәкилчиси «н», мәнсубијјәт шәкилчиси «с», «ј» сәссизләри илә сөзүн көкүнә бирләшир. Она көрә дә бурада шакирдләрә дејирәм ки, сифәт дүзәлдән шәкилчи исә бунлардан фәргли олараг јалныз «ј» сәссизи илә бирләшир; сүрмә-ј-и, гәһвә-ј-и вә с.

Сифәт дүзәлдән, кәләчәк заман билдирән -ар, -әр, јијәлик һал билдирән, мәчһул вә гајыдыш нөв фе'л дүзәлдән-ын (4), исим вә мүштәрәк нөв фе'л дүзәлдән-ыш (4), исим һалы вә фе'лләрдә арзу шәкли билдирән-а-ә вә с. шәкилчиләр сөвти тәркибчә ејни олсалар да, шакирдләр тәрәфиндән гарышдырылмыр. Бунларын бир һиссәси артырылдығы нитг һиссәсинә көрә, бир һиссәси вургуја көрә вә суаллары илә бир-бириндән чох ајдын сурәтдә фәргләндирилир.

«Фе'л» бәһси илә әлагәдар олараг, бә'зи омоним олан шәкилчиләр дә вардыр ки, бунларын фәргләндирилмәсиндә шакирдләр чәтинлик чәкирләр. Бу, хүсусән «иди», «имиш», «исә» көмәкчи сөзләринин формалары вә кечмиш заманы, шәрт шәклини билдирән -ды (4), мыш (4), са (2) шәкилчиләринин тәдрисиндә олур. Омоним шәкилчиләрдән фе'л формаларынын һекајә вә рәвајәти, фе'лин шәрт формасы кечиләркән данышылыр.

Мән «иди» көмәкчи сөзү үзәриндә иш апармаг үчүн ашағыдакы чүмләләри јазырам:

1. Микола көздән итинчәјә гәдәр Марго онун архасынча бахды (И. Әфәндијев).

2. Көрәсән, арвад даһа нә демәк истәјирди (И. Әфәндијев).

Шакирдләр чүмләләрдәки -ди шәкилчисини көстәрир вә һәмин шәкилчиләри мәним тәләбим үзрә «иди» формасында ишләтмәклә чүмләләри јенидән јазырлар:

1. Микола көздән итинчәјә гәдәр Марго онун архасынча баха иди.

2. Көрәсән, арвад даһа нә демәк истәјир иди.

Ајдындыр: шакирдләр нәтичә чыхарырлар ки, ды шәкилчиси сөздән ајрылыб «иди» шәклиндә ишләнә билдикдә көмәкчи сөз, ишләнә билмәдикдә исә шүһуди кечмиш шәкилчиси олур.

Башга мисаллар үзәриндә дә бу нәтичә мөһкәмләндирилир. «Имиш», «исә» көмәкчи сөзләри илә нәгли кечмиш вә шәрт формасы билдирән шәкилчиләр дә бу јолла фәргләндирилир. Ејни заманда шакирдләрә демәк лазымдыр ки, һәр бир фе'лдә јалныз бир форма билдирән шәкилчи олмалыдыр. Әкәр сөздә форма шәкилчиси илә ејни олан башга шәкилчи варса, бунлардан икинчиси көмәкчи сөзләрин шәкилчиләшмиш формасындан башга бир шеј ола билмәз. Мүәллим тез-тез омоним шәкилчиләр үзрә тәкрарлар вә чалышмалар апармалы вә бунларын јадда мөһкәм галмасыны тә'мин етмәлидир.

Scanned with ACE Scanner

Надир АБДУЛЛАЈЕВ,
В. И. Ленин адына АПИ-нин мүәллими.

ОРФОЕПИК РЕЖИМИН ТӘШКИЛИНӘ ДАИР

Шакирдләрин әдәби тәләффүз вәрдишләринин инкишафында синифдәнкәнар апарылан мүстәгил иш вә чалышма нөвләриндән истифадәнин бөјүк әһәмијјәти вардыр. Дәрсдәнкәнар тәләффүз үзрә апарылан мәшғәләләрин мәгсәди бу саһәдә газанылмыш нәзәри биликләри практик јолла мөһкәмләндирмәк, һабелә дәрс сааты әрзиндә өјрәдилмәси мүмкүн олмајан бир сыра орфоепик мәсәләләри кениш шәрһ етмәкдир.

Тәләффүз тә'лими илә әлагәдар олан синифдәнкәнар тәдбирләрдән ән мүһүмү орфоепик режимдир. Сумгајытдакы 8 нөмрәли мәктәбдә ики илдир ки, белә бир режим јарадылмышдыр. Мәктәбдә республикамызын мүхтәлиф рајонларындан Сумгајыта көчүб кәлмиш аиләләрин ушаглары тәһсил алыр. Шакирдләрин нитгиндә мүхтәлиф шивә вә диалектә мәхсус олан тәләффүз нөгсанлары (мәс.: әв, көк, дөјүл, давшан, муаллим, кедәдәм, кәлмах, нохош, нөш вә с.) вардыр. Бу тәләффүз гүсурлары шакирдләрин јазы ишләриндә дә өзүнү көстәрир. Мәктәб үзрә шакирд јазыларынын тәхмини јохланылмасы көстәрмишдир ки, јазыдакы сәһвләрин 25 фаиздән чоху анчаг гүсурлу тәләффүздән ирәли кәлир. Демәли, орфографик сәһвләри арадан галдырмаг үчүн биринчи нөвбәдә онларын башвермә сәбәби олан орфоепик гүсурлары ислаһ етмәк лазымдыр. Мәктәб коллективи тәләффүз үзрә ишин бу вачиблијини нәзәрә алараг ваһид шифаһи нитг гајдасына кечмишдир.

Мәктәбдә орфоепик режимин јарадылмасы үчүн хејли һазырлыг иши апарылмышдыр. Дәрс илинин әввәлиндә јухары синифләрин нүмунәви тәләффүзә саһиб олан шакирдләриндән 15 нәфәрлик «орфоепик өзәк» јарадылмышдыр. Онларла әдәби тәләффүз вә онун әһәмијјәти, јерли шивә тәләффүзү, мәдәни нитг вә с. мөвзуларда сөһбәтләр апарылмышдыр. Мәктәбин мүәллимләри вә «орфоепик өзәјин» топладығы дил фактлары әсасында шакирдләрин нитгиндәки орфоепик нормалардан узаглашма һаллары тәхминән мүәјјән едилмишдир. Үч аја гәдәр давам едән бу һазырлыгдан сонра мәктәбин педагожи шурасынын нөвбәти ичласында орфоепик режимин тәшкили мәсәләси мүзакирә олунмушдур. Педагожи шура режимә кечмәк һаггында гәрар гәбул етмиш, апардығы фәндән асылы олмајараг, бүтүн мүәллимләрә вә мәктәбин ичтимаи тәшкилатларына шакирдләрин шифаһи нитги, о чүмләдән тәләффүзү үзәриндә нәзарәти күчләндирмәји бир вәзифә олараг тапшырмышдыр.

Мүхтәлиф фәнн мүәллимләринә елми вә методик көмәк мәгсәди илә «орфоепија кушәси» јарадылмыш, онларла кечирилән методбирләшмә вә семинарларда «Әдәби тәләффүзүн әсаслары», «Әдәби тәләффүз нә демәкдир?», «Мүәллимин нитги», «Орфоепик гүсурлар», «Јерли тәләффүз, онун фонетик, морфоложи вә синтактик хүсусијјәтләри» вә с. мөвзуларда сөһбәтләр кечирилмишдир.

Нитг үзәриндә ваһид нәзарәт валидејнләрлә сых әлагә шәраитиндә даһа еффектли нәтичә верә биләр. Аилә вә мәктәбин башга саһәләрдә олдуғу кими, орфоепик режим тәләбләриндә дә бирлијә, ваһидлијә риајәт етмәләри вачибдир. Буну нәзәрә алараг, мәктәбдә үмуми вә синиф валидејн ичласлары кечирилмиш, онларла «Евдә шакирдин данышығына нә чүр нәзарәт етмәли?», «Әдәби тәләффүз нә демәкдир?», «Валидејнин нитги» вә с. мөвзуларда сөһбәтләр апарылмышдыр.

«Евдә шакирдин данышығына нә чүр нәзарәт етмәли?» мөвзусунда кечирилән бир сөһбәтин планыны нүмунә көстәрәк:

«Евдә шакирдин данышығына нә чүр нәзарәт етмәли?» мөвзусунда валидејнләрлә апарылачаг сөһбәтин планы.

1) Әдәби дилин јерли диалектдән фәрги нәдир? Јерли диалектин характер хүсусијјәтләри.

2) Нитг мәдәнијјәти уғрунда апарылан мүбаризәдә мәктәб вә валидејнләрин ролу.

3) Әдәби тәләффүзү мәнимсәмәк ишиндә шакирдә нә чүр көмәк етмәли:

а) евә верилмиш тапшырыгларын јеринә јетирилмәсинә нәзарәт етмәклә, дәрсликдәки материалы онлара сөјләтмәк вә бу заман данышығын дүзкүнлүјүнә диггәт етмәк;

Scanned with ACE Scanner

б) шакирдләрин даһа чохлу бәдии әсәр охумаларына наил олмаг, охудугларыны нәгл етдирмәк, бә'зи һалларда јүксәкдән охутмаг;

в) шакирдләри радиоја диггәтлә гулаг асмаг вә киноја бахмаға алышдырмаг, онлардан радиода ешитдикләрини, кино вә телевизорда көрдүкләрини сөјләмәји тәләб етмәк;

г) шакирдләрин евдә әдәби дилдә данышмаларына наил олмаг; мүшаһидә едилән нөгсанлары дүзәлтмәк;

ғ) аиләнин бөјүк јашлы үзвләринин нитгинә нәзарәт етмәк вә с.

Мәктәбин бүтүн мүәллимләри дәрс дедији фәндән асылы олмајараг, орфоепик режимин гаршыја гојдуғу тәләбләрин шакирдләр тәрәфиндән јеринә јетирилмәсинә нәзарәт едир. Дәрс просесинин һәр бир анында (кечмиш дәрсин сорушулмасы, суал-чаваб, оху вә с.) дүзкүн тәләффүз мүәллимләрин диггәт мәркәзиндә дурур. Данышан шакирдин нитги һәм мүәллим, һәм дә шакирдләр тәрәфиндән динләнилир. Тәләффүздәки гүсурлар дәрсин сонунда кечирилән «орфоепик беш дәгигәдә» шакирдләрин фәал иштиракы илә тәсһиһ едилир. Гүсурлу тәләффүз вә онун дүзкүн формасы «Дүзкүн данышыг» лүғәтинә јаздырылыр.

Мә'лумдур ки, шакирдләр тарих, чоғрафија, ботаника, физика, тәбиијјат, һесаб, һәндәсә, чәбр вә с. фәнләр үзрә бир чох ад вә терминләри өјрәнир вә нитгдә ишләдирләр. Әксәријјәти русчадан алынмыш бу ад вә терминләрин дејилишиндә шакирдләр хејли тәләффүз гүсуруна јол верирләр. Ад вә терминләрин гүсурлу тәләффүзү онларын фонетик симасыны позур, икинчи ана дили һесаб олунан рус дилинин өјрәнилмәси ишини чәтинләшдирир.

Гејд етдијимиз мәктәбдә ад вә терминләрин дүзкүн тәләффүзү орфоепик режимин әсас тәләбләриндән бири сајылыр. Бурада мүхтәлиф фәнләр үзрә орфоепик чәдвәлләр тәртиб едилиб кабинетләрдән асылмышдыр. Мәсәлән, чоғрафија мүәллими бә'зи чоғрафи јер адларынын шакирдләр тәрәфиндән сәһв вурғу илә дејилдијини (мәс.: Америка, Африка, Асија, Сурија, Москва вә с.) нәзәрә алараг һәмин адларын дүзкүн вә гүсурлу тәләффүз мүгајисәсини верән орфоепик чәдвәлләр тәртиб етмишдир.

Фәнн мүәллимләри тәкчә һәмин фәннә аид олан ад вә ја терминләрин дејил, һабелә ана дилинә мәхсус олан сөзләрин дә дүзкүн тәләффүз олунмасына чидди нәзарәт едир.

Орфоепик режимин тә'сир објекти билаваситә шакирдләр олдуғундан бу ишдә онларын да үзәринә бөјүк вәзифәләр дүшүр. Шакирдләрин орфоепик тәләбләри јеринә јетирмәси үчүн һәр шејдән әввәл әдәби дилдә данышмағын һәјати әһәмијјәти онлара баша салынмалыдыр. Дүзкүн тәләффүзүн ваһид мәктәб гајдасына кечмәздән әввәл шакирд коллективи арасында кениш изаһат иши апарылмышдыр. Бу мүнасибәтлә кечирилән ичласларда әдәби тәләффүз, онун јазылы вә шифаһи нитгдәки ролу, мәктәбдә дүзкүн тәләффүз режиминин тәшкил едилдији, режимә риајәт етмәјин бүтүн шакирдләр үчүн мәчбури олмасы вә с. мәсәләләр һаггында шакирдләрлә әтрафлы сөһбәтләр апарылмышдыр.

Орфоепик режимин сахланылмасында мәктәбдә тәшкил олунмуш «Нитг мәдәнијјәти» дәрнәјинин дә ролу бөјүкдүр. Режимә һазырлыг дөврүндә тәшкил олунмуш «орфоепик өзәк» кенишләндириләрәк «Нитг мәдәнијјәти» дәрнәјинә чеврилмишдир. Дәрнәјин јухары синиф шакирдләриндән ибарәт 30 нәфәр үзвү вардыр. Дәрнәјин һәфтәдә бир дәфә мәшғәләси олур. Мәшғәләдә һәфтә әрзиндә шакирдләр тәрәфиндән гејд олунмуш тәләффүз гүсурлары тәһлил едилир. Дәрнәк мәшғәләләриндән, һабелә гаршыдакы һәр һансы бир мүнасибәтлә кечириләчәк тәдбирләрдә чыхыш етмәли олан шакирдин нитги динләнилир, орфоепик чәһәтдән тәсһиһ едилир. Бу мәшғәләләрдә дилимизин тәләффүз нормалары кениш сурәтдә өјрәнилир. Дәрнәк ајда бир дәфә «Биз дүзмү данышырыг?» адлы дивар гәзети бурахыр. Гәзетин һәр бир нөмрәсиндә бир нечә орфоепик гајда верилиб, өјрәнилмәси шакирдләрдән тәләб олунур. Гәзетдә һабелә шакирдләри марагландыраҹаг фонетик ојунлар, тапмачалар вә с. верилир. Гәзетин нөмрәләриндә шакирдләр тәрәфиндән марагла охунуб, онлары дүзкүн тәләффүзә сөвг едән һекајә вә сатирик ше'рләр дә дәрч едилир. Онлардан бирини нүмунә көстәрәк:

«Бабанын хәстәлији»

Кечән ахшам Бабакилдә идим. О, бәрк «хәстәләнмишди». Евә һәким чағырмышдылар. Һәким онун гыздырмасыны өлчмәк үчүн термометр гојду вә сонра Бабадан сорушду:

— Адын нәдир?

— Боба.

— Һансы мәктәбдә охујурсан?

Scanned with ACE Scanner

— Секкиз нөмрәли мәктәбдә.
— Нечәнчи синифдә?
— Алтынчы.

Һәким чарпајынын јанында дуран кичик оғлана ишарә едәрәк:

— Бу оғлан сәнин нәјиндир?
— Гардешим.
— Онун ады нәдир?
— Ирамиз.
— Демәли белә: дејә һәким ајаға галхды.
— Хәстәлијин чох горхулудур. Сәнин дилин хәстәдир. Бурада һәкимин һеч бир көмәји ола билмәз. Сән өзүн-өзүнү мүаличә етмәлисән. Һәким она јахшы бир ресепт верди:

«Ана дили китабы».

Һекајәнин алтында Бабанын чарпајыда јатмасы, һәкимин исә она китаб узатмасыны тәсвир едән шәкил дә верилмишдир.

Орфоепик режимин горујучуларындан бири дә мәктәбин комсомол вә пионер тәшкилатыдыр. Бу тәшкилатлар шакирдләрин нитгинә һәмишә нәзарәт едир. Мәктәбдә кечирилән пионер сәһәрчикләринин бә'зиси анчаг тәләффүзә һәср олунур. Белә сәһәрчикдән бирини нүмунә кестәрәк:

Пионер хәтти гаршысында үч нәфәр шакирд дајаныр. Онлардан бири апарычы олур.

Апарычы: Бу күнкү сөһбәтимиз анчаг мәдәни нитг, дүзкүн данышыг һаггында олачагдыр.

1-чи шакирд: Мәдәни нитгә саһиб олмаг нә демәкдир?

2-чи шакирд: Бу, өз фикрини башгаларына ајдын, сәрбәст, һамынын баша дүшәчәји бир дилдә ифадә едә билмәк бачарығына саһиб олмаг демәкдир.

Апарычы: Ушаглар, әкәр мән сиздән сорушсам ки, ана дилиндә дүзкүн даныша биләрсинизми? Сиз шүбһәсиз ки, тәәччүбләнәчәк вә бәлкә дә инчијәрәк дејәчәксиниз: «Биз мәкәр буну да билмирик?». Бәли, арамызда еләләри вар ки, буну да билмир. Онлар ана дилиндә дүзкүн, савадлы вә мәдәни данышмағы бачармырлар. Азәрбајчан дили чох көзәл, бәдии вә зәнкин бир дилдир. Сиз јәгин ки, радио, телевизор, кино вә театрда диктор вә артистләрин бу дилдә нечә көзәл данышдыгларыны ешитмисиниз. Анчаг биз чох вахт белә данышырыг.

1-чи шакирд: Нә үчүн демәк әвәзинә,
2-чи шакирд: Нөш.
1-чи шакирд: Нә гәдәр демәк әвәзинә,
2-чи шакирд: Нағада.
1-чи шакирд: О гәдәр демәк әвәзинә.
2-чи шакирд: Охарта.
1-чи шакирд: Бир аз демәк әвәзинә,
2-чи шакирд: Бирез.
1-чи шакирд: Ај гыз демәк әвәзинә,
2-чи шакирд: Ағаз.
1-чи шакирд: Кәлирәм демәк әвәзинә.
2-чи шакирд: Кәләдәм
1-чи шакирд: Бир белә демәк әвәзинә.
2-чи шакирд: Ирбелә.
1-чи шакирд: Вер демәк әвәзинә.
2-чи шакирд: Вәр.
1-чи шакирд: Мүәллим демәк әвәзинә,
2-чи шакирд: Малим дејирик.

Апарычы: икинчи шакирд кими данышанлар дилимизин тәләффүз гајдаларыны позурлар. Белә данышмаг мәктәбли үчүн бөјүк нөгсандыр. Ушаглар! Чохлу китаб вә гәзет охујун, кино вә театра тамаша един, радио вә телевизора гулаг асын, сиз дә орада чыхыш едән диктор вә актјорлар кими данышын. Елә данышын ки, һәр бир мәдәни адам сизи асан вә ајдын баша дүшсүн. Доғма ана дилимизи севин, онун данышыг гајдаларына әмәл един!

Апарылан мүшаһидә кестәрмишдир ки, шакирдләрин адлары онларын өзү, јолдашлары, аилә үзвләри вә бә'зән дә мүәллимләр тәрәфиндән тәһриф олунмуш шәкилдә сөјләнилир. Мәс.:

Баба—Боба	Мүрсәл—Мырсал
Ризван—Рызван	Күбра — Күбрә
Тофиг—Тофығ	Мәһәббәт—Мөһәббәт
Аслан—Әслан	Хәдичә—Хәччә
	Шамил—Шәмил вә с.

Мәктәбин дахилиндәки әшја вә јер адларынын дејилишиндә дә гүсурлара јол верилир: Мәсәлән:

јазы тахтасы—дасга	лапатка—лапаткә
буфет—пүфет	коридор—колидор
карандаш—гарандаш	шәкил—шикил
синиф—сыныф	пилләкан—пиләкән
	тәбашир—тәвашир вә с.

Scanned with ACE Scanner

Кечирилән сәһәрчикләрин бә'зиси шакирд адлары, бә'зиси әшја вә јер адлары, бә'зиси исә дилдәки мүхтәлиф терминләрин дүзкүн тәләффүзүнә һәср едилир.

Мәктәбдә комсомол вә пионер тәшкилатынын тәшәббүсү илә «Дүзкүн әдәби тәләффүз үзрә нөвбәтчи чәдвәли» тәртиб едилиб мәктәбин кирәчәјиндә дивардан асылмышдыр. Һәр күн һәм биринчи, һәм дә икинчи нөвбә үзрә нүмунәви тәләффүзә малик олан шакирдләрдән үч нәфәри нөвбәтчилик едир. Нөвбәтчиләр голуна, үзәриндә «Дүзкүн данышын» сөзләри јазылмыш гырмызы шилә бағлајыр. Онлар тәнәффүс заманы шакирдләрин арасында кәзир, гүсурлу данышанлары гејд едир вә чох һалларда тәһгир вә ришгәндә јол вермәдән һөрмәт вә јолдашчасына нөгсанлары онларын нәзәринә чатдырыб, нә чүр данышмагын даһа дүзкүн олдуғуну баша салырлар. Бу чүр шакирд нәзарәти орфоепик режим үзрә апарылан ишин әсасыны тәшкил едир.

Мәктәбдә һабелә, пионер тәшкилатынын «Дүзкүн тәләффүз», комсомол тәшкилатынын исә «Мәдәни нитг уғрунда» дивар гәзетләри дә бурахылыр. Бу гәзетләрин асылдығы јер мәктәбдә бир нөв «Нитг мәдәнијјәти» кушәси кими тә'сир бағышлајыр. Гәзетләрин тәртибатында шакирдләр фәал иштирак едирләр.

Гәзетләрин јанында почт гутусу асылмышдыр. Шакирдләр јолдашларынын данышығындакы тәләффүз нөгсанлары һаггындакы сигналларыны, мәгаләләрини гәзетдә верилмиш суал вә тапмачалара аид чавабларыны һәмин гутуја атырлар.

Мәктәбдә орфоепик режимин горујучуларындан бири дә әдәбијјат дәрнәјидир. Дәрнәк үзвләринин көмәји илә әдәбијјат кабинетиндә «Орфоепик кушә» јарадылмышдыр. Классикләрин дил һаггындакы фикирләри шүар шәклиндә јазылыб кушәнин јухары һиссәсиндән асылмышдыр. Кушәјә, ејни заманда ајры-ајры грамматик мөвзулар үзрә сөзләрин диалект вә әдәби дилдә тәләффүз мүгајисәсини верән чәдвәлләр, әдәби тәләффүзүн бу вә ја дикәр чәһәтини әкс етдирән схемләр вә с. вурулмушдур. Дәрнәкдә дүзкүн әдәби тәләффүз үзрә апарылан иш заманы техники васитәләрдән (мәсәлән, магнитофондан да) кениш истифадә едилир.

III. ОРТА МӘКТӘБДӘ ӘДӘБИЈЈАТ ТӘДРИСИ

Зәрбәли СӘМӘДОВ,
Азәрбајҹан ССР әмәкдар мүәллими.

СОВЕТ ӘДӘБИЈЈАТЫНЫН ТӘДРИСИНДӘ МҮСБӘТ ГӘҺРӘМАНЛАРЫН ӘХЛАГИ СИФӘТЛӘРИНИН ӨЈРӘДИЛМӘСИ ТӘЧРҮБӘСИНДӘН

(Халг шаири С. Вурғунун «Муған» поемасы үзрә)

Гој көјүн улдузу көјә нур сачсын,
Јерин арзусу да јердә күл ачсын.

С. Вурғун

Мән һәмишә арзу едирәм ки, мүасир јазычыларын, совет јазычыларынын әсәрләриндәки Таһир («Абшерон» әсәри), Меһман («Меһман» әсәри), Сарван («Муған» поемасы) кими мүсбәт гәһрәманлар өз әхлаги кејфијјәти илә шакирдләрә нүмунә олсунлар. Бу мәгаләдә халг шаири С. Вурғунун «Муған» поемасынын тәдриси тәчрүбәсиндән данышмаг вә орадакы мүсбәт гәһрәманлардан сөз-сөһбәт ачмаг истәјирәм.

Севимли халг шаиринин «Муған» поемасы мүасир мөвзуда јазылмыш дәјәрли сәнәт әсәридир. Онун тәрбијәви әһәмијјәти чох бөјүкдүр.

Доғрудур, шакирдләр һәлә VI синифдә һәмин поеманын мүәјјән һиссәләри илә таныш олмушлар. X синифдә исә «Муған» бүтөвлүкдә тәдрис едилир.

Һәр шејдән әввәл гејд етмәлијәм ки, «Муған» поемасынын гираәти вә тәһлилинә 3 саат вахт ајырырам.

Поеманын тәдрисини ашағыдакы шәкилдә планлашдырырам:

Биринчи дәрсдә кириш мүсаһибәси апарыр, поемадан бир парчаны синифдә охутдурур, тәһлил едирәм. Евдә поеманы бүтөвлүклә охумағы тапшырырам.

Икинчи дәрсдә поеманын мәзмунунун мәнимсәнилмәси, мәтни үзәриндә иш апарырам.

Scanned with ACE Scanner

Үчүнчү дәрсдә әсәрин мәфкурәви вә бәдии тәһлилини нәзәрдә тутур, буна наил олурам.

Мән биринчи саатда VI—VIII синифләрдә кечилән дәрсләрлә әлагә јаратмаг мәгсәди илә ашағыдакы суалларла синфә мүрачиәт едирәм:

— Сиз VI синифдә халг шаиримиз С. Вурғунун һансы поемасындан парчалар охумусунуз?

— VII вә VIII синифләрдә С. Вурғунун һансы поемаларынын идеја мәзмуну илә таныш олмусунуз?

Шакирдләр VI синифдә «Муған» поемасындан охудуглары мүәјјән парчаларын («Минкәчевир гәһрәманы», «Гәһрәманын зәфәри», «Јени шәһәр») адларыны сөјләјирләр. Сонра онлар VII синифдә халг шаиринин «26-лар», VIII синифдә «Комсомол поемасы»нын идеја мәзмуну илә таныш олдугларыны билдирирләр.

Мән өз кириш мүсаһибәмдә гејд едирәм ки, халг шаиримиз С. Вурғун лирик ше'рләр, драм әсәрләри илә јанашы, көзәл поемалар да јазмышдыр. Сиз «Муған», «26-лар», «Комсомол поемасы»нын адларыны чәкдиниз. Лакин бунлардан башга, С. Вурғун «Бәсти», «Зәнчинин арзулары», «Заманын бајрагдары», «Ајкүн» кими поемаларын мүәллифидир.

«Муған» поемасы һаггында үмуми мә'лумат верәркән изаһ едирәм ки, һәмин әсәрдә Азәрбајчанын кечмиши, Совет Азәрбајчанынын наилијјәтләри вә бөјүк кәләчәјиндән данышылыр. Көһнә Муғанла социалист Муғаны да поемада мүгајисә едилир.

Һәмин епик-лирик поема 1949-чу илдә Бакыда јазылмышдыр. Социализм гуручулуғу мөвзусуна һәср едилмиш һәмин поема прологла епилогдан башга, 19 нәғмәдән ибарәтдир. Поемада Минкәчевир иншаатынын бәдии тәсвири верилир.

Сиз «Муған» поемасынын әсас гәһрәманлары Сарван Салманов вә Манја Кәримова илә таныш олдугда һәмин әмәк адамларына дәрин һөрмәт һисси илә јанашачагсыныз. Минкәчевир гәһрәманы Сарван илә памбыг устасы Манјанын социализм јарышына кирмәси, әмәк адамларынын өлкәмиздә социализм гуручулуғу уғрунда көстәрдији рәшадәт, гәһрәманлығын тәсвиринә шаир кениш јер вермишдир.

Поемада гоча чобан, памбығчы гыз, гоча алим сурәтләри епизодик сурәтләрдир. Поеманын лирик гәһрәманы исә шаирин өзүдүр.

«Муған» поемасы бәдии ифадә васитәләри илә зәнкиндир. Поема һеча вәзниндәдир.

Халг шаири бу әсәри илә совет адамларыны әмәјә мәһәббәт руһунда тәрбијә етмәјә сә'ј етмишдир. Поемада ловғалыг етмәмәјә, садә, тәвазөкар олмаға чағырыш, социалист Вәтәнинә, халга, партијаја сәдагәтлә, фәдакарлыгла хидмәт едән әмәкчи инсанларын тәсвири әсас јер тутур.

Мән кириш мүсаһибәсиндән сонра синифдә, «Муған» поемасындан биринчи нәғмәни әввәлчә өзүм нүмунәви охујурам, сонра да шакирдләрә охудурам. Шакирдләрә мүрачиәтлә бу ше'ри кимин билдијини сорушдугда «Чејран» рәдифли бу парчаны хејли шакирдин әзбәр сөјләмәјә һазыр олдуғу мејдана чыхды. 2—3 шакирддән ше'ри әзбәр сорушурам. Сонра һәмин охунмуш һиссәјә даир бир нечә суал вә тапшырыг верирәм.

1. Шаир Муған чөлүндә чејранла растлашдығыны нә чүр тәсвир едир?
2. Чејранын һәјаты үчүн нәләр тәһлүкә төрәдә биләр?
3. Шаирин овчулардан хаһиши нәдир?
4. Һәмин парчадан ким бәдии тәсвир васитәләрини сечиб көстәрә биләр?
5. Ше'рин формасыны ким мүәјјәнләшдирәр?

Јери кәлмишкән көстәрмәлијәм ки, дәрсдән сонра «Чејран» маһнысынын лент јазысына шакирдләрин коллектив динләјишини тәшкил едирәм.

Поеманы бүтөвлүкдә евдә охумағы тапшырмагла биринчи дәрс сааты гуртарыр.

Икинчи дәрс саатында «Чејран» рәдифли ше'ри 1—2 шакирддән сорушдугдан сонра «Муған» поемасынын мәзмунунун нечә мәнимсәнилдијини јохламаг мәгсәди илә синфә ашағыдакы суаллары верирәм:

— Поеманын гурулушу нечәдир?

— Епиграфда шаир нәдән данышыр?

— Көһнә Муған поеманын һансы фәсилләриндә вә нечә тәсвир олунур?

— Шаир гоча чобанла нә һаггында сөһбәт едир?

— Шаир памбығчы гызла илк дәфә нечә таныш олур?

— Памбығчы гызларла шаирин сөһбәти һансы фәсилләрдә давам етдирилир?

— Минкәчевир гәһрәманы кимдир вә онун һәјат јолу илә шаир охучулары нечә таныш едир?

— Сарванла гоча алим нә һаггында сөһбәт едир?

— Сарван кимлә јарышыр вә бу јарыш нә илә нәтичәләнир?

Scanned with ACE Scanner

— Ким Манја һаггында данышмаг истәјир?

— Минкәчевир су-електрик стансијасы һансы јерләрә ишыг верир?

— Сарванын кәләчәк арзулары һаггында нә дејә биләрсиниз?

Мән шакирдләрин фәаллығы шәраитиндә кечән бу дәрсдә суаллара чаваб вермәкдә ән чох фәргләнәнләрин билијини гијмәтләндирирәм.

Икинчи дәрс саатыны евдә әсәрин бәдии хүсусијјәтләри илә, композисија вә сүжети илә даһа да дәриндән таныш олмағы тапшырмагла јекунлашдырырам.

Үчүнчү дәрс саатында индуктив вә дедуктив јоллардан истифадә етмәклә поеманын мәфкурәви вә бәдии тәһлилини апарырам.

Индуктив јолла тәһлил үчүн әсәрин идеја мәзмунуна аид ашағыдакы суалларла синфә мүрачиәт едирәм:

1. «Муған» поемасы нәдән бәһс едир?
2. Поема нечәнчи илдә јазылмышдыр?
3. Поеманын композисијасы һаггында нә дејә биләрсиниз?
4. Поеманын әсас гәһрәманлары кимдир?
5. Сарванын нә кими сәчијјәви сифәтләри вардыр?
6. Манја һаггында, онун мүсбәт чәһәтләри һаггында ким данышмаг истәјир?
7. Епизодик сурәтләр вә бунларын әсас хүсусијјәтләри һансылардыр?
8. Әсәрин I, II, X фәсилләриндәки бәдии тәсвир васитәләрини ким сечиб көстәрә биләр?

Суаллара долғун чаваблар алмаға сә'ј едирәм, сонра һәмин чаваблары јекунлашдырыр, әсәрин әсас сурәтләрини сәчијјәләндирир вә мүәјјән тәрбијәви нәтичәләр чыхармаға чалышырам.

«Муған» поемасынын бәдии хүсусијјәтләри вә тәрбијәви әһәмијјәти һаггында да тәсәввүр јаратмаға фикир верирәм.

Фәаллыг шәраитиндә кечән бу дәрсләрдә шакирдләрин алдыглары билик мәни чох дүшүндүрмүшдүр.

Һәр шејдән әввәл, гејд етмәлијәм ки, шакирдләр «Муған» әсәринин лирик-епик жанрда јазылдығыны, поеманын лирик гәһрәманынын шаирин өзү олдуғуну көстәрирдиләр.

Онлар дәрк етмишдиләр ки, «Муған» әсасән Муғанда кедән гуручулуг ишләринә һәср едилмишдир. Әсәрин әсас гәһрәманлары Сарван Салманов вә Манја Кәримовадыр. Онлар сада әмәк адамларыдыр. Бизим өлкәдә исә әмәк инсаны учалдыр.

Даһи Азәрбајчан шаири Низами өзүнүн «Хосров вә Ширин» поемасында мәшһур әфсанәви әмәкчи инсан сурәти Фәрһады гәләмә алмышды, лакин Сарван бизим мүасиримиз олан реал әмәкчи инсандыр. О, кәнддән кәлмиш, екскаватору идарә етмәји өјрәндикдән сонра әмәк харигәләри јарадыр. Боздағы јарыр.

«Әридәчәк Сарван дағы,
Илдырыммыш әл-ајағы».

Сарван әфсанәви Бисүтун дағыны Ширинин ешги илә тәкбашына јаран Фәрһад дејилдир. О, әсил совет адамы, әмәкчи инсандыр. О, коммунизм тикинтисиндә ишыглы кәләчәјимиз үчүн мәрдликлә чалышан јени дүнјанын јарадычы вә гуручу бир адамыдыр. (Әсәрин тәһлили заманы шакирдләрин нәзәрини ашағыдакы сәчијјәви мисралара чәлб едирәм).

С. Вурғун јазыр:

Белә бир инсанын тутуб әлиндән
— Бујур кәл, — дејирәм, — сөз күлшәнимә,
Мәним өз бағыма, өз күлшәнимә!

. . . .

О да Фәрһад ким дағ учурур бах!
Фәрһад әфсанәдир, хәјалдыр анчаг...

Сонра шакирдләр әсәрдә Сарвана шаирин мүнасибәтини ифадә едән ашағыдакы мисралары тапыб көстәрирләр:

Бизим елдә гәләм илә күлүнкүн бир
мә'насы вар.

Бу сәбәбдән о кәнч илә мән бу гәдәр
сирдаш олдум.

Сирдаш нәдир, гардаш олдум!

С. Вурғунун јаратдығы Сарван сурәти мәрд, һеч бир чәтинликдән горхмајан, мөһкәм ирадәли, мүасир техникаја јијәләнмиш, машынларын дилини билән, сосиалист Вәтәнимизә, халга хидмәт етмәк ешги илә јашајан, садә, сәмими, тәвазөкар, никбин инсандыр.

Елә бу мә'нәви кејфијјәтләринә көрә шаирин «сирдаш, гардаш олдуғу» әмәкчи инсаны охучулар да севирләр. О, памбыгчы гыз Манја илә јарыша кирир, галиб кәлир, кечичи бајрағы алыр. Лакин Сарван һеч ловғаланмыр, чүнки:

Биринчи аддымда ловғалананлар
Икинчи аддымда јыхылачагдыр.

Scanned with ACE Scanner

Мән бу мисралардан тәрбијәви нәтичәнин чыхарылмасына хүсуси фикир верирәм. Шаир, гәһрәманы Сарванын јарышдакы гәләбәсини вә гәләбәдән сонра өзүнү апармасыны гарталларын, пәләнкләрин мүбаризәдән сонракы вәзијјәти илә мүгајисә етмәклә гәһрәманынын дахили аләмини даһа да зәнкинләшдирир. Шакирдләр Минкәчевир гәһрәманынын кәләчәк арзулары, хәјалән Москваны кәзмәси, Ленин Мавзолејини зијарәт етмәси һаггында да данышырлар. Онлар Сарванын Минкәчевир су-електрик стансијасы иншаатында һәм физики, һәм дә мә'нәви чәһәтдән инкишафыны гејд едирләр.

«Семент верин, бетон верин» сөзләри, бу әмәк гәһрәманынын сәси, нә'рәсидир, әмәк чошгунлуғуну ифадә едир.

Әсәрдәки әсас сурәтләрдән бири дә Манјадыр. Шакирдләр ашағыдакы нүмунәләрлә Азәрбајчан памбыгчыларынын нүмајәндәсини сәчијјәләндирмәјә, шаирин өз гәһрәманына мүнасибәтини ајдынлашдырмаға сә'ј едирләр.

Манја! Манја! Чөлләрә сән
Јенә мејдан охујурсан.
Нәләр кечир үрәјиндән.
Бәлкә ше'р охујурсан.
Өз гәлбиндә, гәһрәман гыз?

Шакирдләр мүәллимин рәһбәрлији илә јенә дә Манја һаггында поемадан сәчијјәви парчалар тапыб көстәрирләр.

Чумур памбыг чөлләринә
Бу гәһрәман елләр гызы...
Јашыл донлу чөлләр гызы.
Бизсә бахыб алгыш дејәк
Бу чәлала, бу дөврана.
Өз әсринин сүр'әтилә
Ајаглашан һәр инсана.

Сарванын сосиализм јарышында гәләбә чалмасы Манјаны кәдәрләндирмир, әксинә севиндирир.

О, бајрағы өз әли илә планы бир ај әввәл јеринә јетирмиш Сарвана верир вә дејир:

Мән дә чох әлләшдим, чарпышдым анчаг,
Кечичи бајрағы Сарван алачаг
Шадам, севинирәм үрәкдән буна
Ешг олсун Вәтәнин икид оғлуна!

Манја кими зәһмәтсевән, садә әмәк адамларына пахыллыг јаддыр. О, намуслу, мәдәни Азәрбајчан гызларындан би-

ридир. Шаир Минкәчевирдә хитабәт күрсүсүнә Манјанын кәлмәсини «Елә бил күн доғуб кәлир баһарла» мисрасы илә ифадә едир.

Поемада гоча чобан, памбыгчы гызлар, гоча алим кими епизодик сурәтләр тәһлил заманы нәзәрдән гачырылмыр. Муған гызы јүксәк техника илә силаһланан тәсәррүфатда ишләјир, елмә, әдәбијјата һәвәси вардыр. Памбыгјыған машынын Муғана тез кәтирилмәсини арзулајыр. Чүнки белә олса, онун елмә, савада вахты чох галар.

Дағыстанлы гоча чобанын:

«Муған Муған олса, бири үч еләр,
Муған туфан олса үчү һеч еләр».

сөзләри һикмәтли сөзләрдир. Шакирдләр белә аталар сөзләринә хүсуси диггәт јетирирләр.

«Бу Минкәчевир торпағы түкәнмәз хәзинәдир» дејән гоча алим, Сарвана Азәрбајчанын кечмиши һаггында данышыр, Күр чајыны чиловлајан, ишыг вә су мәнбәји јарадан, Минкәчевир су-електрик стансијасыны гуран инсанларын ишинә севинән гоча алим әсәрин тәһлилиндә нәзәрдә тутулур.

«Муған» поемасынын бәдии хүсусијјәтләри вә тәрбијәви әһәмијјәтиндән данышаркән шакирдләр мәчаз, тәшбиһ, истиарә, аталар сөзләри вә с. тапыб көстәрирләр.

Үмумијјәтлә, «Муған» поемасы әмәјә, әмәкчи инсанлара мәһәббәт тәрбијә едән сәнәт әсәридир. Мүасирләримизин әхлаги сифәтләри поемада өз әксини тапмышдыр.

Мән шакирдләрә «Совет әдәбијјаты» дәрслијиндә «Муған» поемасынын тәһлилинә аид верилән мә'луматы охумағы тапшырырам.

«Муған» поемасына аид ашағыдакы мөвзуларда шакирдләрә јазыја һазырлашмағы мәсләһәт көрүрәм:

1. «Муған» поемасында Сарван вә Манја сурәтләри.
2. «Муған» поемасында социалист һәјатынын тәсвири.

Scanned with ACE Scanner

Һачымәммәд ҺАЧЫЈЕВ,
Бакынын Ленин рајонундакы 81 нөмрәли
мәктәбин әдәбијјат мүәллими

С. Ә. ШИРВАНИНИН «ГАФГАЗ МҮСӘЛМАНЛАРЫНА ХИТАБ» ШЕ'РИНИН ТӘДРИСИ ТӘЧРҮБӘСИНДӘН

Мәктәбләримизин IX синифләриндә әдәбијјат материаллары ичәрисиндә XIX әср Азәрбајчан әдәбијјатынын көркәмли шаири вә маарифчиси С. Ә. Ширвани јарадычылығы әсас јерләрдән бирини тутур. Шаирин тәдрис олунан әсәрләри вә дикәр сатиралары өз мәзмуну, сатирик гүввәси вә реалист долғунлуғу илә чох марағлы мөвзулардандыр.

Мә'лум олдуғу кими, С. Ә. Ширвани јарадычылығы илә шакирдләрин илк танышлығы V синифдән башланыр. Мүәллим «Оғлума нәсиһәт» башлығы алтында верилмиш парчалары V вә VI синиф шакирдләринин јаш хүсусијјәтләринә ујғун олараг изаһ едир, шаирин мәгсәдини — елмә, билијә, тәһсилә вердији гијмәти ајдынлашдырыр, чәһаләт вә наданлығы тәнгид атәшинә тутараг, өз оғлунун шәхсиндә бүтүн кәнчлијә етдији тәрбијәви нәсиһәтләрдән данышыр.

Демәк, шакирдләр С. Ә. Ширванини маариф вә мәдәнијјәтимизин инкишафы уғрунда чалышан хејирхаһ бир мүәллим вә нәсиһәтчи кими танıјырлар.

IX синифдә исә мәсәлә мүәјјән гәдәр дәјишмәли, мүрәккәб бир шәкил алмалыдыр.

Инди мүәллим шаирин јашадығы XIX әсрин ичтимаи гурулушуну, маариф вә мәдәнијјәтин формалашыб демократик бир чәбһә тутмасыны, феодал, руһани идејалара гаршы кәскин е'тираз мејлләринин күчләнмәсини вә нәһајәт С. Ә. Ширвани сатираларынын ичтимаи маһијјәтини ајдынлашдырмалы олур.

Мән өз тәчрүбәмдә С. Ә. Ширванинин һәјат вә јарадычылығыны вә «Гафгаз мүсәлманларына хитаб» ше'ринин тәдриси заманы мүәјјән һазырлыг иши көрүрәм. Белә ки, С. Ә. Ширванинин һәјат вә јарадычылығына ајрылмыш ики саатда, шаирин јашадығы мүһитин керилијини, тәһсил алдығы шәһәрләрин мәшһур дини мәркәз олдуғуну, Сејид Әзимдә дин вә онун

тәблиғатчыларына гаршы әмәлә кәлән шиддәтли е'тиразын сәбәбләрини ајдынлашдырмаға чалышырам.

С. Ә. Ширванинин даһи шаиримиз М. Фүзули мәктәбинин ән ләјагәтли давамчыларындан бири олдуғуну исбат едән гәзәл вә гәсидәләринин идеја маһијјәти һаггында шакирдләрдә тәсәввүр јаратмаг үчүн нүмунәләр сечирәм. Мәсәлән:

«Көнүл, сәччадәјә басма ајаг, тәсбиһә әл вурма.
Намаз әһлинә ујма, онлар илә дурма, отурма!..
Сагын, памал оларсан бурија тәк мәсчидә кирмә,
Вә кәр начар кирсән, онда минбәр кими чох дурма!
Мүәззин наләсин алма гулаға, дүшмә тәшвишә,
Чәһәннәм гапысын ачдырма, ваиздән хәбәр сорма!»

гәзәли илә Сејид Әзимин:

«Көнүл та вар әлиндә чами-меј сәбһәшүмар олма,
Ријаи халгдыр биллаһ, намаз әһлинә јар олма...
Дөшәнмә бурија тәк мәсчид ичрә сәчдәји-сәһвә,
Өзү бу сәһвдир, памали-хәлги-рузикар олма.
Чәһәннәм фикрини салма хәјалә, дүшмә тәшвишә,
Јаныб нари-гәмә дузәх одундан әшкбар олма».

гәзәли арасында олан охшарлығы нәзәрә чатдырдыгдан сонра, һәр ики шаирин феодал аләминә, чәһаләт дүнјасына, инсан һүгугсузлуғуна, дини еһкамлара гаршы олан тәнгиди мүнасибәтләрини көстәрирәм. Һәм дә Сејид Әзимин Фүзули ше'ринин тәкрарчысы олмадығыны, јашадыглары мүһитин ичтимаи нөгсанларыны тәнгид атәшинә тутаркән һәр ики шаирин мүлаһизәләриндәки нәтичәнин ејнилијини нәзәрә чатдырырам.

«Еј заһиди-бизөвг, бу мәсчид ки, сәнин вар,
Олсајды мәним, мән ону мејханә едәрдим,»

бејтиндә динә, тәблиғат очағы олан мәсчидә вә бүтүн мә'нәви көзәлликләрдән мәһрум олуб, тәркдүнјалығын фөвгүндә дурмуш зөвгсүз заһидләрин һәјат фачиәсинә шаирин мүнасибәти елә тәсвир олунмушдур ки, сөзүн гүдрәтли мүһакимәсинә инанмаг олмур.

Мән белә нүмунәләрлә шаирин өз заманәси илә разылашмадығыны, «Халгын ајағына дүзәх» олан, ону инкишафдан гојан мөвһумат вә ислам чәһаләтпәрәстлији әлејһинә чыхдығыны гејд едирәм.

Шаирин јарадычылығы һаггында данышаркән инсан гәлбинә шадлыг кәтирән, ону јашамаға, мадди аләмин инсана бәхш етдији мә'нәви көзәлликләри дујмаға, баһары, тәбиәти, мусигини — бир сөзлә бүтүн дүнја не'мәтләрини дәрк етмәјә

һәвәсләндирән лирикасындан, инсан мәнлијинин алчалдан, вар-дөвләтин тә'сири илә кобудлашыб вәһши характерә малик олан мәнфи типләри сатира атәшинә тутан һекајә вә тәмсилләриндән дә данышыр вә нүмунәләр көстәрирәм.

Демәк шаирин һәјат вә јарадычылығына һәср олунмуш ики дәрс саатында шакирдләр С. Ә. Ширванинин јарадычылығы һаггында үмуми мә'лумата малик олурлар. Мән ахырынчы саатын јекун мүсаһибәсиндә шаири өз сәләфләриндән фәргләндирән вә ону Азәрбајчан әдәбијјатында маарифчи бир сәнәткар кими танытдан, сатирик ше'римизин мүһүм бир мәрһәләсинин онун ады илә бағлы олдуғуну исбат едән ше'рләриндән нүмунәләр өјрәнәчәјимизи хатырладырам. Нөвбәти дәрсдә шаирин «Гафгаз мүсәлманларына хитаб» ше'рини оху үчүн синфә кәтирмәләрини шакирдләрә тапшырырам.

«Гафгаз мүсәлманларына хитаб» ше'ринин тәдриси үчүн програмда 3 саат вахт ајрылмышдыр. Бу вахтдан сәмәрәли истифадә едәрәк мөвзуну ашағыдакы шәкилдә планлашдырырам.

1-чи дәрс: а) мөвзу һаггында кириш мүсаһибәси,
б) лүғәт үзәриндә иш вә ше'рин вәзнини мүәјјәнләшдирмәк.
в) ше'рин ифадәли охусунун тәшкили.

2-чи дәрс: а) әсәрин мәзмунунун мәнимсәнилмәси,
б) мәтн үзәриндә иш.

3-чү дәрс: а) ше'рин идејача тәһлили,
б) ше'рин бәдии хүсусијјәтләри вә дили,
в) С. Ә. Ширвани сатираларынын әһәмијјәти.

Јени мөвзу илә әлагәдар олараг апардығым кириш мүсаһибәсиндә шакирдләрә изаһ едирәм ки, биз шаирин јарадычылығы һаггындакы мә'луматдан өјрәндик ки, С. Ә. Ширвани XIX әсрин икинчи јарысында јашајыб јаратмышдыр. Сејид Әзимин јашадығы дөврдә Азәрбајчанда, о чүмләдән шаирин јашадығы Шамахыда феодал адәт-ән'әнәләри һөкм сүрүрдү. Маариф вә мәдәнијјәтин инкишафы саһәсиндә јени мејлләр дујулса да, әсрләрдән бәри һөкм сүрән ислам дини вә онун чәһаләтпәрәст тәблиғатчылары халгын мәдәни инкишафынын гаршысыны кәсәрәк, өлкәни орта әср чәһаләт батаглығы кирдабында сахламаға чалышырдылар. Гоншу өлкәләрин, хүсусилә Авропанын јүксәк маариф вә мәдәнијјәтә јијәләнмәси, габагчыл рус демократ фикирли зијалыларын чәһаләтә вә «зүлмәт сәлтәнәтинә» гаршы мүбаризәси дөврүнүн ачыгкөзлү шаи-

ри олан С. Ә. Ширванини дә гара гүввәләрә гаршы мүбаризә апармаға сөвг етмишдир. Шаир минарәләр башындан бајгуш кими инсаны тәркдүнјалыға чағыран ваизләри, чамаатын авамлығындан истифадә едиб онлары сојан јаланчы вә икиүзлү мүчтәһидләри, гојун ады ешидиб мүгәддәс сандығы дини ајаглары алтына атан моллалары, вар-дөвләтин чохлуғундан һарынлашыб итә еһсан верән һачылары өлдүрүчү сатира атәшинә тутур,—«мөһнәтү гүссәјә дучар олан» авам милләти гәфләт јухусундан ајылмаға чағырырды.

Шаирин дөврүнә вә заманәсинә олан мүнасибәтини, мәктәб вә мәдрәсәләрин ачылмасы, кәнч нәслин габагчыл елмләрә јијәләнмәси, бу јолда дөврүн зијалыларынын өһдәсинә дүшән вәзифәнин нәдән ибарәт олмасы һаггында сөјләдији мүтәрәгги фикирләр, «Гафгаз мүсәлманларына хитаб» ше'ринин дә идеја хәттини тәшкил едир.

Јени дәрсин изаһы заманы ше'рин формасы олан мәснәви һаггында да шакирдләрә мә'лумат верирәм. Һәм дә Н. Кәнчәвинин «Хосров вә Ширин», М. Фүзулинин «Лејли вә Мәчнун» әсәрләринин дә мәснәви шәклиндә јазылдығыны хатырладыб, онларын алдыглары нәзәри биликләри даһа да мөһкәмләндирирәм.

Ше'ри әруз вәзнин хәфиф бәһринин (фәилатүн) мәфаилүн (фәилүн) өлчүсүндә охумаг лазым олдуғуну дејирәм. (Шакирдләрин бу вәзн вә бәһрләр һаггында ашағы синифләрдән мә'луматы вардыр).

Јени дәрсин кириш мүсаһибәсиндән сонра ше'ри әввәлчә өзүм авазла, нүмунәви шәкилдә охујурам.

Мә'лум олдуғу кими «Гафгаз мүсәлманларына хитаб» ше'риндә изаһына еһтијач олан күлли мигдарда әрәб вә фарс сөзләри ишләдилмишдир. Буну нәзәрә алараг ше'ри икинчи дәфә мисра-мисра охујуб изаһ едир вә чәтин сөзләрин лүғәтини јаздырырам.

«Рәисани-саһибүл-е'заз», «күруһи-хејр әсәр», «зәлилү хар», «һадис», «тәбиби-данандил», «үгаба» вә с. бу кими чәтин сөзләрин вә ја мисраларын мә'насыны ајдынлашдырырам. Чәтин сөзләрин лүғәти јазылдыгдан сонра шакирдләр лүғәт дәфтәрләрини јығыр, ше'рин охусуна башланылыр.

Ше'ри синифдә ән јахшы ифадәли оху бачарығына малик олан шакирдләрә охутдурурам. Бу, ше'рин бәдии оху тә'сиринин зәифләмәмәсинә көмәк едир.

Scanned with ACE Scanner

Оху заманы шеˈрин әруз вәзни үслубунда охунушуна, сәс вә һечаларын узадылмасына, авазын аһәнкинә, сөзләрин шакирдләр тәрәфиндән дүзкүн тәләффүзүнә хүсуси диггәт јетирирәм.

Икинчи дәрс әсәрин мәзмунунун мәнимсәнилмәсинә һәср олунур. Бу мәгсәдлә шеˈри шәрти олараг дөрд һиссәјә бөлүрүк:

1) кириш;
2) шаирин тәнгид етдији мәнфи чәһәтләр;
3) шаирин мәгсәди;
4) шаирин дүнјакөрүшүндә олан зиддијјәтләр һаггында.

Шеˈрин кириш һиссәсиндә шакирдләр шаирин Азәрбајчан мәдәнијјәтинин көркәмли нүмајәндәси, «Әкинчи» гәзети илә мәтбуат тарихимизин әсасыны гојмуш Һәсән бәј Зәрдабијә мүрачиәт етдијини, «Гафгаз мүсәлманларына хитаб» әсәринин дә илк дәфә һәмин гәзетдә дәрч олундуғуну өјрәнирләр.

Мән бундан истифадә едәрәк Сејид Әзимин «Әкинчи» гәзетинин ән фәал иштиракчыларындан бири вә Зәрдабинин јахын досту олдуғундан да данышырам.

Шеˈрдә тәнгид атәшинә тутулмуш һәдәфи даһа габарыг шәкилдә нәзәрә чатдырмаг мәгсәди илә мән бәˈзи парчалары бир дә охујурам:

«Һәр вилајәтдә вар беш-он кәсәбә,
Әлли мин Сејјиду ахунд, тәләбә...
Әлли дәрвиш, әлли мәрсијәхан.
Һамынын сөзләри тамам јалан.
Әлли мин сухтә, әлли мин саил,
Әлли мин һоггабази-нагабил.
Һамынын фикри халгы сојмагдыр.
Гуру јердә бу халгы гојмагдыр».

Көрүндүјү кими шаир заманәсинин гаранлыг аләмини, чәһаләт вә нааданлығын сәбәбләрини нечә дә ајдын вә тутарлы шәкилдә ачыб көстәрмишдир.

Охунан парчалардан вә тәнгиди мүлаһизәләрдән белә бир нәтичәјә кәлирик ки, халгы кери гојан, онун инкишафынын гаршысыны кәсән, игтисади-мәдәни керилијин сәбәбкары елмсизлик вә савадсызлыгдыр. Елмсизлији вә савадсызлығы дә төрәдән ислам дини, бу динин тәблиғатчысы олан моллалар, сејидләр, мүчтәһидләрдир.

Шаирин мәгсәди һаггында данышаркән јенә дә шеˈрдән сечилмиш нүмунәләрлә С. Ә. Ширванинин демократик-маарифчи көрүшләрини изаһ едирәм. Мәдәни инкишаф јолуна чыхмыш, игтисади чәһәтдән мөһкәмләнмәкдә олан дөвләтләрин мүтәрәгги инкишафына мүасир елмләрин әсаслы тәˈсири олдуғуну әсәрдән кәтирилмиш нүмунәләрлә ајдынлашдырырам.

Шеˈрдә күнәшин тутулмасы, јералты зәлзәләләрин баш вермә сәбәбләри, ағыллы, билики мүәллимләрин «кафәр» адландырылмасы кими мүһүм чәһәтләр нәзәрә чатдырылыр. Мән бунунла јанашы, шаирин өз дөврүнүн габагчыл зијалыларыны «Милләтин гејрәтини» чәкмәјә, јени мәктәб вә мәдрәсә ачмаг үчүн өз гүввәләрини әсиркәмәмәјә чағырдығыны гејд едирәм.

Сејид Әзимин дүнјакөрүшүндәки олан зиддијјәтләрдән данышаркән шакирдләрә шаирин јашадығы дөврдә мәктәбләрин вә маариф очагларынын талејини дин хадимләринин, «Шејхүл-исламу мүфтији-ислам»ларын һәлл етдијини хүсусилә гејд едирәм. Елә буна көрә дә милләтин кери галма сәбәбләриндән данышаркән дини фанатизм, онун тәблиғатчыларыны тәнгид едән шаирин шеˈрин сонунда јени мәктәбин ачылмасы үчүн «Шејхүл-исламын әнчам» едәчәјинә үмид бәсләмәсинин сәбәбини көстәририм.

Бүтүн бунлардан сонра шеˈри нәсрә чевирмәји, әсәрин мәзмунуну өјрәнмәји вә өз сөзләри илә нағыл етмәји шакирдләрә тапшырырам.

Үмумијјәтлә, әдәбијјат дәрсләриндә шакирдләри мәтн үзәриндә ишләдәркән онларын мүстәгиллијинә, бәдии сөзләр сечиб ишләтмәк бачарығына, лирик вә сатирик ифадәләрдән истифадә етмәләринә даһа чох диггәт верирәм. Шакирдләрдән сөјләдији нағылларын мүхтәлиф олмасыны тәләб едирәм.

Шеˈрин мәзмунунун мәнимсәдилмәсиндән вә мәтн үзәриндә иш апардыгдан сонра, үчүнчү дәрсдә шеˈри идејача вә бәдии чәһәтчә тәһлил едирәм.

Мән көстәририм ки, XIX әср Азәрбајчан әдәбијјатында руһаниләр аләмини С. Ә. Ширвани кими доғру вә чанлы тәсвир едән икинчи бир шаирә раст кәлмирик. О, молла, дәрвиш, ахунд, һачы вә әфәндиләрин гәними олмуш, мәдәнијјәтин, маарифин јүксәлиши уғрунда јорулмадан мүбаризә апармышдыр. «Гафгаз мүсәлманларына хитаб» шеˈри ишбилән, милләтин гејрәтини чәкән кәсләрә мүрачиәтлә башласа да, кет-кедә сатирик бир дилләә тәнгиди зирвәјә галдырылараг чәһаләт дүнја-

Scanned with ACE Scanner

сынын үзәриндән зүлмәт пәрдәсини көтүрүб реал варлығы көстәрән ән гүввәтли әсәрләрдәндир.

Ше'рдә типик шәраитин чанлы лөвһәләри бәдии үмумиләшдирмәләр јолу илә нәзәрә чарпдырылыр. Мәсәлән, шаир халгын мөһнәтә, гүссәјә дүчар олма сәбәбләрини белә изаһ едир:

«Бу гәдәр дәрд ким олур һадис,
Она биелмлик олур баис.
Бир бәладыр бу дәрди-надани,
Ки, онун елм олубду дәрманы».

Јахуд:

«Бу нәдәндир? Савадымыз јохдур,
Елмдә ичтиһадымыз јохдур...
Чүнки вар иди биздә наданлыг,
Бизә үз верди чох пәришанлыг».

Наданлығы доғуран сәбәбләри бүтүн јарадычылығы боју гамчылајан шаир «Гафгаз мүсәлманларына хитаб» әсәриндә реал һәјат һадисәләрини гәләмә алыр, чәмијјәтин инкишафына мане олан, көһнә дүнјанын — мин илләр бундан әввәл чаһил бабаларын гојдуғу ганунларын әтәјиндән тутуб сахламаға чалышан түфејлиләри өлдүрүчү сатира атәшинә тутур.

«Гафгаз мүсәлманларына хитаб» ше'риндә бә'зи нәгсанларына бахмајараг С. Ә. Ширвани елләрин, јохсул күтләнин үрәјиндән гопан бир арзуну тәрәннүм етмишдир. Бу арзу охумаг, савадланмаг, мәдәни өлкәләр сәвијјәсинә чатмаг арзусу иди. Елә буна көрә дә бу әсәр XIX әсрдә јаранмыш реалист ше'римизин ән јахшы нүмунәси кими гијмәтләндирилир. Мән бурадача мөвзуну мүасир һәјатымызла бағламаг мәгсәди илә шаирин өмрү боју мүбаризә апардығы көзәл күнләрин кәлиб чатдығындан данышырам. Дејирәм ки, Сејид Әзим арзу едирди ки, Азәрбајчанын кәндләриндә вә шәһәрләриндә мәктәбләр ачылсын, балалар савада вә елмә јијәләнсинләр. Бу бөјүк амалы бизә Октјабр ингилабы верди. Инди республикамызын шәһәр вә кәндләриндә јүзләрчә мәктәбләр ачылмыш, милләрлә кәнч маниәсиз олараг елмләрин сирләрини өјрәнирләр. Мән өз фираван һәјатымызы шакирдләрә нүмунә көстәрирәм.

Јусиф ЈУСИФОВ,

Исмајыллы гәсәбә орта мәктәбинин мүәллими

ӘДӘБИЈЈАТ ФӘННИНИН ТӘДРИСИ ТӘЧРҮБӘСИНДӘН

Әдәбијјат һуманитар елмдир. М. Горки әдәбијјаты инсаншүнаслыг адландырмышдыр. Чүнки бәдии әдәбијјат мәркәзиндә инсан дурур, бәдии әсәрин гәһрәманы инсандыр. Бәдии әсәрдә инсанын әһвал-руһијјәси, һәјата мүнасибәти, арзулары әкс олунур.

Бөјүк рус јазычысы, ингилабчы-демократ Н. Г. Чернышевски әдәбијјаты «һәјатын дәрслијидир» адландырмышдыр. Әдәбијјаты ичтимаи һәјатын мәзмунундан ајырмаг олмаз. Онун һүдудлары вә тә'сир даирәси кенишдир. О, кәнчләрдә әмәјә, әмәк адамларына мәһәббәт тәрбијә едир, тәнбәлләрә, түфејлиләрә нифрәт һисси ојадыр. Әдәбијјат әмәк просесиндә поетик көзәллији көрмәји өјрәдир. Бәдии әдәбијјат бүтүн әтинә, сүмүјүнә гәдәр мәфкурә илә долудур. Бәдии әдәбијјат мүәллимин өз јарадычылыг имканларыны кенишләндирмәк үчүн түкәнмәз мәнбәдир.

Она көрә дә мән әдәбијјат дәрсләрини чанлы, әјани, јүксәк идеја-сијаси сәвијјәдә кечирмәк, шакирдләрин һәмин фәннә марағыны артырмаг, онларын јахшы адәт вә әхлаги кејфијјәтләрә јијәләнмәләри вә кечилән материалы мүкәммәл өјрәнмәләри үчүн бир сыра тәдбирләр көрүр, марағын форма вә үсулларындан истифадә едирәм.

Әдәбијјат фәнинин даирәси кенишдир. Тәкчә бир дәрс просесиндә — синифдә, програмда көстәрилән бүтүн материалы охумаг, тәһлил етмәк олмаз. Бир чох бәдии әсәрләри шакирдләр евдә, мәктәбдән кәнарда охујуб, өјрәнмәлидирләр. Лакин тәчрүбә көстәрир ки, бә'зи шакирдләр бәдии әдәбијјата аз мараг көстәрир. Белә шакирдләр башга фәнләрдән дә мүвәффәг гијмәтләр ала билмирләр. Бунун башлыча күнаһы мүәллимдә, әдәбијјат мүәллиминдәдир. Чүнки онлар шакирд-

Scanned with ACE Scanner

ләрдә әдәбијјата, үмумијјәтлә китаба лазыми мараг ојада билмәмишләр.

Әсримиз космик учушлар әсридир. Инсан каинаты фәтһ едир. Дүнәнки хәјал бу күн һәгигәтә чеврилир. Инсан һәр күн, һәр ил өз һәјатында, дүнја вә инсанлар һаггында јени-јени шејләр, мә'луматлар өјрәнир. Бу ишдә әдәбијјат вә китаб мүстәсна рол ојнајыр. Она көрә дә, һәр шејдән әввәл, шакирди китаб охумаға өјрәтмәк әдәбијјат мүәллиминин ән башлыча вәзифәсидир.

Һәр ишдә мараг мүвәффәгијјәтин рәһни олдуғу кими, әдәбијјат тәдрисиндә китаба, әдәбијјата мараг ојатмаг да мүәллимин мүвәффәгијјәтинин рәһнидир. Мән кечдијим һәр һансы бәдии әсәри јахшы мәнимсәтмәк үчүн ондан ән мараглы јерләри, епизодлары, бәдии тәсвир сәһнәләрини, монологлары, ибрәтамиз афоризмләри сечиб ифадәли сурәтдә охујур, әсәрә, јазычыја шакирдләрдә бөјүк мараг һисси ојадырам. Әсәри нечә охумаг гајдалары, ондан јазылы гејдләр көтүрмәк јоллары һаггында мәсләһәт верирәм. Дәрсдәнкәнар мәшғәләләр заманы, «Китаб үзәриндә нечә ишләмәли?», «Китабы севин—о, билик мәнбәјидир» вә б. мөвзуларда сөһбәт вә мүһазирәләр охујурам. Бөјүк шәхсијјәтләрин китаб, мүталиә вә әдәбијјат һаггында фикирләри илә шакирдләри таныш едирәм. Китабларын бир чох ингилабчылара, алимләрә дүзкүн һәјат јолу, халг иши уғрунда мүбаризә јолу көстәрдијини, чох заман ушаглыгда охунан бир китабын адамын кәләчәк әмәк вә јарадычылыг јолуну тә'јин етдијини, коммунизм гуран халгымызын китабы өзүнүн мүәллими, јахын досту кими мүрачиәт етдијини, ону севиб, ондан өјрәндијини көстәрирәм. Шакирдләри јери кәлдикчә белә ситатлар, афоризмләрлә таныш едирәм:

Јахшы китаб талејин һәдијјәсидир (Стендал).

Ән бөјүк тәһсил мүталиәдир (А. С. Пушкин).

Китаб дөврүмүзүн һәјатыдыр (В. Г. Белински).

Билик гүввәдир (Вилһелм Либкнехт).

«Инсанын тәрбијәләнмәсинә ики гүввә — инчәсәнәт вә елм даһа мүвәффәгијјәтлә көмәк едир. Бу гүввәләрин һәр икиси китабда бирләшмишдир» (М. Горки).

«Елм һәм китабдадыр, һәм дә китабдан вә һәјатдан билик әхз етмәк үзәриндә һәр кәсин сәрф етдији өз шәхси әмәјиндәдир» (Н. Г. Чернышевски).

«Бәдии әдәбијјат охумаг үчүн дә вахт тапмаг лазымдыр, јохса инсанын бејни гурујар» (С. М. Киров).

«Мән дәрс охумамыш елә хәјал едирдим ки, дүнјада чох шеји билирәм, амма елмин дәринликләринә далдыгда көрдүм ки, чох аз билирмишәм» (Сократ).

«Нә гәдәр ки, јашајырсан—өјрән, көзләмә ки, гочалыг кәләндә сәнин үчүн өзү илә ағыл-камал да кәтирәчәкдир» (Солон).

«Китабсыз билик, биликсиз дә коммунизм ола билмәз» (В. И. Ленин).

«Елмдә кениш әсас бир јол јохдур, ким јорулмагдан горхмајараг онун дашлы чығырлары илә дырмашыб чыхырса, анчаг о, елмин парлаг јүксәкликләринә чата биләр» (К. Маркс).

Мән јери кәлдикчә әдәби гәһрәманлар, онларын прототипләри (һәјатдакы чанлы образлары) һаггында — «Полад нечә бәркиди» романынын гәһрәманы Павел Корчакин, «Нә етмәли?» романынын гәһрәманы Рахматов, «Ана» романынын гәһрәманларындан фәһлә ингилабчы Пјотр Золомов, «Әсил инсан һаггында повест»ин гәһрәманы Мересјев, Муса Чәлил, Аркади Гајдар, Јулис Фучик вә башга јазычылар вә онларын көркәмли әсәрләри һаггында мә'лумат верирәм. Шакирдләри Һомерин, Дантенин, Шекспирин, Низаминин, Фүзулинин өлмәз әсәрләри илә таныш едирәм. Шакирдләр белә сөһбәтләри мараглa динләјир вә һәмин әсәрләри һәвәслә охујурлар.

Шакирдләрин әдәбијјата марағыны артырмаг үчүн мән програмда көстәрилән вә тапшырачағым әлавә әдәбијјаты әввәлчә мүкәммәл өјрәнирәм. Мүәллим мөвзуну јахшы билдикдә дәрс дә јахшы кечир. Дәрс јахшы кечдикдә шакирдләр тапшырылан мөвзуну вә әлавә әдәбијјаты һәвәслә өјрәнир вә лазыми гејдләр көтүрүрләр.

Мән бу вә ја башга мөвзу, јазычынын јарадычылығы кечиләркән шакирдләрин узун мүддәт јадларында гала биләчәк гејдләр көтүрмәк групларындан истифадә едирәм. Мәсәлән, X «б» синфиндә Н. Вәзировун јарадычылығы мөвзусуну кечәркән шакирдләрин дәрсликдән әлавә әдәбијјат үзәриндә чалышмаларыны тәшкил етмәк мәгсәди илә ев дәфтәрләриндә онларын ашағыдакы гајдада гејдләр көтүрмәләрини тапшырдым:

Нәчәф бәј Вәзировун драм әсәрләри:

Сыра №	Әсәрин ады	Јазылма тарихи	Нечә пәрдә-дир	Әсәрин нөвү	Әсәрин гыса мәзмуну	Әсас сурәтләр
1.	«Әти сәнин, сүмү-јү мәним»	IX-1873	3 пәрдә	Комедија	Моллахана һәјаты тәсвир едилмишдир. Орадакы тәһсилин мәзмуну, үсуллары, чисмани чәза тәнгид едилмишдир.	Әсәр итмишдир. бизә кәлиб чатмамышдыр.
2.	«Гара күнлү»	1874	4 пәрдә	Фачиә	Гадын һүгугунун тапдаланмасы тәсвир едилмишдир. Әри өлүб дул галмыш бир гадыны, гајны зорла арвад етмәси тәсвир едилмишдир. Јазычы гадынын гул вәзијјәтини тәнгид едир.	»
3.	«Ев тәрбијәсинин бир шәкли»	1875	1 пәрдә	Комедија	Бизә кәлиб чатан илк әсәрдир. Ев тәрбијәсинин јарамаз чәһәтләри, мүлкәдар Бајрамәли бәјин јанлыш тәрбијә үсулу, оғланларыны дөјмәси, охуда билмәмәси тәсвир олунур. Онун позулмуш оғланлары Сәфтәргулу вә Рәсул аталарынын 200 мин манатлыг ирсинә көз дикир, пешә вә сәнәт ардынча кетмир. Ахырда Рәсул атасыны јыхыб боғазлајанда нөкәри Әскәр севинир, күлүр.	Мүлкәдар Бајрамәли бәј, оғлу Сәфтәргулу вә Рәсул, гардашы Шаһмар бәј. Әскәр — Бајрамәли бәјин нөкәри.

Шакирдләр белә бир мә'луматы һазырламаг үчүн јазычынын бүтүн әсәрләрини охудулар. Бундан әлавә, онлар «Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи»нин II чилдиндән (сәһ. 319—354), Әли Султанлынын «Азәрбајчан драматуркијасынын инкишафы тарихиндән» (сәһ. 135—167) китабындан мүвафиг јерләри охудулар. Бундан әлавә, јазычынын һәр драм әсәри һаггында мә'рузә һазырламағы тапшырдым. Дәрсдән әлавә мәшғәләјә бүтүн шакирдләр топланды. Јазычынын әсәрләри һаггында мә'рузәләр, чыхышлар ешидилди, мүзакирә кечирилди. Шакирдләрдән Әминә Һәсәнова, «Тәзә әсрин ибтидасы» драмасы, Мәчид Искәндәров «Кечмишдә гачаглар» драмасы, Шәкәр Јусифова «Нә әкәрсән, ону бичәрсән» комедијасы, Әзизә Маһмудова «Мүсибәти-Фәхрәддин» фачиәси һаггында вә и. а. мә'рузә етди.

Әзизә Маһмудова «Мүсибәти-Фәхрәддин» фачиәсиндә јазычынын билик вә сәнәткарлыг хүсусијјәтләри һаггында мараглы мә'рузә етди. О көстәрди ки, «Мүсибәти-Фәхрәддин» фачиәси јүксәк сәнәт әсәри, Азәрбајчан драматуркијасы тарихиндә илк фачиә әсәридир. Бурада һәр образ өз характеринә ујғун, өз дилиндә данышыр. Әсәрин дили чәтиндир. Бурада 102 дәфә аллаһ вә б. мүгәддәсләрин ады чәкилмиш, 67 јердә көһнәлмиш (сәхтә (сакит), чәбрән (зорла), тәғјир (дәјишиклик), кафи (хејир)—(хејир иш), мәгдур (күч чатан), намәрбут (кобуд), хофлу (горхулу), үмман (дәниз), фот олмаг (јох олмаг), мүчавир (хидмәтчи) вә башга бу кими) сөз, 26 јердә сөјүш вә 8 јердә аталар сөзләри, зәрби-мәсәлләр вә халг ифадәләри («Бир күллә баһар олмаз», «Чүнки олдун дәјирманчы, чағыр кәлсин дән Короғлу», «Гур'ан охумагла донуз дарыдан чыхмаз», «Котан нә билир гајыш нә чәкир», «Күлбаһарын анасы өлсүн», «Памбығы гулағындан чыхарт») вә с. ишләнмишдир.

Сонра мүзакирәјә јекун вурдум. Биз М. Ф. Ахундовун драм әсәрләри һаггында да белә мүзакирә кечирдик. Үмумијјәтлә, дәрс илинин әввәлиндән һәр һәфтәнин IV күнү биз әлавә мәшғәлә кечиририк. Мәшғәләләримиз чох мараглы кечир.

Шакирдләр јазычыларын һәјаты һаггында да схематик план тутур, онун хроноложисини тәртиб едирләр. Белә гејдләр онларын китаб үзәриндә ишләмәк вәрдишләрини артырыр, јаддашларыны мөһкәмләндирир, кәләчәк јарадычылыг вә тәдгигат ишләри үчүн зәмин һазырлајыр.

X синифдә М. Ф. Ахундовун јарадычылығы кечилән заман «Һачы Гара» комедијасы шакирдләрин иштиракы илә мәктәбдә тамашаја гојулду. Өз ролларыны јахшы мәнимсәмәкдә ша-

Scanned with ACE Scanner

кирдләрә Азәрбајҹан ССР халг артисти Исмајыл Дағыстанлынын да көмәји олду. О гәдәр дә башга шакирдләрдән фәргләнмәјән Таһир Исмајыловун хүсуси бир актјорлуг (артистлик) мәһарәти олдуғу мә'лум олду. О, Һејдәр бәј сурәтини даһа ҹанлы вә мәһарәтлә нүмајиш етдирди.

Мән, М. Ф. Ахундовун јарадыҹылығы илә әлагәдар олараг «М. Ф. Ахундовун Азәрбајҹан әдәбијјатынын иҹтимаи елми фикир тарихиндә мүстәсна јери» мөвзусунда (синифдә), «Шәрг» поемасынын гыса тәһлили, «Һаҹы Гара» комедијасынын дили үзәриндә мүстәгил иш, «Һаҹы Гара» әсәриндә мүсбәт гадын сурәтләри, «Мәним динә мүнасибәтим» («Кәмалүддөвлә мәктублары» өјрәнилдикдән сонра), «М. Ф. Ахундов Азәрбајҹан драматуркијасынын банисидир» мөвзуларында (евдә) инша јазы ишләри апарылмасыны лазым билдим. Јазы ишләри јохланылды, нәтиҹәси мүзакирә олунду. Мә'лум олду ки, 38 нәфәр шакирддән анҹаг бир нәфәри гејри-мүвәффәг гијмәт алмышдыр. Инша јазы ишләри көстәрди ки, һәр шакирд мөвзуну мүстәгил ишләмәји, план тутмағы, өз фикрини јазылы сурәтдә ифадә етмәји баҹарыр.

Мән, шакирдләрин шифаһи нитг инкишафына да хүсуси диггәт јетирир, бәдии нитг вә ифадәли оху ишләринә даһа чох фикир верирәм. Шакирдләр данышаркән вә ја суала ҹаваб верәркән онларын ајдын, дүрүст данышмаларыны тәләб едирәм. Бир нәфәр данышыб гуртардыгдан сонра шакирдләр тәрәфиндән она суаллар верилмәсини тәшкил едир, мөвзуну әһатә едиб-етмәдијини, һансы сөзү дүзкүн тәләффүз етмәдијини сорушурам. Она көрә дә һәр шакирд чалышыр ки, даһа јахшы данышсын, нитгиндәки гүсурлары арадан галдырсын.

Мән јери кәлдикҹә шакирдләрә натиглик мәдәнијјәти һаггында, мәшһур натигләр һаггында мә'лумат верир, онларын һәјатындан мараглы епизодлар данышырам. Әдәбијјаты сөз сәнәти адландырырлар. Мән сөзүн мә'насы вә тә'сири, тәрбијәви әһәмијјәти вә гүдрәти һаггында данышырам. Шакирдләри натиглик сәнәтинин сирләри илә таныш едирәм. Чалышырам ки, һәр шакирд даһа чох сөз билсин, нитгини инкишаф етдирсин. Һәр шакирдин лүғәт дәфтәри олсун. VI синифдә Г. Мусајевин «Матрос тоггасы» һекајәси өјрәниләркән һекајәдә ишләнән дәнизчилик терминләрини изаһ едиб, лүғәт дәфтәрләриндә гејд етмәләрини тапшырдым. Шакирдләри јери кәлдикҹә аталар сөзләри, зәрби-мәсәлләр, синонимләр, идиомалар, һикмәтли сөзләр, мәҹазлар, модал сөзләр, вурғу, интонасија, мүба-

лигә, тәшбиһ, епитет, метафора, сатира, јуморла таныш един. Кимин нә гәдәр сөз билдијини өјрәнмәк мәгсәди илә шакирдләрә нә гәдәр сөз билдикләрини (Азәрбајҹан дилинин орфографија лүғәтинә бахын) мүәјјәнләшдирмәләрини тапшырырам.

Мән һәр шакирдин охудуғу бәдии әсәр һаггында гејдләр апарылмасыны лазым билирәм. Һәлә дәрс или гуртармамыш шакирдләрин кәлән дәрс илиндә һансы јазычыларын һансы бәдии әсәри илә таныш олаҹагларыны сөјләјир вә јај мүддәтиндә онлары мүталиә етмәләрини тапшырырам. Јени дәрс илинин әввәлиндә синифдәнхариҹ (мәҹбури вә көнүллү) һансы әдәбијјатын өјрәнилмәси лазым кәлдијини мүәјјәнләшдирир, ҹәдвәл тәртиб едир, һәмин ҹәдвәлләри синифдән вә мәктәб китабханасындан асдырырам. Синифдәнкәнар оху ишләринә нәзарәт едирәм. Мәктәбимизин зәнкин вә көзәл китабханасы вардыр. Шакирдләр ондан кениш истифадә едирләр.

Мәктәбимиздә әдәбијјат дәрнәји олмасына бахмајараг, бүтүн ше'р, һекајә јазан шакирдләр өз јазыларыны мәнә көстәрир вә мәсләһәтләр алырлар. Кәнҹ јазычыларын С. Ә. Ширвани адына рајон китабханасында дәрнәји јарадылмышдыр. Бураја рајонун башга кәндләриндән дә ше'р һәвәскарлары ҹәлб едилмишдир. Һәр истираһәт күнү кәнҹ јазычыларын әсәрләри охуну мүзакирә олунур, ше'р һаггында, јазычы сәнәткарлығы һаггында мараглы сөһбәтләр тәшкил едилир. Бу сөһбәтләрдә Бујнуз кәнд ибтидаи мәктәбин мүдири кәнҹ шаир Муса Јагуб да иштирак едир. Һеч шүбһә јохдур ки, бу дәрнәк кәнҹ әдәбијјат һәвәскарларынын әдәби јарадыҹылығында мүсбәт рол ојнајаҹагдыр.

Мән, шакирдләрин әдәбијјата марағыны артырмаг вә естетик зөвгләрини инкишаф етдирмәк мәгсәди илә рәсм әсәрләриндән дә истифадә едирәм. Третјаков вә Дрезден галерејаларынын, Ермәнистан шәкилләрини нүмајиш етдирирәм. Јазычы вә шаирләрин јарадыҹылығы кечиләркән плакат вә фото-шәкилләрдән истифадә едирәм. Мән VI синифдә «көрмә јазы» јаздыраркән 26 Бакы комиссарынын фаҹиәли сурәтдә өлдүрүлмәсини тәсвир едән рәсми вә В. И. Ленинин ушаглыг шәкллини лөвһәјә вурдум. Бу шәкилләр шакирдләрин хошуна кәлди. Инша јазы гуртардыгдан сонра да шакирдләр һәмин шәкилләрә һејран-һејран бахырдылар. Һәмин шәкилләри шакирдләрә бағышладым. Мән онларын естетик зөвгләрини инкишаф етдирмәк мәгсәди илә синифдә бир шәкил албому дү-

зəлтдим. Һəр шакирд албом үчүн бир шəкил (открытка) кə- тирди. Ə'лачы гыз Дилара Сəфəрова албому сəлигəјə салды. Албом бир чох јазычыларын шəкли вə мəктəбə аид марағлы рəсмлəрлə долду. Шакирдлəр бош вахтларында һəмин албому вəрəглəјир, ону синифдə сахлајырлар.

К. Д. Ушински көстəрир ки, «Ушағын тəбиəти ајдын бир сурəтдə əјанилик тəлəб едир». Мəн һəр мөвзунун мүмкүн гəдəр əјани кечирилмəсинə сə'ј едирəм. X синифдə М. Ф. Ахундовун «Кəмалүддөвлə мəктублары» фəлсəфи əсəрини кечəркəн синифдə «Елм вə дин» мөвзусуна һəср олунмуш плакатлары нүмајиш етдирдим. Ислам дининин мејдана кəлмəси вə мүртəче маһијјəти һаггында əтрафлы мə'лумат вердим, һəмин əсəрдəн мисаллар кəтирдим. Сонра мəктəбин физика кабинетиндə, физика мүəллими əмəкдар мүəллим Рəфи Əлијевин көмəји илə Исмајыллы РПҚ сијаси маариф кабинетиндəн кəтирдијим «Һəјатын мəншəји», «Ислам вə христиан динлəри», дини адəт вə бајрамлара һəср олунмуш диафилмлəр нүмајиш етдирилди. Сонра Азəрбајҹан əдəбијјатында атеизм мотивлəри мөвзусунда сөһбəт кечирдик. Бу тəдбирлəр шакирдлəрин атеизм руһунда тəрбијəсинə лазыми көмəклик көстəрди. «Мəним динə мүнасибəтим» мөвзусунда јазылан инша јазыда шакирдлəр динə инанмадыгларыны, онун пуч вə əфсанə олдуғуну јазыр, јерли факт вə мисаллар көстəрирдилəр.

Мəн, шакирдлəрə күндəлик јазмағы, көрдүјү марағлы һадисəлəри орада гејд етмəји, охудуглары китаблардан əмəли гејдлəр көтүрмəји өјрəдирəм. Мəктəбдə шакирдлəрин суаллары əсасында суал-ҹаваб кечəси кечирирəм. Тез-тез мəктəбимиздə шакирдлəр үчүн əдəбијјата даир марағлы мүһазирəлəр охунур, көрүшлəр кечирилир. Бүтүн бу тəдбирлəр шакирдлəрин əдəбијјата марағыны артырыр.

Бундан əлавə, шакирдлəрин əдəбијјата марағыны артырмаг мəгсəди илə əдəби викториналардан истифадə едирəм. Дивар гəзетиндə, əдəбијјат бүллетениндə викториналар, «Билирсинизми?», «Ахтар, тап» вə б. бу кими суаллар, марағлы мə'луматлар верилир. Гəзетлəрдə, журналларда чап олунан кроссворд, чајнворд вə криптограмлардан истифадə едир. бунларын һəлли үчүн шакирдлəрин диггəтини ҹəлб едирəм.

Бүтүн бу тəдбирлəр əдəбијјата мараг ојадыр, дəрсин мүкəммəл өјрəнилмəси үчүн зəмин јарадыр.

Бүтүн бу тəдбирлəрə бахмајараг əдəбијјат тəдрисини јахшылашдырмаг саһəсиндə ишимиздə һəлə ҹидди нөгсанлар да вардыр. Белə ки, X синифлəр үчүн əдəбијјат нəзəријјəси, əдəбијјат мүнтəхəбаты китаблары јохдур. Əдəбијјат дəрсликлəриндə əдəбијјат нəзəријјəси һаггында лазыми, ардыҹыл материал верилмир.

Мəн арзу едəрдим ки, мəктəблинин мəдəни давраныш гајдалары дəрслији јарадылсын. Бурада көркəмли шəхсијјəтлəрин, əдəби гəһрəманларын сөзлəри, афоризмлəриндəн истифадə едилсин, коммунизм гуруҹуларынын əхлаг кодекси өз əксини тапсын.

Азəрбајҹан дили вə əдəбијјат үзрə һамынын диггəтини өзүнə ҹəлб едəн марағлы китаблар (рус дилиндə олдуғу кими) «əјлəнҹəли грамматика», бүтүн мисаллары аталар сөзлəри вə афоризмлəрдəн ибарəт олан грамматика дəрсликлəри, китабчалары јарадылсын. Рус дилиндə олдуғу кими, Азəрбајҹан дилиндə дə «Əдəбијјат викторинасы» (суаллар вə ҹаваблар) китабы јарадылсын. Һикмəтли сөзлəр (крылатые слова) лүғəти нəшр олунсун. Мəктəблинин натиглик мəдəнијјəти һаггында китабчалар олсун.

Мəн арзу едəрдим ки, V—X синифлəр үчүн мəктəблинин мə'лумат китабы дүзəлдилсин. Бурада шакирдин һəр синифдə охујаҹағы бəдии əсəрлəрин ады гејд олунсун, нə вахт охунмасы барəдə, гејдлəр апарылмасы барəдə јер олсун. Белə марағлы китабчалар шакирдин кəнҹлик һəјатынын əн көзəл јадикары кими сонракы иллəр үчүн горунуб сахланыларды.

Кимја, ријазијјат үзрə гəзетдə олимпиадалар кечирилир. Јахшы оларды ки, белə олимпиадалар дил вə əдəбијјат үзрə дə апарылајды. Белə тəдбирлəр шакирдлəрин əдəбијјата марағыны јүксəлдəрди, əдəбијјат мүəллимлəринə лазыми көмəклик көстəрəрди.

Scanned with ACE Scanner

Чамал ӘҺМӘДОВ,
педагожи елмләр намизәди

Х СИНИФДӘ С. ВУРҒУНУН «ЗАМАНЫН БАЈРАГДАРЫ» ПОЕМАСЫНЫН ТӘДРИСИ ҺАГГЫНДА

Халг шаиримиз Сәмәд Вурғунун совет әдәбијјатынын гызыл фондуна дахил олмуш «Заманын бајрагдары» (1952) поемасы коммунизм гурмаг уғрунда мүбаризә апаран милјонларын тәшкилатчысы Коммунист Партијасынын кечдији јолу тәрәннүм едән јүксәк бәдии бир әсәр, һәм дә бәдии лөвһәләрлә, сијаси лириканын вәһдәти вә аһәнкдарлығы илә гәләмә алынмыш өлмәз сәнәт нүмунәсидир.

«Заманын бајрагдары» поемасыны тәдрис едәркән, кириш мусаһибәси заманы шакирдләрин диггәтини ашағыдакы чәһәтләр үзәриндә топламаг фајдалы олар: 1) партијамызы тәрәннүм едән әсәрләр ичәрисиндә «Заманын бајрагдары» поемасынын јери, 2) поеманын јазылдығы дөвр, 3) «Заманын бајрагдары» поемасы Сов.ИКП һаггында С. Вурғунун фикирләрини үмумиләшдирән дәјәрли бир әсәрдир.

«Заманын бајрагдары» поемасыны тәдрис едәркән бу мөвзуда јазылмыш әсәрләр һаггында мә'лумат вермәјин бөјүк әһәмијјәти вардыр. Бу мә'лумат јалныз С. Вурғунун поемасыны баша дүшмәк үчүн дејил, үмумијјәтлә совет әдәбијјатынын тәдриси үчүн дә әһәмијјәтлидир.

Партијаны тәрәннүм С. Вурғун јарадычылығынын да әсас мөвзусу олмушдур. О, бу мөвзуда бир сыра әсәрләр јаратмышдыр. Бу чәһәтдән «Мавзолеј» (1938), «Ленинин китабы» (1950) вә башга әсәрләри даһа чох шөһрәт газанмышдыр. Амма «Заманын бајрагдары» партијамыз һаггында даһа еһтираслы, даһа мәзмунлу вә бәдии чәһәтдән мүкәммәл бир әсәрдир. «Заманын бајрагдары» шаирин Сов.ИКП һаггындакы фикирләринин үмумиләшдирилмиш бәдии ифадәсидир.

Поеманын мәтни үзәриндә иш. «Заманын бајрагдары» әсәринин охусу, мәтн үзрә апарылан ишләрдә шакирдләрин иштиракы вә онларын мүстәгиллији дүзкүн, планлы апарыларса, бу, әсәрдә тәблиғ олунан идејаны мөһкәм мәнимсәмәјә, ја-

зычынын сәнәткарлыг хүсусијјәтләрини гијмәтләндирмәјә көмәк едир. Поеманын мәтни үзәриндә шакирдләри ишләдәркән, ашағыдакы мәсәләләрин ајдынлашдырылмасына наил олмаг лазымдыр: 1) әсәрдә мөвзу илә әлагәдар олараг ишләнмиш тарихи шәхсијјәт адларынын, чәтин сөзләрин шәрһини вермәк; 2) поемада һадисә вә фикир ардычыллығынын бир-бирини тамамламасыны оху просесиндә шакирдләрә баша салмаг; 3) әсәрин бәдии тәсвир васитәләри, типик ифадәләр, афоризмләр үзәриндә шакирдләри синифдә вә синифдәнкәнар ишләтмәк вә с.

«Заманын бајрагдары» поемасынын мәтни үзәриндә ишләрин шакирдләрә фајда вермәси үчүн, һәр шејдән әввәл, әсәрин охусунун сәмәрәли тәшкили башлыча шәртдир. Х синифдә әсәри синифдә бүтөвлүкдә охумаға, мүәллим тәрәфиндән оху нүмунәси вермәјә вә с. чох вахт еһтијач һисс олунмур. Одур ки, Х синифдә «Заманын бајрагдары» поемасындан синифдә охунулачаг һиссәләри мүәллим әввәлчәдән мүәјјәнләшдирмәли, онларын мәзмуну вә идејасы үзрә мусаһибәләр тәшкил етмәли, поеманы бүтөвлүкдә охумағы исә шакирдләрә тапшырмалыдыр.

Поемада гәдим јунан әсатирләри илә әлагәдар олараг: **Лин, Орфеј, Фемида;** марксист фәлсәфәнин идеализмлә мүбаризәсиндән данышаркән: **Беркли, Һекел, «Коммунист манифести», «Капитал»;** социализм уғрунда мүбаризәләрдән бәһс олунаркән: **«Чар манифести», «Аврора», «Көһнә Путилов», Колчак, Чапајев, Нерон, Бабушкин** вә с. адлары шәрһ етмәк лазымдыр. Бу тарихи адлара изаһат верәркән С. Вурғунун алты чилдлик әсәрләринин үчүнчү чилдиндә (1961) бу поема һаггында верилән изаһатлара (сәһ. 581—582) әсасланмаг мәсләһәтдир.

«Заманын бајрагдары» поемасынын мәтни үзәриндә көрүлән ишләр елә истигамәтдә апарылмалыдыр ки, бу, ејни заманда, әсәрин идеја вә бәдии хүсусијјәтләрини даһа асан изаһ етмәк, шаирин тәблиғ етдији фикир һаггында шакирдләрин мүстәгил нәтичә чыхармалары вә сәрбәст фикир сөјләмәләринә имкан јаратсын.

Поеманын тәһлили. Поеманын мәзмуну үзрә синифдә вә синифдәнкәнар көрүлән ишләр јекунлашдырылдыгдан сонра тәһлил иши башланыр.

Тәһлил һәм мәктәб мүһазирәси шәклиндә, һәм дә шакирдләри фәаллашдырыб, кечилән әсәрдән мүстәгил нәтичәләр чы-

хармаларына көмәк едән синиф мә'рузәләри шәклиндә апарыла биләр. Мәсәлән, мүәллим поеманын мәтни үзәриндә синиф вә синифдәнкәнар апарылан ишләри јекунлашдырыб, мәктәб мүһазирәси шәклиндә әсәри тәһлил едирсә, бу заман өз шәрһини тәхминән ашағыдакы план әсасында гура биләр:

1) «Мин ил дустаг олду мин бир гәфәсдә,
Варлығын, инсанын, өмрүн мә'насы».
2) «Тарих пролетар ад гојду бизә».
3) «Биз јенә јашадыг торпаг үстүндә».
4) «Питер фәһләсинин мәрд әлләрилә,
Јыхылды ағалар, гуллар дүнјасы».
5) «Илләр кәлиб кечди, өмүрдән, илләр».
6) «Инсан учалыр».
7) «Заманын дүһасы партијамыздыр».

Јахуд поеманын тәһлилини синиф мә'рузәләри шәклиндә тәшкил етдикдә бу заман ашағыдакы кими һәрәкәт етмәк мәсләһәтдир: мүәллим поеманын идеја-бәдии хүсусијјәтләринә мүвафиг габагчадан суаллар мүәјјәнләшдирир. Бу суаллар мәзмун үзрә көрүлән ишләр гуртардыгдан сонра шакирдләр арасында бөлүнүр вә ја бүтүн шакирдләр бу суаллары әввәлчәдән јазыб тәһлил ишинә һазырлашырлар. Шакирдләр тәһлил үчүн мүәјјәнләшдирилмиш суаллара мүстәгил олараг чаваб һазырлајырлар. Нөвбәти дәрсдә онларын чаваблары јохланылыр, әлавәләрлә тамамланыр вә үмумиләшдирилир.

Белә тәһлилдә көрүләчәк ишләрин мәзмуну тәхминән ашағыдакы кими ола биләр:

Суал: «Заманын бајрагдары» поемасы нә заман јазылмышдыр? Бу мөвзуда шаирин башга һансы әсәрләри вардыр?

Чаваб: Бу поема С. Вурғун јарадычылығынын сон дөврүнүн мәһсулудур. О, бу әсәри 1952-чи илдә јаратмышдыр. Адындан көрүндүјү кими, шаир бу поеманы заманын бајрагдарына — Коммунист Партијасынын гәһрәманлыг тарихинә вә онун чәмијјәтимизин инкишафындакы бөјүк ролуна һәср етмишдир.

С. Вурғун бу мөвзуда бир чох әсәрләр јазмышдыр. Бөјүк шаирин әсәрләриндә Коммунист Партијасына миннәтдарлыг, онун јарадычысы В. И. Ленинә дүнја халгларынын һөрмәт вә мәһәббәти дәфәләрлә тәрәннүм олунмушдур. Лакин «Заманын бајрагдары» шаирин бу мөвзуда фикир вә һиссләрини үмумиләшдирән вә јүксәк мәрһәләјә галдыран сәнәт нүмунәсидир.

Суал: Поемада Сов.ИКП-нин фәһлә һәрәкаты тарихиндәки ролу нечә тәсвир олунур?

Чаваб: С. Вурғун Коммунист Партијасынын гәһрәманлыг тарихини мәһарәтлә тәсвир едир. Коммунист Партијасынын фәһлә һәрәкаты тарихиндә ролу вә хидмәтләрини долғун көстәрмәк үчүн шаир мүхтәлиф бәдии үсуллардан истифадә едир: чәмијјәтин инкишаф јолларыны бир-бир јада салыр, азадлыг уғрунда кедән вурушлары хатырлајыр, хошбәхт күнләр уғрунда вуруш сәһнәләрини, бу вурушларда верилән гурбанлары көстәрир, әсрләр боју јени чәмијјәт үчүн гәфәсдә гуш кими чырпынан инсанларын талејинә ачы-ачы тәәссүф едир вә с. Бүтүн бунлар бәшәр тарихиндә илк дәфә олараг јарадылмыш сосиалист ингилабынын вә онун рәһбәри, тәшкилатчысы олан Коммунист Партијасынын ролуну баша дүшмәјә көмәк едир.

Суал: Шаир, Коммунист Партијасынын һансы сәчијјәви хүсусијјәтләрини көстәрир?

Чаваб: Шаир көстәрир ки, Коммунист Партијасы фәһлә синфинин габагчыл вә шүурлу бир дәстәсидир. Фәһлә һәрәкаты тарихиндә һеч бир партија Коммунист Партијасы кими халг күтләсини өз әтрафына сых бирләшдириб, гәти мүбаризәләрә, сосиализм уғрунда дөјүшләрә мүвәффәгијјәтлә апармамышдыр:

Одур илһамчысы ше'рин, сәнәтин,
Дағ үстә дағ гојан зеһнин, зәһмәтин,
Бир бајраг алтында јүз мин милләтин
Гардашлыг дүнјасы — партијамыздыр.

Коммунист Партијасынын күчү онун халгла бағлы олмасыдыр. Бу партија: иргиндән, миллијјәтиндән, дилиндән вә дининдән асылы олмајараг һамынын азад олмасы, јени һәјат гурмасы үчүн мүбаризә едир. Коммунист Партијасы бөјүк тәшкилатчылыг вә тәшәббүскарлыг бачарығына маликдир. Халглара һөрмәт, онлары мүдафиә, хиласкарлыг Коммунист Партијасынын башлыча хүсусијјәтидир:

Авропа гуртарды өлүмдән, гандан,
Биз гоча Шәргә дә хиласкар олдуг,
Атыны дөрд нала чапдыгча заман
Һәр күнә, һәр илә бајрагдар олдуг!

Коммунист Партијасы һагг иш уғрунда мүбаризә апарыр. Халг исә һагг ишә инаныр вә ону мүдафиә едир. Сосиализм гурулушу бу һагг ишләрин парлаг нәтичәсидир. Коммунист Партијасы дүнјада ән јени гурулушун — сосиализм гурулушунун јарадычысыдыр. Коммунист Партијасы башга партијалардан,

Scanned with ACE Scanner

хүсусилә һәр чүр буржуа партијаларындан онунла фәргләнир ки, бу партија халглар арасында достлуг вә гардашлығы, пролетар бејнәлмиләлчилији идејаларыны мөһкәмләндирир. Тәсадүфи дејил ки, халглар бу партијанын «Бүтүн дүнја пролетарлары, бирләшин!» шүарыны мүдафиә едир, она инаныр вә ону әзиз тутурлар.

С. Вурғун Коммунист Партијасыны «Заманын бајрагдары» адландырмышдыр. Бу, тамамилә тәбиидир. Коммунист Партијасы јарандығы күндән мәзлум бәшәријјәтин бајрагдары олмушдур. Партијамыз бу ады ән чидди имтаһанлардан кечирмиш вә бу ады шәрәфлә дашымаға лајиг олдуғуну сүбут етмишдир. Бу ад инди даһа кур сәсләнир, халгларын үрәјини ифтихар һисси илә долдурур.

Суал: Поемада пролетар һәрәкаты тарихинин һансы һадисәләриндән бәһс едилир?

Чаваб: С. Вурғун «Тарих пролетар ад верди бизә» фикрини поеманын мәркәзи һадисәси кими вермишдир. Әсәрдә пролетариатын тарих мејданына кәлмәси вә онун гәһрәманлыг мүбаризәси чанлы сәһнәләрлә тәсвир олунур. Бу чәһәтдән Парис коммунарларынын һәјатындан, рус пролетариатынын мүбаризәсиндән бәһс олунан јерләр хүсусилә мараглыдыр. Ингилаб јолунда мүбаризәләрдә һәлак олмуш гәһрәманларын — алты нәфәр рус фәһләсинин иртича илләриндә ганунсуз вә мәһкәмәсиз өлүм сәһнәси даһа габарыг верилир. Мүәллиф алты гәһрәманын күлләләнмә сәһнәсини тәсвир едәркән, чаризмә гәзәб вә нифрәт һиссләрини дә габарыг вермишдир. Мәсәлән, поемада көстәрилир ки, чәллад Зобаткин атәш ачмағы әмр едир. Лакин солдатлар атәш ачмаг истәмирләр. Чүнки онлар өзләри дә фәһлә, кәндли балаларыдырлар. Онлар күлләләнмәјә мәһкум олан алты коммунистин «лал бахышларындан» бөјүк һәгигәтләр охујурлар:

Бу јердә ганунсуз вә мәһкәмәсиз
Төкдүјүнүз ганлар өз ганыныздыр.
Бизим дүшмәнимиз, о мурдар иблис,
Сизин дә, сизин дә дүшманыныздыр!

Мүәллиф бу сәһнәни јекунлашдыраркән охучуну баша салыр ки, бу күнкү хошбәхт күнләр бөјүк гурбанлар нәтичәсиндә әлдә едилмишдир.

Суал: Шаир азадлыг уғрунда мүбаризәләрин нәтичәсини нечә тәсвир етмишдир?

Чаваб: Фәһлә синфинин азадлыг уғрунда мүбаризәләри Коммунист Партијасынын рәһбәрлији сајәсиндә, пролетариатын гәләбәси илә нәтичәләнир. Пролетариат тарих сәһнәсиндә илк дәфә олараг јени гурулуш јаратмыш, һакимијјәти әлә алыб социализм гурмушдур. Поемада социалист ингилабы уғрунда кедән мүбаризәләр даһа кениш тәсвир олунур. Шаир поемада Коммунист Партијасынын ал бајраг кими «Ингилаб гүдрәтли елләр өнүндә» кетдијини, бәшәријјәти јени, хошбәхт һәјата сәсләдијини ифтихар һисси илә данышыр.

Шаир көстәрир ки, ингилабын гәләбәси һәлә бир шеј демәк дејилдир. Социализмин наилијјәтләрини мөһкәмләндирмәк вә ону горумаг лазым иди. Поеманын V фәсли совет халгынын вәтәндаш мүһарибәси илләриндәки рәшадәтинә һәср олунмушдур. Бурада халгын мүлкәдар вә капиталистләр әлејһинә мүбаризәси, ачлыг, сусузлуг, хәстәликләрә гаршы инадла дөзүб, јадлара баш әјмәмәси, «Он дөрд чаһанкирин он дөрд пәнчәсини» сындырыб, Антантанын һүчумларыны пуча дөндәрмәси вә с. тәсвир олунур.

Суал: Шаир халгымызы бу ағыр имтаһанлардан күләрүз вә ачыг алынла чыхаран Коммунист Партијасынын бөјүклүк вә гүдрәтини көстәрмәк үчүн һансы тәшбиһләри ишләтмишдир?

Чаваб: Поеманын V фәслиндә кәләчәјә бөјүк инамла бахан, «сабаһы Ленинин көзүјлә» көрән, халгымызы ағыр имтаһанлардан чыхаран Коммунист Партијасынын гүдрәти ашағыдакы мисраларда даһа јахшы ифадә олунмушдур:

1) «О бөјүк **мүәллим** дәрс верди бизә»,
2) «О каһ **солдат** олду, каһ да сәркәрдә».
3) «О бир **ингилабдыр, дүшүнчәләрдә»**
4) «О бөјүк **рәссамын** һәр бир лөвһәси
Чөлләрә, дүзләрә јарашыг олду,
О мүдрик алимин һәр бир кәлмәси
Фикрин көзләринә бир ишыг олду».
5) «**О бөјүк шаирин** ше'ри, сөзү дә
Азадлыг, хошбәхтлик шүарларыдыр.
Онун узагкөрән **шаһин** көзү дә
Зеһнин, дүшүнчәнин шүарларыдыр...».

Көрүндүјү кими, бу нүмунәләрдә партијамыз тәрбијәчи **мүәллим,** чәсур **солдат,** бачарыглы **сәркәрдә,** маһир **рәссам,** мүдрик **алим,** бөјүк **шаир,** узагкөрән **шаһин** кими тәсвир олунмушдур. Бунлар исә партијамызын бөјүклүк вә гүдрәтини, һәјатдакы рәһбәр ролуну, илһамверичилик вә истигамәтләндиричилик бачарығыны баша дүшмәк үчүн фајдалыдыр.

Scanned with ACE Scanner

«Заманын бајрагдары» поемасынын тәдрисиндә сәнәткарлыг мәсәләләринин изаһына хүсуси фикир вермәли, С. Вурғун ше'ринин јүксәк бәдии тә'сирә, емосионал һәјәчана, бәдии умумиләшдирмәләрә малик олдуғу һаггында шакирдләрин јаш вә билик сәвијјәсинә, програмын имканларына мүвафиг мә'лумат вермәк вачибдир. Одур ки, шакирдләрин әдәбијјат нәзәријјәсиндән алдыглары мә'луматларына әсасланыб, форма вә мәзмун вәһдәтинин ролу һаггында онларда конкрет тәсәввүр јаратмаг лазымдыр. Бу мәгсәдлә ашағыдакы мәзмунда мүсаһибә тәшкил олуна биләр.

Суал: Поемада форма илә мәзмунун вәһдәти һаггында нә дејә биләрсиниз?

Чаваб: «Заманын бајрагдары» јүксәк идејалар тәрәннүм едән бир әсәр олмагла бәрабәр, бәдии чәһәтдән дә камил, зәнгин сәнәт нүмунәсидир. Шаир гәләмә алдығы ичтимаи-тарихи һадисәләри рәнкарәнк бәдии бојаларла ифадә етмишдир. Бу, әсәрин охунушуну асанлашдырыр, бәдии тә'сирини артырыр.

С. Вурғун тәсвир етдији һадисәләрин характеринә ујғун олараг мүхтәлиф бәдии тәсвир васитәләриндән истифадә етмишдир. Бу, һәмин һадисәләрин маһијјәтини баша дүшмәјә кениш имкан верир. Мәсәлән, поемада пролетариатын тарихдә ролуну вә онун мүбаризәләрини гәләмә аларкән С. Вурғунун бәдии тәсвирләри даһа пафослу, сијаси чәһәтдән долғун вә мә'налы олур. О чалышыр ки, поеманын бу јериндә даһа мүвәффәгијјәтли тәсвир васитәләри илә фикир охучуја чатсын вә онда јүксәк һәјәчан ојатсын:

«Јералты дамларда ана бәтниндән
Ишыға дүшмәдик, зүлмәтә дүшдүк» вә с.

Белә афоризмләр мәзмуна мүвафиг вә мүнасиб олуб, шаирин ифтихарла сөјләдији: «Тарих пролетар ад верди бизә» фикрини тамамлајыр.

Бу гајда илә мүәллим поемада ишләнән типик ифадә васитәләри вә афоризмләр һаггында мә'лумат вермәли, шакирдләрин мәтндән мүстәгил сечдикләри нүмунәләр әсасында сәрбәст фикир сөјләмәләринә наил олмалыдыр.

«Заманын бајрагдары» поемасы сәһәрчикләрдә, мәктәбдә кечирилән әдәби-бәдии кечәләрдә, мәктәб радио говшагларында декломасија сөјләмәк, мусигили әдәби верилишләр, бәдии монтажлар тәртиб етмәк кими тәдбирләрдә шакирдләри фәаллашдыран әлверишли бир әсәрдир.

СУАЛЛАРА ЧАВАБ.

Суал. Шакирд апострофла јазылан сөзләрдә апострофу ишләтмәзсә, бу, орфографија, јохса дурғу ишарәси сәһви һесаб едилмәлидир?

И. Кәримов, М. Мәммәдов —Ермәнистан ССР.

Чаваб. Апостроф дурғу ишарәси дејил, график ишарәдир; башга сөзлә десәк, әлифбадакы график ишарәләрдән биридир. Апостроф ишарәсиндән мүәјјән сөзләрин дүзкүн јазылышыны тә'мин етмәк мәгсәди илә истифадә олунур.

Мә'лум олдуғу үзрә, Азәрбајчан дилинин јазысында апостроф ишарәсинин ики функсијасы вардыр: 1) сөзләрдә **ә, ө, е** сәслиләринин узун тәләффүз едилдијини билдирир; мәсәлән, бә'зән, мө'тәбәр, е'лан; 2) мүәјјән сөзләрин һеча ајрычылығыны көстәрмәк үчүн ишләдилир; мәсәлән, вүс'әт,ән'әнә, сүр'әт.

Јазыда бу кими һалларда апостроф ишарәсини јерли-јериндә ишләтмәмәк, ајдын мәсәләдир ки, һәмин сөзләрин јазылышында сәһвә јол вермәк демәкдир. Демәли, јазыда апостроф ишарәси илә әлагәдар бурахылан сәһвләр орфографик сәһв һесаб едилмәлидир.

Суал. Расим Азәрбајчан дилиндән «5» гијмәт алды. чүмләси чүмлә үзвләринә көрә нечә тәһлил едилмәлидир? «5» гијмәт сөзләрини бирликдә тамамлыг һесаб етмәк доғрудурму?

М. Мәммәдов —Бакы.

Чаваб. Һәмин чүмләдә алды-хәбәр, Расим-мүбтәда, «5» гијмәт-бирләшмәси васитәсиз тамамлыг, Азәрбајчан дилиндән сөзләри исә васитәли тамамлыгдыр.

Мә'лум олдуғу үзрә, биринчи нөв тә'јини сөз бирләшмәләринин ајры-ајры тәрәфләри чүмләнин әсасән ајры-ајры үзвләри кими тәһлил едилир. Лакин һәмин нөв тә'јини сөз бирләшмәсинин биринчи тәрәфи сајла ифадә олундуғу заман бә'зи һалларда онун һәр ики тәрәфи бүтөвлүкдә чүмләнин бир үзвү олур.

Scanned with ACE Scanner

«5» гијмәт бирләшмәси мәһз бу гәбилдәндир. Она көрә јухарыда верилмиш чүмләдәки беш гијмәт бирләшмәсинин биринчи тәрәфини тә'јин, икинчи тәрәфини исә тамамлыг кими тәһлил етмәк доғру олмаз. Буну бир дә онунла әсасландырмаг олар ки, һәмин чүмләдә гијмәт сөзү әслиндә нүмератив сөздүр; јә'ни сајла исим арасында ишләнән дәнә (беш дәнә алма), баш (ики баш гојун), нәфәр (үч нәфәр шакирд) вә с. сөзләр гәбилиндәндир. Она көрә «5» гијмәт бирләшмәсиндән гијмәт сөзүнү ихтисар етмәклә чүмләни belə дә ифадә етмәк олар. Расим Азәрбајчан дилиндән «5» алды. Бу заман, ајдын мәсәләдир ки, «5» сөзүнүн, доғрудан да, тә'јин дејил, тамамлыг вәзифәсиндә ишләндијинә һеч сөз ола билмәз.

Суал 1. Мәтбуатда Һөкумәт Еви бирләшмәсиндә бә'зән һәм һәр ики сөзүн, бә'зән дә тәкчә биринчи сөзүн бөјүк һәрфлә јазылдығына тәсадүф едилир. Бунлардан һансы дүзкүндүр?

Суал 2. Васитәсиз нитгдә нөгтә ишарәси дырнагдан сонра, јохса әввәл гојулмалыдыр?

Ч. Гасымов — Исмајыллы рајону.

Чаваб 1. Мөвчуд јазы гајдаларынын тәләбинә көрә икинчи тәрәфи ев (еви) сөзүндән ибарәт олан Мүәллимләр еви, Пионерләр еви, Забитләр еви вә с. кими мәдәнијјәт мүәссисәләринин мүрәккәб адларында јалныз биринчи сөз бөјүк һәрфлә јазылыр. Һөкумәт Еви сөзүнү, әлбәттә, бу гәбилдән олан адлар сырасына дахил етмәк олмаз. Һәмин ад али һөкумәт тәшкилатлары вә идарәләринин инзибати-әрази чәһәтдән бирлијини ифадә едән хүсуси аддыр. Она көрә али һөкумәт тәшкилатлары вә идарәләринин адлары тәркибинә дахил олан бүтүн сөзләрин баш һәрфи бөјүк јазылдығы кими, Һөкумәт Еви бирләшмәсиндә дә һәр ики сөзүн баш һәрфини бөјүк јазмаг даһа дүзкүндүр.

Мәтбуатда бу мүрәккәб адын јазылышында мүәјјән сабитлијин олмамасыны (тәрәфләрдән һәр икисинин, јахуд тәкчә әввәлинчинин бөјүк һәрфлә јазылмасы нөгтеји-нәзәриндән) онунла изаһ етмәк олар ки, һәмин сөзүн јазылышы һаггында нә орфографија гајдаларында, нә дә лүғәтләрдә һеч бир гејд верилмәмишдир.

Чаваб 2. Васитәсиз нитг мүәллифин сөзүндән сонра кәлдикдә суал вә нида ишарәси, еләчә дә үч нөгтә дырнагдан әввәл, нөгтә исә дырнагдан сонра гојулур. Мәсәлән, Бучагда дизи үстә отурмуш Бајрам өз-өзүндән сорушду: «Ахы бунлар биздән нә истәјирләр?» (Меһди Һүсејн). Биби чешмәјини тапа билмәјиб, өз-өзүнә дејинди: «Көрүрсәнми, чешмәјими евдә гојмушам!» (И. Гасымов. Һ. Сејидбәјли). Гары дәриндән көксүнү өтүрәрәк деди: «Јат, балам, јат...» (Чехов). Максим Горки демишдир: «Дүшмән тәслим олмајанда, ону мәһв едәрләр».

Суал. «Сөзү сәтирдән сәтрә кечирмәк», «евдән евә кечмәк», «синифдән синфә кечмәк», «јајдан јаја дағa көчмәк» вә с. ифадәләрдә сәтирдән сәтрә, евдән евә, синифдән синфә, јајдан јаја сөзләри арасында дефис ишарәси гојмаг лазымдырмы?

Ә. Кәлбәлијев — Чәбрајыл рајону.

Чаваб. Азәрбајчан дилинин орфографија гајдаларына әсасән биринчиси — дан, дән, икинчиси — а, ә шәкилчиләри гәбул едиб ејни сөзүн тәкрарындан әмәлә кәлән зәрфләр дефислә јазылыр; мәсәлән, илдән-илә, күндән-күнә, ајдан-аја, башдан-баша, бирдән-бирә вә с. Бу кими мүрәккәб сөзләрин тәркибиндәки һәр ики сөз бирликдә бир мә'на, бир анлајыш ифадә едир. Мәсәлән. Шәһәримиз илдән-илә бөјүјүр, көзәлләшир — чүмләсиндә илдән-илә зәрфи бөјүјүр, көзәлләшир фе'лләриндәки һал вә ја һәрәкәтин заманыны (даһа доғрусу, заман өлчүсүнү) билдирир. Әкәр бу сөзүн, еләчә дә јухарыда верилмиш дикәр сөзләрин арасында дефис ишарәси гојулмазса, онлар тамамилә башга мә'на кәсб едәр; мәсәлән, филмин чәкилиши илдән илә кечирилир. Бу чүмләдә илдән илә сөзләри бир илдән башга илә (нөвбәти илә) мә'насыны ифадә едир. Демәк, бурада һәмин сөзләрин һәрәси мүстәгил бир сөз кими ишләдилмишдир. Башдан баша фәрг вардыр. — чүмләсиндәки башдан-баша сөзләри һаггында да тәхминән, ејни фикри сөјләмәк олар. Беләликлә, ајдын олур ки, илдән-илә күндән-күнә вә с. сөзләрин дефислә јазылмасы онла-

Scanned with ACE Scanner

рын бир лексик мә'на ифадә етмәси вә мүрәккәб зәрф кими формалашмасы илә әлагәдардыр. Буну бир дә онунла әсасландырмаг олар ки, һәмин сөзләрин гәбул етдији -дан, -дән (биринчи тәрәфләр) вә -а, -ә (икинчи тәрәфләр) шәкилчиләри һеч дә исмин чыхышлыг вә јөнлүк һалларының мәзмунуну ифадә етмир. Һалбуки јухарыда мүгајисә үчүн вердијимиз чүмләләрдәки илдән илә, башдан баша ифадәләриндә әввәлинчи тәрәфләрин (илдән, башдан) чыхышлыг һалда, сонракыларын исә (илә, баша) јөнлүк һалда ишләндијинә шүбһә етмәк олмаз. Бурадан ајдын нәтичә чыхыр ки, сәтирдән сәтрә, синифдән синфә, евдән евә, јајдан јаја кими бирләшмәләр илдән илә, күндән-күнә вә с. мүрәккәб зәрфләрә анчаг формача охшајыр. Она көрә белә сөзләри мүрәккәб сөз һесаб едиб дефислә јазмаг дүзкүн дејилдир. Һәмин бирләшмәләрин тәркибиндәки сөзләрин һәрәси чүмләдә мүстәгил бир сөз олмагла јанашы, һәтта мүстәгил чүмлә үзву кими дә чыхыш едә билир; мәсәлән, Сөзү сәтирдән сәтрә дүзкүн көчүр! чүмләсиндә сәтирдән вә сәтрә сөзләринин һәрәси һәмин чүмләнин ајры-ајры мүстәгил зәрфликләридир.

Ә. ӘФӘНДИЗАДӘ.

БУ КИТАБЛАРЫ ОХУМАҒЫ МӘСЛӘҺӘТ БИЛИРИК

Азәрнәшр вә «Маариф» нәшријјатлары јахын вахтларда бир сыра јени китаб нәшр етмишдир. Биз, ашағыда һәмин китабларын гыса мәзмуну илә охучуларымызы таныш етмәји өзүмүзә борч билирик.

«АТЕИСТ ТӘРБИЈӘСИ МӘСӘЛӘЛӘРИ»

Бөјүк совет педагогу Надежда Константиновна Крупскаја 1918-чи илдән башлајараг 1938-чи илә кими мәктәбәгәдәр вә мәктәбјашлы ушагларын атеист тәрбијәси мәсәләсинә хүсуси фикир верәрәк бу мөвзуда бир сыра гијмәтли әсәрләр јазмышдыр.

Н. К. Крупскаја јолдашын бу мөвзуда јаздығы һәмин әсәрләр бу күн белә өз гијмәт вә әһәмијјәтини итирмәмишдир.

Н. К. Крупскаја өзүнүн бу әсәрләриндә мәктәбәгәдәр вә мәктәбјашлы ушагларын атеист тәрбијәси мәсәләсинә бөјүк фикир верир вә көстәрирди ки, һәртәрәфли тәһсил алмыш вә һәртәрәфли инкишаф етмиш фәал вә шүурлу коммунизм гуручусу јалныз мәктәбдә, дини дүнјабахышынын вә дини әхлагын һәр чүр тә'сириндән азад олан мәктәбдә јетишдирилә биләр.

Мәктәбләримиздә шакирдләрин атеист тәрбијәси мәсәләсинә индн дә бөјүк вә хүсуси фикир верилдијини нәзәрә алараг Азәрнәшр Н. К. Крупскајанын «Атеист тәрбијәси мәсәләләри» адлы әсәрини нәшр етмишдир.

«Атеист тәрбијәси мәсәләләри» мәгаләләр мәчмуәсиндән ибарәтдир. Бу мәчмуәјә ушагларын атеист тәрбијәсинә вә јашлы әһали арасында атеист тәблиғатына даир Н. К. Крупскајанын мүхтәлиф вахтларда дәрч едилмиш мәгалә вә чыхышлары дахилдир. Бурада динин маһијјәти вә ичтимаи көкләри, сосиализм чәмијјәтиндә дини галыгларын јашаја билмәмәси сәбәбләри вә бу галыгларын арадан галдырылмасы јоллары шәрһ едилир.

«Атеист тәрбијәси мәсәләләри» китабына дахил олан әсәрләр мөвзу-хроноложи ардычыллыгла верилмиш, материаллар үч бөлмәдә груплашдырылмышдыр. I. Совет һакимијјәти вә дин. II. Ушагларын атеист тәрбијәси. III. Јашлы әһали арасында атеист тәрбијәси.

«Атеист тәрбијәси мәсәләләри» мәгалә вә чыхышлар мәчмуәси һәмин китабын рус дилиндә тамамланмыш икинчи нәшриндән Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилмишдир.

Әсәрин һәмин нәшринә Крупскајанын педагожи әсәрләриндән мәчмуәнин биринчи нәшринә дахил олмајан бир сыра материаллар, һабелә ики јени: «Атеист тәрбијәси» вә «Ибтидаи, орта мәктәбләрдә, јашлылар үчүн олан мәктәбләрдә, дәрнәк вә клубларда дин әлејһинә тәблиғат һаггында» әсәрләри әлавә едилмишдир.

«Атеист тәрбијәси мәсәләләри» әсәринә долғун вә мәзмунлу гириш дә верилмишдир. Бурада охујуруг ки, көркәмли совет педагогу Н. К. Крупскајанын ирси фәал вә јарадычы коммунизм гуручусу олан

Scanned with ACE Scanner

јени инсан намина мүбаризәдә мүәллимләрә вә атеизм тәблиғаты илә мәшғул олан бүтүн мәдәнијјәт вә маариф ишчиләринә бөјүк көмәк көстәрәчәкдир.

«МҮТАЛИӘ МӘДӘНИЈЈӘТИ ҺАГГЫНДА»

Совет адамлары китабы севир, ону бөјүк марагла охујурлар. Совет китаблары бөјүмәкдә олан кәнч нәслин биликләрә јијәләнмәсинә көмәк едир, онларын бәдии зөвгләрини тәрбијә едир. Индии мүхтәлиф пешә саһибләринин, јенијетмәләрин, кәнчләрин зеһни вә физики әмәк адамларынын, евдар гадынларын вә тәгаүддә оланларын — бир сөзлә, һамынын әлиндә китаб көрмәк олар. Чүнки китаб инди һәр бир аиләнин, һәр бир совет адамынын јахын досту, мәсләһәтчиси олмушдур.

Н. К. Крупскаја «Китабханачылыг иши һаггында» китабында јазыр ки, китаб — үнсијјәтдә, әмәкдә, мүбаризәдә күчлү силаһдыр. О, инсанлары чәмијјәтин һәјат вә мүбаризәси силаһы илә силаһландырыр, онларын көрүш даирәсини кенишләндирир, билик верир ки, бунун да көмәји илә инсанлар тәбиәти өзләринә хидмәт етмәјә мәчбур едирләр.

Бөјүк ингилабчы-демократ А. Кертсен јазыр ки, китаб — бир нәслин башга бир нәслә мә'нәвијјатнамәсидир, истираһәтә кедән кешикчинин онун јеринә кечән кешикчијә тәһвил вердији әмрдир... о, кәләчәјин програмыдыр.

Мүталиәнин бу гәдәр бөјүк әһәмијјәтә малик олдуғуну нәзәрә алараг Ә. Хәләфов јолдаш «Мүталиә мәдәнијјәти һаггында» бир әсәр јазмышдыр. Мүәллиф һәмин әсәринин киришиндә белә бир суалла өз охучуларына мүрачиәт едир:

— Мүталиә нә демәкдир?

Сонра мүәллиф суалына чаваб олараг јазыр ки, бу, мәтндәки һәр сөзү, чүмләдәки фикри, фикрин мәнтиги рабитәсини вә әсәрин идејасыны јарадычы бир сурәтдә дәрк етмәк, китабын идејасына әсасән мүстәгил сурәтдә нәтичәләр чыхара билмәк демәкдир.

Мүталиә охучунун мә'нәви аләминә икитәрәфли тә'сир көстәрир, бир тәрәфдән гаврајыш вә јаддаш кими психи просесләрин инкишафына сәбәб олур, дикәр тәрәфдән әсәрләрин дәркетмә васитәсинә чеврилир.

Охучу, мүталиә јолу илә һеч вахт көрмәдији предмет вә һадисәләрлә нәинки таныш олур, һәм дә ону билаваситә өјрәнир, демәли, охучу мүталиә васитәсилә јени-јени мә'лумат алыр, нитгини вә тәфәккүрүнү инкишаф етдирир.

Мүталиә һәр кәсин јалныз шәхси иши дејил, һәм дә ичтимаи борчудур.

Даһа сонра мүәллиф әсәриндә мүталиә мәдәнијјәтиндән, онун әһәмијјәтиндән вә инсанын һәртәрәфли инкишафында китаб охумағын бөјүк тә'сириндән данышыр вә мүталиәнин мүхтәлиф формаларыны көстәрир.

Һәмин китабчадан бүтүн фәнн мүәллимләри, һабелә јухары синиф шакирдләри истифадә едә биләрләр.

«МҮАСИР АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИНДӘ МОДАЛ СӨЗЛӘР»

Модал сөзләр категоријасы дилдә тәдричән јени кејфијјәтли үнсүрләрин јаранмасында, инкишафында өзүнү көстәрир. 1957-чи илә гәдәр Азәрбајчан дилчилијиндә модал сөзләр бәһсинә тәсадүф едилмирди, һабелә бу категоријаја дахил олан сөзләрин чох һиссәси бағлајычылар, аз һиссәси исә зәрфләр кими изаһ едилирди. Азәрбајчан дили синтаксисинә аид дәрсликләрдә бунлар ара сөзләр кими верилир вә морфоложи мөвгеји, характери ајдынлашдырылмырды. «Маариф» нәшријјатынын јахын вахтларда нәшр етдији «Мүасир Азәрбајчан дилиндә модал сөзләр» әсәриндә јухарыдакы мәсәләләр там олмаса да белә артыг һәлл едилмәмишдир.

«Мүасир Азәрбајчан дилиндә модал сөзләр» әсәринин мүәллифи З. Әлизадә јолдаш һәмин әсәриндә модал сөзләрин сәрһәддини тә'јин етмәји, тарихи инкишафыны, спесифик-грамматик хүсусијјәтләрини, мә'на нөвләрини ајдынлашдырмағы, синтаксис вәзифәсини мүәјјәнләшдирмәји, онларын там мүстәгил нитг һиссәләриндән ајрылан чәһәтләрини көстәрмәји гаршысына мәгсәд гојмушдур. З. Әлизадә јолдаш бу мәгсәд үчүн Азәрбајчан әдәбијјатынын гәдим дөврләриндән мүасир дөврә гәдәр олан зәнкин бәдии материаллардан истифадә етмишдир.

Модал сөзләрин тәдгигинә аид олан «Азәрбајчан дилиндә модал сөзләр» әсәри ики фәсилдән вә нәтичәдән ибарәтдир.

Биринчи фәсилдә модал сөзләрин тәдгиги тарихиндән данышылыр, онун маһијјәти шәрһ едилир, модаллығын ифадә васитәләриндән бири вә һәм дә модал сөзләрдән сонра ән фәал олан фе'лин заман вә формаларындан, онларын зәнкин мә'на хүсусијјәтләриндән бәһс едилмишдир. Модаллығын чүмләдә тәкчә модал сөзләрлә, фе'лин заман вә формалары илә дејил, интонасија илә, әдатларла вә с. илә ифадә олундуғу да көстәрилмишдир.

Икинчи фәсилдә модал сөзләрин бир лексик-грамматик категорија кими формалашмасы јоллары, инкишаф тарихи, ганунаујғунлуглары шәрһ едилмишдир.

Әсәрин нәтичә һиссәсиндә модал сөзләри лексик-грамматик категорија кими ајырмаға имкан верән хүсусијјәтләр груплашдырылмышдыр.

«АЗӘРБАЈЧАН ЛӘТИФӘЛӘРИ»

Азәрбајчан шифаһи халг әдәбијјатынын чох јајылмыш формаларындан бири дә ләтифәләрдир. Епик әсәр нөвләриндән бири олан ләтифәләр васитәсилә ичтимаи һәјатдакы вә мәишәтдәки јарамаз, күлүнч һадисәләр јығчам шәкилдә экс олунур. Мәсәлән, (мисаллар һәмин китабдан көтүрүлмүшдүр) мүәллим дәрсини данышыб гуртардыгдан сонра деди:

— Ушаглар, кимин суалы вар?

Фикри бајагдан бајырда олан шакирд ајаға галхыб сорушду:

— Мүәллим, зәнкә нә гәдәр галыбдыр?

Јахуд башга бир мисал. Атасындан бир ушаг сорушду:

— Опера нәјә дејилир?

— Опера, — дејә атасы она чаваб вериб деди: — Опера она дејилир ки, сәһнәдә ата оғлундан сују охуја-охуја истәјир.

Даһа бир мисал. Мүәллим шакирдләрдән биринә мүрачиәтлә дејир:

— «Мән охујурам» сөзүнү шәхсә көрә һалландыр!

Ш а к и р д: — Мән охујурам, сән охујурсан, о охујур.

М ү ә л л и м: — Јахшы, кифајәтдир, отур.

Ш а к и р д: — Мән отурурам, сән отурурсан, о отурур.

М ү ә л л и м: — Сус!

Scanned with ACE Scanner

Шакирд: — Мән сусурам, сән сусурсан, о сусур.

Көрүндүјү кими, ләтифәләрдә халг сатирасы вә јумору гүввәтли бир сурәтдә өзүнү көстәрир.

Бундан әлавә, ләтифәләрдә әмәји севмәјән, она хор бахан тәнбәл, әлиәјри, хәсис адамлар, башгаларынын — хүсусилә ата-анасынын һесабына јашамаг истәјән әркөјүн јенијетмәләр, мәктәбдән, тәһсилдән бојун гачырмага чалышанлар сатирик бир дилләә ифша едилирләр.

Т. Фәрзәлијев јолдаш нәчиб бир иш көрмүшдүр. О, бир һиссә Азәрбајчан ләтифәләрини топламыш, бунлардан бир һиссәсини гәзет вә журнал сәһифәләриндән көтүрмүш вә бүтүн бунлары ишләмиш, «Азәрбајчан ләтифәләри» китабчасыны тәртиб етмишдир.

«Азәрбајчан ләтифәләри» китабчасына үч јүзә гәдәр ләтифә дахил едилмишдир.

«JАХШЫ ОХУМАҒЫН СИРРИ»

Психоложи елмләр намизәди, досент М. Мәһәррәмовун «Јахшы охумағын сирри» адлы бир әсәри нәшр олунмушдур.

Мүәллиф һәмин әсәриндә мүрәккәб тә'лим әмәјини дүзкүн тәшкил етмәјин психоложи мәсәләләрини јығчам һалда шәрһ едир, јахшы охумага көмәк едән бир сыра вачиб мәсләһәтләр верир.

Бу китабчанын киришиндә мүәллиф тәрәфиндән верилән гејддә дејилир ки, әкәр бу китабчадакы сөһбәтләри диггәт вә тәмкинлә охујуб, гејд олунан мәсләһәтләрә дөнмәдән әмәл етсәниз, шүбһәсиз, һамымыз мәгсәдимизә наил олуб севинәрик.

Китабчанын һәр сәһифәсини охујуб вәрәгләдикчә, ајдын олур ки, мүвәффәгијјәтлә охумаг үчүн истеʼдад да, диггәтли олмаг да, һафизәнин фәалијјәтини дүзкүн тәшкил етмәк дә вачибдир. Һәмчинин дәрсләри һазырлајан заман мүстәгил вә әтрафлы фикирләшмәк, дүзкүн нәтичәләр чыхармага чалышмаг да зәруридир. Мүһүм вәрдиш вә адәтләрә, мөһкәм ирадәјә малик олмаг да әсас шәртләрдәндир. Әкәр бунлара мүнтәзәм сурәтдә риајәт едиләрсә, мәктәблиләримиз һәртәрәфли инкишаф едәр, там савадлы вә биликли оларлар.

Мүвәффәгијјәтлә охумагы тә'мин едән шәртләрдән бири дә һәр чүр иш заманы әввәлдән ахыра гәдәр диггәтли олмаг, күндәлик режим әсасында ишләмәк дә әсасдыр.

Бүтүн бунлардан сонра мүәллиф әсәри боју дедикләрини јекунлашдырараг јазыр:

— Китабчаны икинчи дәфә охујанда һәм мөвчуд мәсләһәтләри, һәм дә верилмиш елми изаһат әсасында чыхардығымыз нәтичәләри сәлигә илә јазын, онлара тәдричлә јијәләнмәјә сә'ј един. Бу, әввәлләр чәтин олачаг. Лакин мүнтәзәм вә тә'кидли сә'ј сајәсиндә белә ишләмәјә алышачаг вә мүвәффәгијјәтлә охумаг арзусуна наил олачагсыныз.

Мүәллифин бу әсәринин гијмәтли чәһәтләриндән бири дә одур ки, бурада тә'лим әмәјинә аид бир сыра бачарыг, вәрдиш вә адәтләрин мәктәби битирдикдән сонра да онлара лазым олачағы көстәрилир, бу мәсәләнин дә унудулмамасы хатырладылыр.

«Јахшы охумағын сирри» китабчасы орта мәктәбин јухары синиф шакирдләри үчүн јазылмышдыр. Һабелә һәмин китабчадан техникум вә али мәктәб тәләбәләри дә истифадә едә биләрләр. Әсәрин дили садә, ајдын вә охуначаглыдыр.

«ӘДӘБИЈЈАТШҮНАСЛЫГ ТЕРМИНЛӘРИ ЛҮҒӘТИ»

Әдәбијјатшүнаслыг — бәдии әдәбијјат һаггында елм...

Монографија — конкрет бир мөвзуја һәср едилмиш елми-тәдгигат әсәри. Мәсәлән, М. Ибраһимовун «Бөјүк демократ» адлы әсәри монографијадыр. Бу монографија Ч. Мәммәдгулузадәнин һәјат вә јарадычылығына һәср едилмишдир...

Диван — Шәрг өлкәләриндә бир шаирин ше'рләринин мәчмуәси.

Евфемизм — кобуд вә әдәбсиз ифадә әвәзинә јумшаг, мә'рифәтли сөзләр ишләдилмәси. Мәсәлән, «јалан дејирсән» әвәзинә «дүз демирсән».

Символизм — XIX әсрин ахыры, XX әсрин әввәлләриндә Франса вә Русијанын задәкан-буржуа әдәбијјатында мејдана чыхыб, мүртәче маһијјәтдә олан әдәби чәрәјан...

Јухарыда мүхтәлиф терминләрин изаһыны вердијимиз мисаллар Азәрнәшр тәрәфиндән нәшр едилмиш «Әдәбијјатшүнаслыг терминләри лүғәти» китабындан көтүрүлмүшдүр.

Охучуларын истифадәсинә верилән һәмин лүғәт орта мәктәб шакирдләри, әдәбијјат мүәллимләри вә һәмчинин әдәбијјат һәвәскарлары үчүн бир көмәкчи вәсаитдир. Бу вәсаит һәмин китабын икинчи нәшридир. Бу нәшрдә 280-а јахын термин әһатә олунмушдур.

«Әдәбијјатшүнаслыг терминләри»ни Әзиз Мирәһмәдов тәртиб етмишдир.

Тәртибчи биринчи нәшр һаггындакы фајдалы тәнгиди гејдләри хүсуси олараг нәзәрә алмышдыр. Бу мә'нада һәмин лүғәтин нәшриндә дүнја әдәбијјаты үчүн үмуми олан терминләрлә јанашы мәһз Азәрбајчан классик вә шифаһи халг әдәбијјатына, үмумијјәтлә Јахын, Орта Шәрг әдәбијјатына аид олан терминләрин изаһына бу нәшрдә әввәлкинә нисбәтән кениш јер верилмишдир.

Һәмин лүғәт Л. Тимофејев вә Л. Венгровун мәшһур «Краткиј словарь литературоведческих терминов» китабы әсасында тәртиб едилмишдир. Бу лүғәтдә јени совет енсиклопедија вә лүғәтләриндән, совет алимләринин үмумијјәтлә әдәбијјатшүнаслыға, о чүмләдән әдәбијјат нәзәријјәсинә даир әсәрләриндән дә истифадә едилмишдир.

«ФҮЗУЛИНИ МӘКТӘБДӘ НЕЧӘ ТӘДРИС ЕТМӘЛИ»

Азәрбајчан халгынын көркәмли сәнәт даһиләриндән бири дә Мәһәммәд Фүзулидир. Онун ады Шекспир, Фирдовси, Низами, Һафиз, Пушкин, Рудәки, Толстој кими өлмәз шәхсијјәтләрлә јанашы чәкилир.

Дөрд јүз илдир ки, јер үзүнүн шәргшүнаслары Фүзулинин јарадычылығыны өјрәнир, тәдгиг едирләр.

Фүзулинин сәнәти поезијаны аз-чох севән һәр кәсә мә'лумдур. Поезијамызы Фүзулисиз тәсәввүр етмәк чәтиндир.

Фүзули јарадычылығына гәзәл илә башламыш, һәлә кәнч икән бүтүн Јахын Шәргдә мәшһур олмушдур. Азәрбајчан, фарс вә әрәб дилләриндә јаздығы сәмими рүбаи ше'рләриндә дәрин бир кәдәр вә азадлыг һиссләри тәрәннүм олунмушдур. Һикмәтамиз гәсидәләриндә дөврүн һөкмдарларына нәсиһәт верән Фүзули заманәсинин бүтүн ичтимаи мәсәләләринә тохунмуш, баш верән һадисәләри өзүнә мәхсус поетик үслубда әкс етдириб, јери дүшдүкчә заманыны — дөвраныны тырманчламышдыр. Буна көрә дә онун әсәрләри, дүнјабахышы нәинки һәмин дөвр шәрг халгларынын габагчыл фикринин ајнасы олмуш,

һәм дә Авропа интибаһы илә сәсләнмишдир. «Бәнкү-бадә» вә «Сөһбәтүл-әсмар» әсәрләри вә «Һәфт-чам» адлы мәснәвиси бу чәһәтдән диггәти чәлб едир. О, «Сәһһәт вә мәрәз» адлы фәлсәфи-елми мәнсур әсәриндә тибби көрүшләринин бәдии ифадәсини чанландырмыш, хүсусән «Ринду заһид» адлы мүкалимә тәрзиндә јазылмыш әсәриндә ата илә оғул симасында көһнәликлә јенилијин мүбаризәсини көстәрмишдир. Дөврүнүн үсул-идарәсини «Шикајәтнамә» адланан мәшһур мәктубунда тәнгид едән шаир «Әнисүл-гәлб» адлы мәснәвиси илә кәндли һүгугуну мүдафиә едиб ағыр верки вә тәһәккүмә гаршы е'тираз сәдасыны јүксәлтмишдир.

Фүзули ирсинин тәдгиги саһәсиндә ән сәмәрәли иш Совет һакимијјәтиндән сонра көрүлмүшдүр. Алимләримиз онун бәдии-фәлсәфи дүһасы барәдә кениш охучу күтләсиндә дүзкүн тәсәввүр јаратмышлар.

М. Фүзули кәнч нәсиллә даһа чох баглы олан шаирләримиздәндир. Шаирин әдәби ирси Азәрбајчан мәктәбләри үчүн јазылмыш вә тәртиб едилмиш дәрсликләрдә кениш јер тутур. Онун әдәби ирси һәмишә өз тәравәт вә көзәллијини һисс етдирир, һәмишә әзиз вә доғма бир нәғмә кими кәнч нәслин гәлбинә јол тапыр. Шаирин кениш охучу күтләсинин үрәјинә јол тапан әсәрләрини кәнч нәслимизә даһа дәриндән танытмаг мәгсәди илә М. Ә. Әскәров «Фүзулини мәктәбдә нечә тәдрис етмәли» адлы бир әсәр јазмышдыр.

Мүәллиф әсәринин киришиндә јазыр ки, Фүзули поезијасындакы көзәл мәзијјәтләри һамы көрүр вә дујур. Лакин әдәбијјат мүәллими бу мәзијјәтләри елә дујмалыдыр ки, шаирин әсәрләри илә тәкчә өзү јашамасын, һәм дә кәнч нәсли һәмин әдәби ирсин мүтәрәгги вә әвәзсиз көзәлликләри илә јашатсын. Мүәллим онун поетик фикир гөнчәләрини ачылмыш чичәк кими, солмаз чанлы күл дәстәси кими шакирдләринә тәгдим етмәлидир...

М. Фүзулинин тәдриси мәктәбләримиздә башлыча јерләрдән бирини тутдуғуна көрә мүәллиф шаирин һәјат вә јарадычылығыны тәдрис етмәк үчүн мүәллимә даһа чох фактик материал әлдә етмәкдә вә еффектли методлар тапмагда көмәк етмәк мәгсәдини әсас көтүрмүшдүр. Сөзсүз ки, мүвафиг мәктәб програмына әсасән јазылмыш бу китабчада орта мәктәб мүәллими бә'зи фактик материал тапачаг, мүәјјән методик төвсијә, мәсләһәт вә фикирләрлә таныш олачагдыр.

Китабчада «Ифадәли гираәт вә әзбәр», «Лүғәт үзәриндә иш», «Синифдәнкәнар ишләрин тәшкили», «Мүәллимләрин истифадәси үчүн мүхтәсәр елми вә методик әдәбијјат» вә «Лүғәтчә» башлыглары алтында сөһбәтләр верилир. Бундан әлавә «Мејвәләрин сөһбәти», «Көнүл, сәччадәјә басма ајаг...», «Падшаһи-мүлк...», «Сөз», «Мәни чандан усандырды...» әсәрләринин тәдрисиндән бәһс олунур.

«ОРТА МӘКТӘБДӘ ӘРУЗ ВӘЗНИНИН ӨЈРӘДИЛМӘСИНӘ ДАИР»

Ше'рә көзәллик, аһәнкдарлыг верән әсас чәһәтләрдән бири дә вәзндир. Азәрбајчан ше'риндә әсасән үч нөв вәзн вардыр. Бунлардан биринчиси һеча вәзни, икинчиси әруз вәзни, үчүнчүсү исә сәрбәст вәзндир. Јухарыда садаладығымыз һәр вәзнин өзүнә көрә хүсусијјәтләри вардыр.

Муасир Азәрбајчан ше'риндә һеча вәзни үстүн јер тутур. Классик ше'римиздә исә әруз вәзни чох кениш јајылмышдыр. Әруз вәзнинин чох мүрәккәб бир ше'р системи вар. Белә ки, бурада әсас шәрт мисраларда һечаларын сајча бәрабәр олмасы дејил, узун вә гыса һечаларын мүәјјән бир гајда илә дүзүлмәсидир. Әруз вәзниндә јазылан ше'рләр мисраларын, сөзләрин ифадә үсулундан вә һечаларын дүзүлүш гајдасындан асылы олараг мүхтәлиф шәкилләр алыр ки, бир-бириндән сечилән белә шәкилләрә бәһр дејилир.

Педагожи елмләр намизәди Ш. Микајыловун «Орта мәктәбдә әруз вәзнинин өјрәдилмәсинә даир» китабчасы бу чәһәтдән чох фајдалы бир вәсаит сајылмалыдыр.

Методик вәсаит характери дашыјан һәмин китабчада мүәллиф орта мәктәбдә әруз вәзнинин өјрәдилмәси мәсәләсиндән бәһс едир вә бу ишдә мүәллимләрә аз-чох көмәк етмәк мәгсәдини дашыјыр. Китабчасында бу мәсәләдән сөһбәт ачан мүәллиф әввәлчә әруз вәзнинин өјрәдилмәсинин мәгсәд вә вәзифәләриндән бәһс едәрәк јазыр ки, мәктәбләрдә тәдрис олунан әдәбијјат дәрсләринин бөјүк тәрбијәви әһәмијјәти вар. Хүсусилә, шакирдләрин естетик тәрбијәси, поетик тәфәккүр вә нитгләринин инкишафы, бәдии јазмаг вәрдишләринин јаранмасы, билаваситә әдәбијјат тәдриси илә бағлыдыр... Кәнчләрин тәрбијәсиндә ше'рин тә'сир күчү өзүнү о заман көстәрир, адамда зәнкин һисләрин јаранмасына сәбәб олур ки, ону дүзкүн охумаг мүмкүн олсун. Мәктәбләримиздә охунушунда мүәјјән чәтинлик чәкилән ше'рләр әсасән әруз вәзниндә јазылан әсәрләрдир. Бу да һәмин вәзнин спесификасынын елми-нәзәри чәһәтдән һәлә кифајәт гәдәр өјрәнилмәмәси илә әлагәдардыр. Бунун нәтичәсиндә дә мәктәбдә классик ше'р нүмунәләринин тәдриси ишиндә бир сыра чәтинликләр мејдана чыхыр.

Бундан сонра мүәллиф «Әруз вәзнинин хүсусијјәтләри вә онларын өјрәдилмәси», «Әруз вәзнинин Азәрбајчан әдәбијјатында ишләнән бәһрләри» мәсәләләриндән бәһс едиб, онлары изаһ вә шәрһ едир.

«АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИ ВӘ ДАНЫШЫГ ДИЛИ»

Дил инсанлар арасында ән мүһүм үнсијјәт васитәсидир (Ленин). Инсанлар дилин васитәсилә өзләринин демәк истәдикләри һәр һансы бир фикри башгасына дејир, һабелә башгаларынын да фикир вә дүшүнчәләрини дәрк едирләр. Белә бир говушманын сајәсиндә фикир мүбадиләси вә гаршылыглы анлашма јараныр. Һәр бир үмумхалг дилинин чилаланмыш, мүәјјән нормалара салынмыш һиссәсинә әдәби дил дејилир ки, бу да ичтимаи мүәссисә вә идарәләрдә, нәшријјат вә мәтбуатда, кино вә театрда, радио вә телевизијада, маариф вә мәдәнијјәт очагларында истифадә олунур.

Көзәл вә там савадлы јазынын һәм инсанлар арасында үнсијјәт јаратмагда, һәм дә тәдрис ишиндә мүвәффәгијјәт газанмагда бөјүк әһәмијјәти олдуғу кими, һәр бир дилин елми чәһәтдән тәдгиг олунмасынын вә практик шәкилдә өјрәнилмәсинин дә бир о гәдәр бөјүк әһәмијјәти вардыр. Бу мә'нада досент А. Гурбановун нәшр етдирдији «Азәрбајчан әдәби данышыг дили» китабчасы диггәти чәлб едир.

Гурбанов јолдаш әсәринин киришиндә көстәрир ки, дилә даир кениш мә'лумат вә билик әлдә етмәк сајәсиндә һәр бир шәхс ән инчә мәсәләләри чох зәриф вә көзәл ифадә едә билир. О, бу фикрини әсасландырыр, ону бир даһа мөһкәмләндирмәк мәгсәди илә бөјүк рус алими М. В. Ломоносовун белә бир кәламыны хатырладыр ки, «...Әкәр нәји исә олдуғу кими ифадә едә билмирикә, буну дилимизә дејил, өзүмүзүн бачарыгсызлығымыза аид етмәлијик».

Үмумијјәтлә дил, о чүмләдән Азәрбајчан дили халгымызын һә-

Scanned with ACE Scanner

јатында әсас јер тутдуғу үчүн али мәктәбләрдә онун тарихи, инкишаф дөврләри, диалектләри вә мүасир вәзијјәти өјрәнилир.

«Азәрбајчан әдәби вә данышыг дили» китабчасы али мәктәбләрин ибтидаи тәһсил педагокикасы вә методикасы факүлтәләри үчүн јазылмышдыр. Китабчада «Мүасир Азәрбајчан әдәби дили» програмынын анчаг «Кириш» һиссәсинә аид олан мәсәләләр изаһ олунур.

Китабчада «Азәрбајчан дили анлајышы» үмуми башлығы алтында дил һаггында мә'лумат, Азәрбајчан дили, бу дилин тарихинә даир, онун тә'сир даирәси, үмумхалг Азәрбајчан дилинин тәркиб һиссәләри вә с. һаггында сөһбәт апарылыр.

«Азәрбајчан әдәби дили» башлығы алтында әдәби дил анлајышы вә Азәрбајчан әдәби дили, мүасир әдәби дилимизин формалары, шифаһи әдәби дил, јазылы әдәби дил вә с. һаггында мәсәләләрдән бәһс олунур.

«Азәрбајчан данышыг дили» башлығы алтында исә мүасир Азәрбајчан данышыг дили вә бунун хүсусијјәтләри, дилимизин диалект вә шивәләри һаггында гыса мә'лумат, әдәби дилимиз илә данышыг дилимизин әлагәсиндән данышылыр, гыса библиографија верилир.

«ИНГИЛАБДАН ӘВВӘЛ АЗӘРБАЈЧАНДА КИТАБЧЫЛЫГ ИШИ»

Азәрбајчан халгы билик мәнбәји олан китаба һәмишә бөјүк һөрмәт вә мәһәббәт бәсләмишдир. Еләчә дә халгымызын јетишдирдији бөјүк алим, шаир вә мүтәфәккирләримиз китаб һаггында гијмәтли сөзләр, фикирләр сөјләмишләр. Бурасы чох мараглыдыр ки, кечмиш Азәрбајчанда китабчылыг иши нечә олмушдур? Һәр кәс үчүн чох марағлы олан бу суала там вә әтрафлы чаваб алмаг үчүн «Ингилабдан әввәл Азәрбајчанда китабчылыг иши» адлы китаба мүрачиәт едә биләрләр.

Һәмин китаб «Гәдим әлифба, јазы вә јазы материаллары һаггында» адлы бөлмә илә башлајыр. Бу бөлмәдә әлифбанын илк дәфә ким тәрәфиндән ихтира едилдијиндән, илк китабларын нә шәкилдә олмасындан, мәтбәә мәсәләләриндән бәһс олунур.

Китабын марағлы бөлмәләриндән бири дә «Китаб чапынын мејдана кәлмәси вә милли әдәбијјат нәшринә даир» башлығы алтында верилән сөһбәтдир. Бурада XV әсрин орталарындан XIX әсрин сонуна гәдәр китабларын мәтбәә вә литографија үсулу илә чап олунмасы тарихиндән кичик епизодлар верилир. Һәмин бөлмәнин сон сәһифәләри бөјүк мүтәфәккир М. Ф. Ахундовун мәтбәә ачмаг, әлифбаны дәјишмәк, Азәрбајчан дилинин сафлығыны горумаг, саф ана дилиндә китаб јазыб чап етдирмәк уғрундакы кәркин мүбаризәсинин гыса тарихинә һәср едилмишдир.

Китабын сонунчу бөлмәси «Китаб чапынын инкишафы, ингилаби-марксист әдәбијјатын вә мүхтәлиф китабларын нәшри» адланыр. Мүәллиф бу бөлмәдә әсасән елми, бәдии, сијаси китабларын, дәрсликләрин вә мүхтәлиф дөври мәтбуат мәһсулларынын 1901—1917-чи ил нәшриндән данышылыр.

«АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИ ВӘ ӘДӘБИЈЈАТ ТӘДРИСИ» МӘЧМУӘСИНИН 1966-чы ИЛ ҮЧҮН ТЕМАТИК ПЛАНЫ

Партија вә һөкумәтимизин мәктәб һаггындакы гәрар вә көстәришләриндән ирәли кәлән вәзифәләрлә әлагәдар олараг мәктәбдә дил вә әдәбијјат дәрсләринин тәдриси мәсәләләринин јахшылашдырылмасы.

Мәктәбдә Азәрбајчан дили вә әдәбијјат дәрсләриндә шакирдләрин мүстәгиллик вә фәаллығыны артырмаг, дәрс просесиндә габагчыл үсуллардан истифадә етмәк вә дәрсин еффективлијини (тә'сирини) артырмаг.

Дәрсдә шакирдләрин идрак фәалијјәтинин гүввәтләндирилмәси јоллары.

Мәктәбдә дил-әдәбијјат мүәллимләринә көмәк едәчәк мәгаләләр.

Тә'лимин мүхтәлиф метод вә пријомларындан дәрсдә истифадә едилмәси.

Орта мәктәб програмында классик вә мүасир совет јазычыларынын әсәрләринин әдәби-бәдии вә дил чәһәтдән тәһлили.

Дил-әдәбијјат мәшғәләләринә аид дәрс нүмунәләри.

Мәктәбләрдә фәнн комиссијаларынын ишинә даир мәгаләләр.

Дәрсдә ваһид тә'лим вә тәрбијә просесинин тә'мин едилмәси.

Дил-әдәбијјат дәрсләриндә сосиалист вәтәнпәрвәрлији вә пролетар бејнәлмиләлчилији, коллективчилик, шүурлу интизам, доғручулуг, әмәји севмәк, әмәјә сосиалист мүнасибәти бәсләмәјин тәрбијә едилмәси.

Һәмчинин әдәбијјат вә дил дәрсләриндә атеизм вә естетик тәрбијә мәсәләләринин изаһы.

Ибтидаи синифләрдә изаһлы, ифадәли гираәт тә'лиминин методикасы.

Ибтидаи синифләрдә комментарили (шәрһедичи), хәбәрдарлыглы, изаһлы, көрмә, сечмә, јарадычы, сәрбәст вә с. јазылар.

Мәчмуәнин сәһифәләриндә елми-методик мәсәләләрә даир мүбаһисә вә мүзакирәләр.

Әдәби диспутлар вә онларын кечирилмәси, ше'р, бәдии нәср парчаларынын әзбәрләнмәси јоллары.

Китабы севдикмәк, китаб үзәриндә иш, китабдан истифадә јоллары.

Гочаман вә тәчрүбәли дил-әдәбијјат мүәллимләринин иш тәчрүбәләрини ишыгландырмаг.

Мүәллимин нитг мәдәнијјәти, мәктәбин ваһид дил режими.

Әдби јазылар вә онларын апарылмасы, тәсһиһи вә гијмәтләндирилмәси.

Шакирдләрин јазыларында үслуб сәһвләри вә бунлары доғуран сәбәбләр, арадан галдырылмасы јоллары.

Scanned with ACE Scanner

Ахшам (нөвбәли) фәһлә кәнчләр, кәндли кәнчләр үмумтәһсил мәктәбләриндә дил-әдәбијјат тәдриси мәсәләләри.

Рус мәктәбләриндә Азәрбајчан дилинин тәдрисинә даир методик мәгаләләр, һәмин фәннин тәдриси тәчрүбәсинә аид габагчыл мүәллимләрин тәчрүбәсини үмумиләшдирмәк.

Синифдәнкәнар вә мәктәбдәнкәнар дил-әдәбијјат мәшғәләләринин тәшкили вә кечирилмәси.

Дәрсин әјани васитлә тәчһизи, о чүмләдән техники васитәләрдән истифадә мәсәләси.

Дәрсин һәјатла сых әлагәси.

Дәрсдә шагирдләрин билијинин јохланмасы вә гијмәтләндирилмәси.

1966-чы илдә јубилеји гејд олуначаг јазычыларын һәјат вә јарадычылығына вә с. даир мәгаләләр.

Програм, дил-әдәбијјат фәнләринә даир дәрсликләр, методик васитләр һаггында тәнгид, библиографија вә аннотасија характерли, мүәллимләрин методик суалларына чаваб вә с. мөвзуда мәгаләләр

Редаксија һеј'әти: **А. Абдуллајев** (редактор), **Ә. Рәчәбов** (редактор мүавини). **М. А. Асланов, Ә. Гарабағлы, Ә. Әфәндизадә** вә **З. Сәмәдов.**

Чапа имзаланмыш 1/III-1966-чы ил. Кағыз форматы 60×84 1/16=3,00
ФГ 08051 Сифариш № 306 Тиражы 6220

Бирләшмиш нәшријјат мәтбәәси, Бакы, 8-чи Хребтовы күчәси, 529-чу мәһәллә.

25 гэп.

76302

ПРЕПОДАВАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

(Методический сборник)

Выпуск 1

Приложение к журналу

„АЗЕРБАЙДЖАН МЕКТЕБИ"

Баку — 1966

Scanned with ACE Scanner